

కావ్యసందర్శనం

ఆచార్య దివాకర్ల వేంకటావధాని

కావ్య సందర్శనం

ఆచార్య దివాకర్ల వేంకటావధాని గారి
ఉపన్యాసములు

ప్రచురణ :

రిజిష్టర్డ్ సంఖ్య : 1/64

యువభారతి
సాహితీ సాంస్కృతిక సంస్థ
5 కింగ్స్‌వే, సికింద్రాబాదు-3

KAVYA SANDARSANAM
Collection of Lectures on Amuktamalyada and Panduranga Maahatmyamu
By Dr. Divakarla Venkatavadhani

యువభారతి

ప్రచురణ :
ప్రథమ ముద్రణ : డిసెంబరు, 1981
ప్రతులు : 2200
ముఖపత్ర రచన : శ్రీ శీలా వీర్రాజు

ముద్రణ :
పద్మావతీ ఆర్ట్ ప్రింటర్స్
హైదర్‌గూడ, హైదరాబాదు

ముఖపత్ర ముద్రణ :
రామా ప్రింటర్స్, హైదరాబాదు

ప్రతులకు :
యువభారతి
5 కింగ్స్‌వే, సికిందరాబాదు-500 003
లేదా
యువభారతి కార్యాలయం
ఆంధ్ర సారస్వత పరిషత్ భవనములు,
తిలక్ రోడ్, హైదరాబాదు-500 001

వెల : రు. 3/-

Paper for the Publication of these Books was made available by Govt. of India at Concessional Rate - YUVABHARATHI is Grateful.

యువభారతి
పరిచయము

మనిషిలో అంతర్లీనంగా, నిక్షిప్తంగా ఉన్న ప్రతిభా పాటవాలు పరివ్యాప్తం కాగలిగినప్పుడే అతని సృజనాత్మక శక్తికి సార్థక్యం చేకూరుతుంది. సమాజంలో సౌందర్యం, సౌజన్యం పెంపొందడానికి అనువైన వాతావరణం ఏర్పడుతుంది. పరస్పరావగాహనం జరుగుతుంది. నిర్మాణాత్మక దృక్పథాలకు ప్రాచుర్యం లభిస్తుంది. సమైక్యభావాలు కుదురుకుంటాయి.

యువభారతి కడచిన పదునెనిమిదేళ్లుగా సమాజంలో సామరస్యాన్ని పెంపొందించేందుకు సాహిత్యంకంటె ఇతరమైన సాత్త్విక సాధనం లేదనే విశ్వాసంతో ఇతోధిక కార్యక్రమాలను రూపొందించి కృషి చేస్తున్నది. సాధ్యమైనంత తక్కువ వెలకు, వీలైనంత ఎక్కువ మందికి ఉత్తమ సాహిత్యాన్ని అందిస్తే సాహిత్యంపట్ల ప్రజానీకానికి అనురక్తి పెరుగుతుందనే నమ్మకంతో ప్రచురణ కార్యక్రమాన్ని చేపట్టింది. ఇంతవరకూ 78 ప్రచురణలను ప్రచురించి మూడు లక్షల పైగా ప్రతులను సాధ్యమైనంత తక్కువ వెలకు తెలుగు పాఠకులకు అందించటానికి పూనుకొన్నది.

యువభారతి సాహితీమిత్ర పథకంలో ఇప్పటికి 7100 మంది సాహితీ మిత్రులుగా చేరారు. యువభారతి భవిష్యన్నిర్మాణంలో సహకరించేందుకు ఆరంభింపబడిన శాశ్వత జీవిత పథకాలలో 725 పైగా భారతీమిత్రులుగా, 76 మంది భారతీభూషణులుగా చేరారు.

ఉదారభక్తితో మేము చేస్తున్న భాషాసేవకు అండదండలుగా నిలిచింది ప్రజలు. వారి సౌహార్దం, భాషాప్రియత్వం-ఇవే మా పెట్టుబడి. మా తపస్సు ఫలించి తెలుగు దేశంలో అధ్యయనశీలతా సౌజన్యం పెంపొందాలని ఆకాంక్షిస్తున్నాం.

సహృదయుల సహకారాన్ని కోరుతూ—

ఇరివెంటి కృష్ణమూర్తి
అధ్యక్షుడు

21-12-1981

కావ్యసందర్శనం

మున్నుడి

శ్రీ కృష్ణదేవరాయల ఆముక్తమాల్యద, తెనాలి రామకృష్ణకవి పాండురంగ మాహాత్మ్యము తెలుగులో అవతరించిన రెండు మహా కావ్యాలు. ఇవి ప్రబంధయుగములోనే పుట్టినవి. అయితే వీటిలో సాధారణంగా ప్రబంధాలలో ఉన్నట్టు ఒక్క కథలేదు.

ఒక కథకు మరొక కథకు అంతగా సంబంధంలేని అనేక కథలు చోటు చేసికున్నాయి. రెండు కావ్యాలు విష్ణు పారమ్యానికి ఎత్తిన వైజయంతికలు.

సామాన్యుల జీవితాన్ని తనలో ప్రతిబింబించుకున్న కావ్యముకురం ఆముక్తమాల్యద. గంభీరమైన సమాస ఘటననూ, తెలుగు నుడికారపు సొంపునూ తెలుగు పద్యరచనా విన్యాసాన్నీ, సభ్యమూ సుశిక్షితము అయిన హాస్యస్ఫూర్తినీ, రాయల సీమప్రాంతపు ప్రజల బ్రతుకు బరువులను తుంగభద్రా గుణ భద్రతను భద్రంగా తనలో కవితాత్మకంగా దాచుకొన్న అపూర్వక్షేత్ర మాహాత్మ్య కావ్యం పాండురంగ మాహాత్మ్యం.

ఈ రెండు మహాకావ్యాలలోని పద్యగద్యాలు వింత కుసుమాలు. వీటి పరిమళం వ్యాఖ్యాన మరుద్వీచికలు ఉండేనే వ్యాపిస్తుంది.

ఆచార్య దివాకర్ల వేంకటావధానిగారు విద్వత్కవులు. గీర్వాణాంధ్ర భాషావేత్తలు. సమున్నత ప్రమాణాలందుకున్న సాహిత్యాచార్యులు. సహృదయ విమర్శకులు ఆంధ్ర వాఙ్మయారంభదశను పరిశీలించి నన్నయభట్టు సాహిత్యసృష్టిని సాహిత్యశాస్త్ర దృష్టికోణంతో విశ్లేషించిన పరిశోధకులు. మా యువభారతి వేదికనుంచి అనేక ప్రాచీనాంధ్ర కావ్యముల గూర్చి సహృదయ రంజకంగా ఉపన్యసించి యువభారతి నిర్వహిస్తున్న సాహిత్యోద్యమానికి ఉత్తమ స్థాయిని ప్రసాదించిన సహృదయ విద్వాంసులు. నన్నయ కవితా వైభవం అనే పుస్తకాన్ని మాకు ప్రచురించుకొనే అవకాశాన్ని కల్పించిన ఉదార హృదయులు. తమ ఆశీస్సులతో మమ్మల్ని ప్రోత్సహిస్తున్న మా గౌరవ సభ్యులు. ఈ రెండు కావ్యాలను గూర్చి మా వేదికపై ప్రసంగించి వీటిని ప్రచురించే అవకాశాన్ని కల్పించిన ఆచార్య దివాకర్ల వేంకటావధానిగారికి భక్తి పురస్సరంగా ధన్యవాదములను, అభినందనములను సమర్పించుకుంటున్నాము.

హైదరాబాదు
డిసెంబరు 1981.

ఇరివెంటి కృష్ణమూర్తి
అధ్యక్షుడు.

సాహితీ సమరాంగణ సార్వభౌముడు
శ్రీకృష్ణదేవరాయల
ఆముక్తమాల్యద

స్వయముగా మహాకవియై విద్వత్కవిపుంగవులను తన యాస్థానమున కాహ్వానించి, వారిచే రసవన్మనోహరములైన ప్రబంధములను రచింపఁజేసి యాంధ్ర సరస్వతి కపూర్వాలంకారము లలవరించిన రాజకవిచంద్రుఁడు శ్రీకృష్ణ దేవరాయలు. అతడు పరిపాలించిన కాలము తత్పరిపాలిత రాజ్యమునకేకాక ఆంధ్రసారస్వతమునకును స్వర్ణయుగమై పరిఢవిల్లినది. ఆంధ్రభోజుడను బిరుద మతనికన్వర్థమైనట్టిది. సమరాంగణమున వలె సారస్వతరంగమున కూడ సార్వభౌముడై శోభిల్లిన పరాక్రమ ప్రతిభా పాథోనిధి యామహనీయుఁడు. అతడాంధ్ర సంస్కృత భాషలు రెండింట ప్రౌఢమైన కవిత్వము చెప్పియుండెను. అతని సంస్కృతకృతు లెక్కువ ప్రచారము పొందియుండలేదు. జాంబవతీ పరిణయ మను రూపక మొక్కటే యిటీవల ప్రచురింపబడినది. అతఁడాంధ్రమున రచించిన ప్రబంధ మొక్కటే. అది అద్వితీయము; ఆముక్తమాల్యదానామధేయము.

శ్రీకృష్ణ దేవరాయల తండ్రి నరసనాయకుడు సాళువ నరసింగరాయల సేనాధిపతియై, అతని యనంతరము కొంత కాలమతని కుమారుని నామమాత్రమునకు రాజుగా చేసి, తరువాత తానే రాజ్యము నాక్రమించెను. నందిమల్లయ ఘంటసింగన కవులీతనికి వరాహ పురాణము నంకితము చేసియుండిరి. ఇతడు క్షత్రియుఁడగునో కాదో స్పష్టముగా తెలియదుకాని అల్లసాని పెద్దన యయాతి

కుమారుఁడైన తుర్వసుని వంశము తుళువాన్వవాయ మయ్యెననియు, నా వంశ మున నెందఱో జన్మించి నిఖిల భువనప్రపూర్ణ నిర్నిద్రకీర్తి నధికులైరనియు వారిలో నరసనాయకుఁ డొకఁడనియు చెప్పియుండెను. నరసనాయకునకు తిప్పాంబ, నాగలాంబ, ఓబమాంబ అను ముగ్గురు భార్యలుండిరి. వారిలో నాగాంబకు శ్రీకృష్ణదేవరాయ లుదయించెను. ఇతని జననకాలమును గూర్చి చరిత్రకారులలో భిన్నాభిప్రాయము లున్నవి. ఇతడు 1486 లో జన్మించెనని కొందఱును, 1487 లో జన్మించెనని కొందఱును చెప్పుచున్నారు. నరస నాయకుని తరువాత ఓబమాంబ కుమారుడైన వీరనరసింహరాయలు 1509 వఱకును రాజ్యపాలనము కావించెను. తదనంతరము శ్రీకృష్ణదేవరాయలు సింహాసనమధిష్ఠించి 1529 వఱకును పరిపాలించెను. ఇతడు 1526 వ సంవత్సరముననే కీర్తిశేషుఁడయ్యెనని చెప్పు చాటు పద్యమొకటి కలదు. కాని అది విశ్వసనీయముకాదు. రాయలవారు 1487 లో జన్మించి 1529 ప్రాంతమున నిర్యాణమొందిరని పలువురు విమర్శకుల అభిప్రాయము.

రాయలకు చిన్నాదేవి, తిరుమలదేవి అను నిరువురు భార్యలుండినట్లు సర్వవిదితము. వీరుగాక గజపతి తన పుత్రిక నాతనికిచ్చి వివాహము కావించినట్లు చారిత్రక నిదర్శనములున్నవి. ఈమె పేరు తుక్కాదేవియని కొందఱును లక్ష్మీదేవి (లచ్చి) యని కొందఱును, జగన్మోహినియని కొందఱును చెప్పుచున్నారు. అన్నపూర్ణాదేవి యను నాల్గవ భార్యకూడ నుండెనని చాగంటి శేషయ్యగారి అభిప్రాయము. వీరిలో చిన్నాదేవి తప్పమిగిలిన ముగ్గురును రాయల జీవితాంతము వఱకు జీవించియుండిరి. రాయలకు తిరుమలరాయలను నొక కుమారుడును, తిరుమలాంబిక, కృష్ణాంబ అను నిరువురు కూతులును కలరనుటకు నిదర్శనములున్నవి. తిరుమలరాయలు తిరుమలదేవి కుమారుడు. ఇతడు రాయల జీవితకాలముననే మరణించెను. మహామంత్రి తిమ్మరు సీతని చంపించెనను ప్రతీతి యున్నది కాని అది విశ్వసనీయము కాదు. తిరుమలాంబికను అళియరామరాయలును, కృష్ణాంబను మట్ల వరదరాజును వివాహమాడిరి.

రాయలు సింహాసన మధిష్ఠించు కాలమున విజయనగర రాజ్యమునకు పలువురు శత్రువులుండిరి అతడు తిమ్మరుసు మంత్రి సాహాయ్యమున వారి నందఱి నోడించి రాజ్యము సువిస్తృతమును నిష్కంటకమును కావించెను. అతడు 1509-10 సంవత్సరములలో ఉమ్మత్తూరు

ముద్గల్లు దుర్గములను స్వాధీనము కావించుకొనెను. మఱుసటి సంవత్సరమున గంగరాజు నోడించి ఉమ్మత్తూరు, శివసముద్రము, శ్రీరంగపట్టణము అనుకోట్లగల దుర్గములను పట్టుకొని దక్షిణదేశమునంతను వశము కావించుకొనెను. 1512-18 సంవత్సరములలో అదిల్‌ఖానును వధించి మూడు మహమ్మదీయ రాజ్యములను జయించి మూరురాయరగండ బిరుదాంకితుడయ్యెను. తరువాత కలబురిగి దండయాత్ర కావించి, బహమనీ సుల్తానును కారాగృహ విముక్తుని చేసి సింహాసన మెక్కించి యవన రాజ్యస్థాపనాచార్యుడయ్యెను.

అలుకన్ ఘోటక ధట్టికాఖురపుటీ హల్యా అన్మురాసాని వ
ప్రులపో దున్ని వలచ్చమూగజమదాసారప్లుతిన్ కీర్తి వ
ప్కుల సస్యంబిడి యేకధాటి శిరా కల్పించితో దృష్టికే
దుల ఖానోగ్రకపాం మర్దనహరిద్భూకాంగణ గ్రేఢికిన్

అను ఆముక్తమాల్యద కృతాదిలోని పద్యమువలన రాయలేదుల్ ఖానును వధించినట్లు తెలియుచున్నది. ఈ యేదుల్‌ఖాను బిజాపురమును పాలించిన యూసఫ్ ఆదిల్‌ఖాను. అందుచేతనే అతనికి 'పరిభూత సురత్రాణ' అను బిరుదము కల్గినది.

దక్షిణోత్తర దిగ్విజయము పూర్తియైన పిమ్మట రాయలు పూర్వదిగ్విజయ యాత్రకారంభించెను. తూర్పున నతనికి ప్రబల విరోధిగ నుండినవాడు ప్రతాప రుద్రగజపతి. తెలంగాణమున మహమ్మదీయుల వశమందుండిన ప్రదేశము తప్ప నెల్లూరునుండి గంజాము మండలము వఱకును గల భాగమంతయు నతని అధీనమున నుండెను. ఈ గజపతి రాజ్యముపై రాయలు నాల్గుసారులు దండెత్తెను. ఈ దండయాత్రలు 1514 నుండి 1517 సంవత్సరాంతము వఱకును జరిగినవి. తుదకు గజపతి తన కూతును రాయలకిచ్చి సంధి చేసికొనుటతో పూర్వ దిగ్విజయ యాత్ర ముగిసెను. రాయలు తాను జయించిన ప్రదేశములో చాల భాగము మరల గజపతికిచ్చివైచెను. ఈ దండయాత్ర జరుగుచుండిన సమయముననే రాయలు తీర్థయాత్రలు కూడ చేయుచుండెను. అతడు 1514లో ఉదయగిరి దుర్గమును, 1515 లో కొండవీడు దుర్గమును, ఆ సంవత్సరమందే కొండపల్లి దుర్గమును జయించెను. తరువాత కళింగదేశ దండయాత్ర సాగించెను. 1516 అక్టోబరు 1518 మార్చి నెలల నడుమ రాయలు శ్రీకాకుళమునకేగి ఆంధ్ర విష్ణువును దర్శించుటయును, నా దేవుడతనికి స్వప్నమున దర్శనమిచ్చి ఆముక్త

మాల్యద రచింపుమని ఆదేశించుటయు జరిగియుండును. తరువాత మూడు నాలుగు సంవత్సరములలో రాయలు కావ్యరచన పూర్తిచేసి యుండును.

రాయల అధీనమున నుండిన రాయచూరు దుర్గమును ఇస్మాయిల్ ఆదిల్‌షా మరల తన వశము చేసికొనుటకు యత్నించుచుండుటచే రాయలు కూడ తగిన ప్రయత్నము చేసి 1520 లో అతని నోడించెను. ఇదే మూడవ రాయచూరు యుద్ధము. తరువాత నా సంవత్సరమే ఉత్తరార్థమున బెడందకోట యనబడు బీదరు నాతడు జయించెను. 1529 లో అనగా రాయలు మరణించుట కించుక పూర్వము రాయలు ఇస్మాయిల్ ఆదిల్‌షాతో నాల్గవ రాయచూరు యుద్ధ మొనరించెననియు నందా దిల్‌షా ఓడి పాఱిపోయెననియు కీ.శే. కొమర్రాజు లక్ష్మణ రావు పంతులు గారు వ్రాసియున్నారు. ఈ విధముగా రాయలు సింహాసన మధిష్ఠించిన నాటి తుదివఱకు ప్రబల శత్రువులతో పోరాడుచునే, తీర్థయాత్రలు కావించుచు, కవి పండితులతో గోష్ఠి సాగించుచు, తీఱిక కల్గినప్పుడు కావ్య రచన చేయుచుండెను.

రాయల ఆస్థానమున నష్టదిగ్గజ కవులుండిరను నంశము జగద్విదితము. కాని ఆ అష్టదిగ్గజము లెవరనువిషయమున భిన్నాభిప్రాయములున్నవి. పెద్దన్న, నంది తిమ్మన్న, ధూర్జటి, మాదయగారి మల్లన అను నలువురి విషయమునను సందేహము లేదు. తెనాలి రామకృష్ణుఁడు కూడ నష్టదిగ్గజములలో నుండెననియు, నతడు రాయలవారి రాజ్యాంత కాలమున నాతని కొలువు చేరియుండుననియు, అయ్యలరాజు రామభద్రుడు, భట్టుమూర్తి, పింగళి సూరన్న అనువారి విషయము సందేహాస్పదమనియు, నాముగ్గురి స్థానములందు సంస్కృత కర్ణాట కవులెవ్వరో యుండియుందురనియు కీ.శే. చాగంటి శేషయ్యగారి అభిప్రాయము. కందుకూరి రుద్రకవి కూడ నష్టదిగ్గజములలో నుండెననియు, నాతడీశాన్యదిక్కునందలి సింహాసనము నధిష్ఠించుచుండెననియు డా. నేలటూరి వేంకటరమణయ్య గారు చెప్పియుండిరి. మనుచరిత్రమును, పారిజాతాపహరణమును రాయలవారి కంకితము చేయబడిన కావ్యములు. ఈ యంకిత మహోత్సవము లెప్పుడు జరిగెనో నిశ్చయముగా చెప్పఁజాలము. 1516, 1517 సంవత్సరములలో నవి జరిగి యుండును. కీ.శే. లక్ష్మణరావు పంతులుగారు 1528 ఏప్రిల్ నెల తరువాత మనుచరిత్ర కృతి సమర్పణము జరిగియుండునని భావించియున్నారు. అది సత్యమైనచో పారిజాతాపహరణ కృతి సమర్పణమే ముందుజరిగెనని భావింప వలసివచ్చును.

ఆముక్తమాల్యద కర్తృత్వము విషయమున విమర్శకులలో రెండభి ప్రాయములున్నవి. అల్లసాని పెద్దనయో, మఱొక వైష్ణవ కవియో దానిని రచించి రాయలపేర వెలయించెనని ఒక అభిప్రాయము. కాని పలువురు విమర్శకులది రాయకర్తృకయేయని భావించుచున్నారు. ఆముక్తమాల్యద పీఠికయందు పెద్దన మనుచరిత్రమున రచించిన వంశవర్ణన పద్యములే యున్నమాట సత్యమే. అంతమాత్రముచే గ్రంథమంతయు పెద్దనయే రచించెనని తలంపరాదు. అవి కత్థనుఁడు ధీరోదాత్తుడునైన రాయలు తన వంశమును తానే ప్రశంసించుకొనుట యుక్తముగా నుండదని తనకు పూజ్యుడు ఆస్థానపండితుడునైన పెద్దన రచించిన పద్యములనే తన కావ్యమందు చేర్చియుండును. రాయలు పెద్దనను భట్టుమూర్తిని రెండు కావ్యములు రచించి తెమ్మని యాజ్ఞాపింప వారట్లే మను, వసు చరిత్రలను వ్రాసి తెచ్చిరనియు, రాయలు వానిని చదివి మనుచరిత్ర కొంత లేతపాకముగా నున్నదని తెలిపెననియు, నప్పుడు పెద్దన పంతమునకు కఠినశైలిలో నాముక్తమాల్యద రచించెననియు మొదటి పక్షమువారు తెల్పుదురు. మను, వసు చరిత్రలు రచింపఁబడిన కాలములు భిన్నములని స్పష్టముగా తెలియుచుండుటచే నీవాదము నిల్చునట్టిది కాదు. మఱియు భట్టుమూర్తి అష్టదిగ్గజములలో నుండెనాలేదాయను విషయము సంశయాస్పదము. "కృష్ణరాయలపేరు నిడినీవు రచించితిని తొల్లి విష్ణుచిత్తీయమనగ, కాఠిన్యమర్థంబు గ్రాహ్యంబుకాదు నెధారణులకని భూధవుఁడు పలుకఁ దరువాత మనుచరిత్రము నొనరించితుత్తమ కావ్యము మహోద్భుతముగ" నను చాటువును బట్టి మొదటి పక్షమువారాముక్తమాల్యదను పెద్దనయే వ్రాసెనని చెప్పుదురు. ఈ చాటువునుబట్టి మొదట నాముక్తమాల్యదయు తరువాత మనుచరిత్రమును రచింపఁబడినట్లు తెలియుచున్నది. కాని మనుచరిత్ర తరువాతనే ఆముక్తమాల్యద రచింపబడెననటకందుదాహృతములైన చారిత్ర కాంశములే నిదర్శనములు. ఆముక్తమాల్యదలో పేర్కొనఁబడిన యుద్ధములు మనుచరిత్రలో పేర్కొనబడియుండలేదు. అందుచే పై చాటువు విశ్వసనీయము కాదు. అది యెవ్వరు వ్రాసిరో కూడ సరిగా తెలియదు. ఆముక్తమాల్యదను రాయలే వ్రాసెనని తలంపు పఠితలకు కలుగుటకై పెద్దన బుద్ధిపూర్వకముగా నందు కఠినశైలి నుపయోగించుటయేకాక కొన్ని వ్యాకరణ విరుద్ధములైన ప్రయోగములను కూడ కావించెనని మొదటి పక్షమువారు వాదింతురు. ఈ వాదములో బలములేదు. ఒకేకవి అత్యంతభిన్నములైన రెండుశైలులు వ్రాయగల్గుట అసం

ధనము. మఱియు పెద్దన రాయలవారి పేర వెలయించు గ్రంథములో బుద్ధి పూర్వకముగా వ్యాకరణ విరుద్ధ ప్రయోగములు కావించుట రాయలకాగ్రహకారణ మగునుకాని అదరిహేతువు కాఁజాలదు. అందుచే ఆముక్తమాల్యద పెద్దనయో మఱియొకరో రచించిరను వాదము యుక్తియుక్తముకాదు.

మఱియు నాముక్తమాల్యద రాయలే రచించెననుటకు అంతరములు బాహ్యములునైన నిదర్శనములు పెక్కుకలవు. నంది తిమ్మన పారిజాతాపహరణములో రాయలవారిని గూర్చి-

శ్రీ వేంకట గిరివల్లభ సేవాపరతంత్రహృదయ! చిన్నమదేవీ
జీవితనాయక! కవితాప్రావీణ్య ఫణీశ! కృష్ణరాయ మహీశా!

అను పద్యము వ్రాసెను. ఇందలి కవితాప్రావీణ్యఫణీశ అను సమాసమునకు కవిత్వమునందలి నైపుణ్యమునందాదిశేషునంతటివాడా! అని అర్థము. కవితా నైపుణ్యమేమియు లేని తన్నుగూర్చి అట్లొక కవి ప్రశంసించినచో రాయలవంటి ధీరోదాత్తుడు సంతోషించి యూరకుండడు. దానిని తప్పక తీసివేయించి యుండును. సంస్కృతమున నతనికిఁగల కవితానైపుణ్యమును గూర్చి తిమ్మన యట్లు చెప్పెనేమోయని కొందఱనుమానింపవచ్చును. తెలుగు కావ్యములో తిమ్మన సంస్కృత కవితాప్రావీణ్యమునుగూర్చి చెప్పియుండడు. మఱియు సంస్కృతములో కవిత్వము చెప్పగలవాని కాంధ్రభాషాకవిత్వమశక్యము కాదని ఆముక్తమునందే కలదు. అందుచే రాయలు తెలుగునకూడ కవితాప్రావీణ్యఫణీశుడే. ఆముక్తమాల్యద తప్ప అతని తెలుగు రచన మఱొకటి కానరాదు. అది యునుగాక యతడాముక్తమాల్యదయందలి ప్రత్యాశ్వాసాంతమునందును నైషధకర్తవలె నాకావ్యమును తాను రచించినట్లొక్కొక్క పద్యమును వ్రాసియున్నాడు. దాని ననుమానించుటకు కారణములేదు. రాయలవంటి సార్వభౌమునికి మహాకావ్యము వ్రాయు తీఱిక యుండునాయని కొందఱనుమానింతురు. హర్ష భోజ శూద్రకాదులు కావ్యములు రచించినట్లు నిస్సందేహముగా తెలియుచుండ రాయలు కూడ నట్లొనరించెనని తలంచుట కనుమానమెందులకు?

ఆముక్త మాల్యదను బ్రాహ్మణేతరుడును వీరుడునైన క్షత్రియుడు రచించెననుట కందేకొన్ని నిదర్శనములు కానవచ్చుచున్నవి. అందలి ద్వితీయాశ్వాసమున-

తారుణ్యాతిగ మాత నూత్నఫలముక్తా లాభిఘారన్వన
ద్ధారాధూపిత శుష్యదంబుహృత మాత్స్యాచ్ఛేద పాకోద్గతో
ద్గారంపుం గనరాచు లోగుఱకు సంధ్యావేళలం గేళ కాం
తారణ్యాంతర వాలుకాస్థిత హిమాంతర్నారికేళాంబువుల్.

అను పద్యమున్నది. దీనినిబట్టి కావ్యము వ్రాసినవాడు మత్స్యభుక్కును మాత్స్య పాకమును రాజభోగ్యముగా పచనము చేయ నెఱింగిన వాడును అయియుండు నని స్పష్టమగుచున్నది. మఱియు శ్రీ విల్లిపుత్తూరు వర్ణనమందలి "కరుల తొండము సిక్కఁగబిగించి త్రిప్పిన హరులునాఁదగు తొండమొప్పగు తదళ్క హరుల తాపినతాప" అను భావము రాయలవంటి మృగయాసక్తునికిఁదప్ప వేఁటమొగమెఱుగని బ్రాహ్మణునికి స్ఫురించుట కష్టము. అట్లే షష్ఠాశ్వాసమున బ్రహ్మరాక్షసుని వర్ణించుసందర్భమందలి "వ్యత్యస్తహస్తిమస్తాభఁ దాయగు గర్తమును దంష్ట్రికలఁ బొల్చుమొగమువాని" అను పాదమునందలి భావము రాయలవంటివాడు వ్రాయఁదగినదే కాని బ్రాహ్మణుడు వ్రాయఁదగినదికాదు. యామునాచార్యుడు తన కుమారుని కెఱిఁగించిన విస్తృతమైన రాజనీతి కేవల గ్రంథపఠన సిద్ధముకాక స్వానుభవ సిద్ధముగా కనిపించుచున్నది. రాయలకు తప్ప పెద్దనకట్టి స్వానుభవముండెనని చెప్పుట యుక్తియుక్తముకాదు. పాండ్య రాజు తన సోదరిని యామునాచార్యునికిచ్చి వివాహము చేసెనను విషయము మూలకమైనది. బ్రాహ్మణుని కపకర్షహేతువైన యిట్టి కల్పనను పెద్దనచేసి యుండడు.

ఆముక్తమాల్యద విశిష్టాద్వైత సిద్ధాంత ప్రతిపాదకము. రాయలా మతమునందత్యంతాభినివేశముకలవాడు. పెద్దనయు శఠకోపయతివలన విశిష్టా ద్వైత సిద్ధాంతముల నెఱింగియున్నను ఆ సిద్ధాంతములను ప్రతిపాదించుటకే కావ్యము వ్రాసియుండడు. ఆముక్తమాల్యదలో నచ్చటచ్చట కన్నడపదములు కనిపించును. రాయలది తుళువాన్వవాయము. తుళుభాష కన్నడమునకు సన్నిహిత మైనది. అందుచే నతడెడనెడ కన్నడ పదములను వాడియుండును. మనుచరిత్ర యందలి శైలికి ఆముక్తమాల్యదయందలి శైలికిని హస్తిమశకాంతరమున్నది. ఆ గ్రంథములను చదివినచో వానిరచయితలు భిన్నులను విషయము స్పష్టముగా తెలియవచ్చును. పెద్దన యెంత ప్రయత్నించినను తనకు సహజముకాని యట్టి శైలిలో కావ్యము వ్రాసి యుండడు. అతని రచనయందలి ప్రసాదమాధుర్య

గుణము లేకరదుగా కనిపించును. అందుచే పలువురు విద్వాంసులు భావించునట్లాముక్తమాల్యదను రాయలే రచించెననుట నిర్వివాదము. అతడు రచించిన తరువాత పెద్దన దానిని పరిష్కరించి యుండవచ్చును. ఋతువర్ణనాదులయం దెడనెడ పెద్దనాదుల పద్యములను కూడ సందర్భానుగుణముగా రాయలిందు చేర్చిన చేర్చియుండవచ్చును. అంతేకాని కావ్యకర్తృత్వమునే శంకించుట పాడిగాదు.

రాయలవారు ఆముక్తమాల్యదను రచించిన పరిస్థితులను కావ్యారంభమున తెల్పియున్నారు. వారు కళింగదేశవిజిగీషామనీష దండెత్తిపోయి విజయవాడలో కొన్ని దినములుండి శ్రీకాకుళమందలి ఆంధ్ర విష్ణువును సేవించుటకై అరిగిరి. అచ్చట హరివాసరోపవాసము కావించి నిద్రించుచుండ నారాత్రి చతుర్థయామమున నాంధ్ర విష్ణు వాయనకు కలలో కనిపించి "నీవు మదాలసచరిత్ర, సత్యావధూ ప్రీణనము, సకలకథాసార సంగ్రహము, జ్ఞానచింతామణి, రసమంజరి మున్నగుకృతులు సంస్కృత భాషలో రచించి మెప్పుపొందితివి. ఆంధ్రభాష నీకసాధ్యముకాదు. అందుకూడ మాప్రీతికై యొక కృతిరచింపు" మని ఆనతిచ్చెను. కృతియందు గ్రహింపవలసిన వస్తువును కూడ అదేవుడే యీ క్రింది పద్యమున సూచించెను.

ఎన్నిను గూర్తునన్నవినుమేమును దాల్చిన మాల్య మిచ్చున
ప్పిన్నది రంగమందయిన పెండిలి చెప్పుము, తొల్తిం గొంటినే
వన్నన దండ నాకృ మగవాండదనేను తెనుంగరాయండన్
గన్నడరాయ! యక్కొదువకప్పు ప్రియాపరి భుక్త భాక్కృతన్

1-14

'మును దాల్చిన మాల్యమిచ్చు నప్పిన్నది' ఆముక్తమాల్యద. ఆమె పేరు గోదాదేవి. ఆమెనే ఆండాళ్ళనికూడ పేర్కొందురు. ఆమెను శ్రీరంగేశ్వరుడు వివాహమాడిన వృత్తాంతము చెప్పుమని ఆంధ్ర విష్ణువు సూచించెను. అందు కాతడు చెప్పిన కారణము వింతగా నుండును. కృష్ణావతారమున దేవుడు పురుషుడైన సుదాముడిచ్చిన పూలమాల గ్రహించెను. అది యాతనికొక కళంకముగా నుండెను. ఒక కన్యకామణి మొదట తాను ధరించిన పూలమాలను తరువాత తన తండ్రిచే తన కర్పింపంజేసిన వృత్తాంతము కావ్యముగా చెప్పినచో నా కళంకము మాసిపోవునంట! ఈ సందర్భముననే ఆంధ్ర విష్ణువు-

తెలుఁ గదేల యన్న దేశంబు తెలుగేను
తెలుఁగు వల్లభుండ తెలుఁగొకండ
యెల్ల నృపులు గొలువ నెఱుఁగవే బాసాడి
దేశభాషలందుఁ దెలుఁగు లెస్స

అని కూడ చెప్పి యుండెను. రాయలవారు దేశ భాషలందు తెలుఁగు లెస్స అని చెప్పెనను ప్రతీతి కలుగుటకీ పద్యమే హేతువు. అంకితము "నీ కిష్ట దైవమైన వేంకటపతికిమ్మనీ కుత్తరోత్తయగు" నని కూడ దేవుడే తెల్పి యుండెను. రాయ లుదయముననే లేచి వివిధ వేదాగమ విదులగు విద్వజ్జనులఁ బిలిపించి వారి కాశుభ స్వప్న మెఱింగించెను. వారందరి యెల్ల యంశముల కును సత్ఫలితములు తెల్పి, అతని వంశ క్రమమును వర్ణించి-

"ప్రబల రాజాధిరాజ వీర ప్రతాప
రాజ పరమేశ్వరార్ధ దుర్గాన దేశ
సాహితీ సమరాంగణ సార్వభౌమ
కృష్ణరాయేంద్ర! కృతి వినిర్మింపు" మనిరి.

రాయలు ప్రహృష్టాంత రంగుడై కావ్య రచన కారంభించెను.

వావిళ్ళవారు ప్రచురించిన ఆముక్తమాల్యదప్రతిలో నాఱాశ్వాసములే యున్నవి. బ్రహ్మ రాక్షసుడు తనకు రాక్షసత్వమెట్లు కలిగెనో చెప్పిన యుదంతమును, గోదా శ్రీరంగేశ్వరుల వివాహవృత్తాంతమును ఇందాఱవ ఆశ్వాసముననే యున్నవి. ఇది కీ.శే. వేదము వేంకటరాయ శాస్త్రులవారు సవ్యాఖ్యానముగా ప్రచురించిన ప్రతిలో నేడవ ఆశ్వాసముగా విభజింపఁబడినవి. ఒక ఆశ్వాసము పెరుగుటచే అదనముగా చేరిన ఆశ్వాసాద్యంత పద్యములు నాలుగే వేదము వారి ప్రతిలో నధికము. వావిళ్ళవారి ప్రతిలో నివి గ్రంథాంత మున ప్రక్షిప్తములుగా ముద్రింపఁబడినవి. రాయల తరువాత మఱెవ్వరైన నాఱాశ్వాసముల కావ్యము నేడా శ్వాసములుగా విభజించుట కావశ్యకము లేక పోవుట చేతను, ప్రక్షిప్తములోని చెప్పఁబడిన ఆ పద్యము లితరాశ్వాసాద్యంత పద్యములనే పోలియుండుట చేతను క్రీ.శే. దాగంటి శేషయ్య గారు రాయలు కావ్యము నేడా శ్వాసములుగనే రచించి యుందురని భావించుచున్నారు.

ఆముక్త మాల్యద యందలి కథ యిట సంగ్రహముగా చెప్పఁబడు చున్నది. పాండ్య దేశమునకు తిలకాయమానమై శ్రీ విల్లిపుత్తూరను పట్టణము

కలదు. అచ్చట విష్ణుచిత్తుడను అన్వర్థాభిధానుడగు భక్త వరేణ్యుడుండెను. అతిదెక్కువగా చదువుకొనకపోయినను చిదచిదీశ్వర భేదకమైన ద్వైత జ్ఞానమునకు నెలవై, భగవత్పరిచర్య చేయుటయే పరమార్థమని తలంచి, పట్టణమునన్నున్న మన్నారు కృష్ణునికి మాలికాకరణ కైంకర్యము చేయుచు, అతిథులకన్నదానమొనరించుచు కాలము పుచ్చుచుండెను. అప్పుడు మధురానగరము రాజధానిగా పాండ్య దేశమును మత్స్యధ్వజుడను రాజేలుచుండెను. ఒక వేసవి కాలమున మధురకు సమీపమందలి వృషగిరి సుందరబాహు స్వామికి తెప్ప తిరునాళ్ళు జరుగుచుండగా చూచి, పరదేశి విప్రుడొకడు మధురానగర వైభవము తిలకింప నరుదెంచి, రాజ పురోహితునింట భోజనము చేసి, తోడి బ్రాహ్మణులతో నొక యరుగుమీద పరుండెను. ఉబుసుపోకకై వారిలో కొందరు కావ్యములను, కొందరు గీతలను చదువుచుండ నతడు సుభాషితములను పఠించుచుండెను. అప్పుడాదారిని వేశ్య యింటికిం బోవుచున్న రాజతడు పఠించిన-

వరార్థ మష్టౌ ప్రయతేత మాసాన్
నిశార్థ మర్థందివ సేయ తేత్
వార్ధక్య హేతోర్వయసా నవేన
పరత్ర హేతోరిహ జన్మ నాచ

అను సుభాషితమును విని, తటిచ్చంచలమగు రాజ్యానందము మరగి యింద్రియారాముడై కాలము పుచ్చుటకు చింతించి, పరలోకానందము పొందయత్న మొనరింప సంకల్పించి, ఆ బ్రాహ్మణునకు బహుమానమిప్పించి వేశ్యాగృహమునకరుగక నగరికి తిరిగి వెళ్ళిపోయెను. తరువాత నతడు కొలువు తీర్చి యందలి పండితులతో మోక్షప్రదుడైన దేవుడెవ్వడో నిరూపించి వాదమున గెల్చినవారికివ్వెదనని తెల్పి మాడలతో నిండిన జాలెను సభలో కట్టించెను. అచ్చటి పండితులలో నొకడు హరియన మఱొకడు హరుడన నితరులన్యులన నా విషయమున వాదము జరిగెను.

అప్పుడు శ్రీవిల్లిపుత్తూరిలో విష్ణుచిత్తుడు విష్ణువు వక్షమున తులసీమాల్యము నలంకరించుచుండ విష్ణువు మధురానగరమున కరిగి రాజసభలో తన మహిమ ప్రకటించి శుల్కము గ్రహింపుమని పలికెను. విష్ణుచిత్తుడు తానందుకశక్తుడనని విన్నవింప విష్ణువు "నీవరుగుము. రాజసభలో నిన్ను గెల్పింతును. పైని నేనున్నాను కదా" అని ధైర్యము గొలిపి పంపెను విష్ణుచిత్తుడు రాజసభ

కరిగి అన్య పండితులతో వాదించి వేదవాక్యములను బ్రహ్మసూత్రములను ప్రమాణముగా చూపి "అపహతపాప్మా దివ్యోదేవ ఏకోనారాయణః" అని విష్ణు పారమ్యమును నిరూపించెను. తరువాత సమస్తమునకు నారాయణుడే పరాయణ మని ప్రతిపాదించి, అతనిఁ గనుటకు తగిన యోగము చెప్పెదనని పలికి, ఖాండిక్యకేశిధ్వజోపాఖ్యానము నెఱింగించెను. ఇట్లు విష్ణుచిత్తుడు పరతత్వ నిరూపణము చేయ శుల్కముగా వ్రేలఁగట్టిన జాలె తెగి క్రిందపడెను. దేవ దుందుభులు మొరసెను. పుష్పవర్షము కురిసెను రాజు విష్ణుచిత్తు నూరేగించి, అతనిని విల్లిపుత్తూరు పంపుదని దొరలను రాకుమారులను ఆదేశించెను. దారిలో విష్ణుచిత్తునకు విష్ణువు సాక్షాత్కరింప నతడు భక్తితో దశావతార వర్ణన పూర్వ కముగా నాతని స్తుతించెను. విష్ణుచిత్తుడు రాజు తనకిచ్చిన ధనమంతయు భాగవతులకిచ్చివేయునని యెఱింగి విష్ణువు విశ్వకర్మ నాతని నిలయమును మణిమయమును సార్థమును కావింపుమని యాదేశించెను. విశ్వకర్మ యట్లే చేసెను. విష్ణుచిత్తుడు పురజను లెదుర్కొని స్వాగతమొసంగ పురము ప్రవేశించి తొల్లిటికంటె నెక్కువగా భాగవతపరాయణుడై యుండెను.

ఒకనాటి మధ్యాహ్నము విష్ణుచిత్తుడు దేవునికి మాలిక నర్పించి మందిర మున కరుగుచుండ నతని కరుణార్ద్రమగు దృష్టితో వీక్షించి గరుడ వాహనుడైన నారాయణుడు లక్ష్మితో "యామునాచార్యుడును ఈతడునే కదా మదను గ్రహమున నా మతము నుద్ధరించి" రని పలికెను. అంత లక్ష్మి యా మునా చార్యుని వృత్తాంతము తెలుపుమని యడిగెను. విష్ణువు యామునాచార్యుడు పరమ శివభక్తుడైన పూర్వ పాండ్యరాజు కొలువునకు పరమ విష్ణుభక్తిపరాయణ యైన రాణి సాహాయ్యమున నరిగి విష్ణుచిత్తునివలెనే యచ్చటి పండితుల నందఱి నోడించి విష్ణుపారమ్యము నిరూపించుటయు, నెదురుగా నుండిన పిప్పలవృక్షము నుండి యదియే సత్యమను పల్కు వినబడుటయు, రాజు వైష్ణవుడై తన కడగొట్టు చెల్లెలి నాతనికిచ్చి వివాహ మొనరించుటయే కాక అర్ధరాజ్య మొసంగి, అతనిని యువరాజుగా చేసి విరోధులను సాధింప దండయాత్రకు పంపుటయు, యామునుడు శరత్కాలము వచ్చువఱకు నాగి (ఇచ్చట వర్షా శరత్కాలముల విస్తృతవర్ణనము కలదు) దిగ్విజయము కావించి భోగాసక్తుడై యుండుటయు, అతని పితామహుడైన నాథముని శిష్యుడైన శ్రీ పుండరీకాక్షు నను శిష్యుడగు శ్రీరామ మిశ్రుడు తన పరమగురు పౌత్రుడు యోగసామ్రాజ్యము మఱచి

సామ్రాజ్యమున నాసక్తుడగు టెఱింగి చింతించి, ఆహారదోషమే విజ్ఞాన నాశమునకు మూలమను నూహ చేసి ప్రతిదినము వంట బ్రాహ్మణునిచే నొక వైష్ణవుడు కానుకగా నిచ్చెనని తెల్పుచు నలర్కశాకమును పంపించుటయు, రాజొకనాడా వైష్ణవుని చూపుమని యడుగుటయు, శ్రీరామమిశ్రు డరిగి "మీ పెద్దలు కూర్చిన నిక్షేపము కావేరీ ద్వీపాంతరమున నున్నది. దానిని చూపుటకై వచ్చితి" నని పల్కుటయు, రాజతనితో శ్రీరంగమున కరుగ నతడు "మీ పెద్దలు కూర్చిన నిక్షేపమిది" యని శ్రీరంగేశ్వరుని పాదపద్మయుగము చూప నతడు మోహముక్తుడై తన ప్రమాదము నెఱిగి, శ్రీరామమిశ్రుని వృత్తాంతము తెలిసికొని యతని వలన ద్వయ మంత్రోపదేశము పొంది సన్యాసాశ్రమము స్వీకరింపవలెనను తలంపున కుమారునికి రాజనీతి యంతయుఁ దెలిపి యతని పట్టాభిషిక్తు నొనరించుటయు నెఱింగించెను.

ఒకనాడు తులసీవనమందు విష్ణుచిత్తునకు శుభలక్షణ లక్షితయైన యొక స్త్రీ శిశువు కనిపించెను. అనపత్యుడైన తనకు ముకుందుడే ఆ శిశువును ప్రసాదించెనని సంతుష్టాంతరంగుడై ఆమెను తీసికొనిపోయి తన భార్యకిచ్చెను ఆమె యా శిశువును పెద్ద చేసెను. ఆమె యౌవనవతి యయ్యెను. ఆమె భూదేవి యగుటచే పూర్వజన్మమైత్రివలన నాగకన్యలు మరాళిక, ఏకావళి, హరిణి, మనోజ్ఞ, స్రగ్విణి, అను నామములతో నిరుగు పొరుగు భాగవతుల యిండ్లలో జన్మించిరి. వారు బొమ్మ పెండ్లిండ్లయందు లక్ష్మీపరిణయ గేయములు పాడుచుండ నందు విష్ణుని యనంత కల్యాణగుణములు విని ప్రాగ్జన్మ సంస్కారముచే నతని గవయు తలంపుదయింప తదనుగుణముగా వర్తించుచుండెను. ఆమె తన తండ్రి సంపన్నుడయ్యును మాలికాకరణ కైంకర్యము విడువక చేయుచుండ నామె యతడు కూర్చు చెంగలువదండలను తన కొప్పున ధరించి నూతిలో నీడ చూచుకొని దానిని మరల పుష్పపుటికలో నుంచుచుండెను. ఆమె విష్ణు విరహము ననుభవించుచు చెలులు పాటలు పాడుచుండ వెచ్చనూర్చుచు "హరి యెప్పుడు తన్ను వలచిన స్త్రీలను శ్రోపాతక కాపాడినా"డని అతని నుపాలంభించుచుండెను. ఆమె యొక్కొక్కమాఱు రాత్రులం దొంటరిగానున్న సమయమున రాధను గూర్చియు యమునను గూర్చియు నిందాగర్భితముగా పల్కుచుండెను. ఆ మాటల రహస్యముగా చెలులు వినుచుండిరి ఆమె విరహబాధ భరింపలేక తల్లడిల్లుచు ప్రతిదినమును ప్రత్యూషకాలమున లేచి గృహారామ

దీర్ఘికయందు ద్రావిడామ్నాయములు పఠించుచు స్నానమాచరించి, తిరుమణిని శ్రీ చూర్ణమును బొట్టుగా పెట్టుకొని యాయాగనున్న దేవుని పూజించి ప్రసాద తీర్థములుకొని తిరిగి వచ్చుచుండెను. ఆమె వియోగచ్యుత ధైర్యయై ద్రవిడ భాషలో యదుపతి గుణములు పాడుచుండెను. వసంతకాలం బరుదెంచెను. ఆమె విరహాధికమయ్యెను. విష్ణుచిత్తుడది చూచి తాను మన్మథవేదన నెఱుగని వాడగుటచే నదియు నొకవిధమైన తపమే యనుకొని దిన దిన ప్రవర్ధమానతనయాతను గ్లానికి తల్లడిల్లి గుడికి చని తన మనోనిర్వేదము దేవునికెఱింగించి కాపాడుమని ప్రార్థించెను. దేవుడు నవ్వి మాలదాసరి కథ నెఱింగించెను. అందు మాలదాసరి బ్రహ్మరాక్షసునికి భాగవతత్వము నొసంగిన వృత్తాంతమును, హరినామ సంకీర్తన మహిమయు కలవు ఆ బ్రహ్మరాక్షసుడు పూర్వము సోమశర్మ యను బ్రాహ్మణుడు. అతడు తాను బ్రహ్మరాక్షసత్వము నొందిన తెఱంగు మాలదాసరికి తెల్పెను. ఈ విషయమంతయు విష్ణువు విష్ణుచిత్తునకు చెప్పి "నా పూజా విశేషములందెల్ల గానమే విశేష ఫలప్రదము. భూదేవియే నీకు కూతురై పుట్టి నామ సంకీర్తన రూప తప మొనరించుచున్నది. ఆమెను శ్రీరంగమునకు శ్రీరంగేశ్వరు సేవకై తోడ్కొని పొ" మ్మని ఆన తిచ్చెను.

విష్ణుచిత్తుడును కూతును పల్లకిపై నిడుకొని భాగవత పరిషత్తు కొలువ ప్రయాణమై శ్రీరంగమున కరిగెను. అచ్చట నతడు కూతుతోఁగూడ గుడిలోని కరిగి శ్రీ రంగేశ్వరు బహువిధముల స్తుతించెను. దేవుడును తనకుసుమాంజలు లర్పించు నాముక్త మాల్యద యభిప్రాయము గాంచి యామెను తన శుద్ధాంత సీమకు ప్రవేశపెట్టి యొక మాయా కన్యక నామె యున్నచోట నుంచెను. విష్ణుచిత్తుడు కూతును పల్లకిలో బసకుఁగొనిపోయి తెఱచి చూడగా నామె యందు కనబడలేదు. అంత విష్ణుచిత్తుడు రంగభర్త తన కూతునులోన వైచుకొని అన్యాయము చేసెనని బాష్పకంఠుడై మొఱపెట్టెను. శ్రీరంగేశ్వరుడు భయపడి అతని ఛాందసమునకు నవ్వుచు "ఇదేమి, కూతునింటిలో పెట్టుకొని నన్నన వసరముగా దూఱుచున్నావు. ఇల్లింకొకమాఱు సరిగా వెదకు" మని పల్కెను. విష్ణుచిత్తుడింటి కరిగి తనకు మ్రొక్కనరుదెంచిన కూతుఁజూచి సంతసించి బసలో నుండెను.

అంత శ్రీ రంగేశుడు సరస్వతీ చతుర్ముఖులను పార్వతీ పరమేశ్వరులను కన్యను తనకిమ్మని యడుగుటకు విష్ణుచిత్తుని కడకు పంపెను. విష్ణుచిత్తుడు

సంతసించి ''తగిన సంబంధము దొరకినది కదా యని కన్యను మోసి తెచ్చి యిచ్చెనని లోకులను కొందురు. కావున రంగేశ్వరుడు మా పురమునకు వచ్చి నచో కన్య నిచ్చెద''నని చెప్పెను. వారావిషయము వచ్చి విన్న వింప రంగ భర్త గరుడ వాహనుడై బ్రహ్మాదులు వెంటరా శ్రీ విల్లిపుత్తూరి కరిగెను. అట సరస్వతీ పార్వత్యాదులు పాటలు పాడ నాముక్త మాల్యదను పెండ్లికూతు గావించిరి. తరువాత గోదా శ్రీ రంగేశ్వరులకు వివాహము మహోత్సవముగా జరిగెను. రంగభర్త ఆముక్త మాల్యదగళమున మంగళ సూత్రము కట్టెను. పిమ్మట నాతడు బ్రహ్మరుద్రాదు లర్చించు నుడుగరలం గైకొని వధువుతో కూడ నాత్మ పట్టణమున కరిగెను.

ఈ ప్రబంధమునకు నాయికయగు ఆముక్త మాల్యదను (గోదాదేవిని) ఇట్టి ఆముక్త మాల్యద యనియు, ఆమె తండ్రియు పన్నిద్దరాళ్వారులలో ముఖ్యుడగు (పెరియాళ్వారు) విష్ణుచిత్తుని ఇట్టి విష్ణుచిత్తీయమనియు రెండు నామములు కలవు రాయలవారు గోదాదేవీ యామునాచార్యుల వృత్తాంతము లను గురుపరంపరా ప్రభావమను ప్రాచీన వైష్ణవగురు చరిత్రమునుండియు, ఖాండిక్య కేశిధ్వజసంవాదమును విష్ణుపురాణమునుండియు, మాలదాసరి కథను (చండాల బ్రహ్మరాక్షససంవాదమును) వరాహపురాణమునుండియు గ్రహించి తనకు తోచిన మార్పులు కావించి యీ ప్రబంధమును రచించెను. యామునా చార్యుడు పాండ్యరాజసోదరిని వివాహమాడుటయు, క్షత్రియ ధర్మము నవలం బించి దండయాత్ర కావించి శత్రువుల నోడించుటయు, కుమారునికి రాజనీతి నుపదేశించుటయు గురుపరంపరా ప్రభావములో కానరావు. వానిని రాయలు సందర్భోచితముగా కల్పించి యందు చొప్పించెను.

రాయలు తానాముక్త మాల్యదను రచించిన పరిస్థితుల నవతారికలో వివరించియున్నాడు. అతడు కళింగదేశమును జయించు నిచ్చతో దండెత్తి పోయి, విజయవాడలో కొన్ని దినములుండి, శ్రీకాకుళమందలి ఆంధ్ర విష్ణువును సేవింప నరిగెను. అచ్చట హరివాసరోపవాసముండి నిద్రించుచుండ రాత్రి నాల్గవ జామున ఆంధ్ర విష్ణువాతనికి కలలో కనబడి ''నీవు సంస్కృతమున మదాలస చరిత్ర, సత్యావధూప్రీణనము, సకల కథాసార సంగ్రహము, జ్ఞాన చింతామణి, రసమంజరి మొదలైన మధురకావ్యములు రచించి మెప్పుపొందితివి. ఆంధ్రభాష అసాధ్యమా? అందుకూడ మాకు ప్రియముగా నొక కృతి రచింపు'' మని తెల్పి-

ఎన్నినఁ గూర్తునన్న విను మేము దాల్చిన మాల్యమిచ్చు న
ప్పిన్నది రంగమందయిన పెండిలి చెప్పుము, తాల్తఁగొంటివే
వన్నన దండనొక్క మగవాఁడిద నేను దెలుంగు రాయఁడన్
గన్నడరాయ! అక్కొదువఁ గప్పు ప్రియా పరి భుక్త భాక్కృతన్ ౧-14

తెలుఁగదేల యన్న దేశంబు తెలుఁగేను
తెలుఁగు వల్లభుండఁ దెలుఁగొకండ
యెల్లనృపులు గొల్వ నెఱుఁగవే బాసాడి
దేశభాషలందుఁ దెలుఁగులెస్స ౧-15

అని అతఁడు రచింపవలసిన కావ్యమునందలి వస్తువును కూడ సూచించెను. దేశభాషలందుఁ దెలుఁగు లెస్సయని రాయలవారన్నట్లు ప్రసిద్ధి కల్గుట పై రెండవ పద్యము వలననే. ఆ దేవుఁడే కావ్యమును రాయల కిష్టదైవమైన వేంకటపతి కిమ్మని చెప్పి కావ్యమునట్లు వ్రాసినచో నుత్తరోత్తరాభివృద్ధి యగు నని సూచించి యదృశ్యుఁడయ్యెను. రాయలుదయమున లేచి పేరోలగముండి వివిధ వేదాగమ విదులగు విద్వజ్జనుల కాస్వప్నము నెఱింగించెను. పండితు లాస్వప్నము యొక్క ఫలితము వివరించి, యతని వంశమును వర్ణించి-

“ప్రబలరాజాధి రాజ వీర ప్రతాప
రాజపరమేశ్వరార్థ దుర్గానతేశ
సాహితీ సమరాంగణ సార్వభౌమ
కృష్ణరాయేంద్ర! కృతివి నిర్మింపు” మనిరి 1-44

రాయలు ప్రహృష్టాంతరంగుఁడై శ్రీ వేంకటేశ్వరుని కంకితముగా కావ్యము రచింప నారంభించెను.

ఆముక్తమాల్యద యందలి ప్రధాన వస్తువు గోదా శ్రీరంగేశ్వరుల వివాహము. ఇది యైదాఱేడాశ్వాసముల యందు వర్ణింపబడినది. మొదటి నాల్గాశ్వాసములందలి కథకును దానికిని సన్నిహిత సంబంధము లేదు. ఏదైన స్వల్ప సంబంధ మున్నది గోదాదేవి తండ్రియైన విష్ణుచిత్తుని వృత్తాంతము కొంత యందుండుట. రాయలు వైష్ణవ మతమునందపారమైన యభిమానము కలవాడు. ఆ మతము యొక్క మహత్త్వమును, విష్ణుపారమ్యమును నిరూ

పించుటచే విష్ణుచిత్తుఁడును, యామునాచార్యుఁడును ఇతర మతస్థుల నోడించిన వృత్తాంతమును, ఖాండిక్య కేశిధ్వజోపాఖ్యానమును, శైవుఁడైన పాండ్యరాజు వైష్ణవుఁడుగా మాఱిన వృత్తాంతమును అతఁడందు చేర్చియుండెను. ఉత్తర భాగమునందలి మాలదాసరికథయు విష్ణువు యొక్కయు, విష్ణుభక్తునియొక్కయు, విష్ణునామ సంకీర్తనము యొక్కయు మహిమ నద్ఘాటించునదే. సోమశర్మ వృత్తాంతమునకు ప్రధానేతివృత్తముతో సంబంధమే లేదు. ఈ విధముగా నతఁడిందు ప్రధానకథతో సంబంధములేని కొన్ని యుపాఖ్యానములను చేర్చుట చేతను, గ్రీష్మవర్ష శరద్వసంతర్తువులను, రాజనీతిని అతిదీర్ఘముగా వర్ణించుట చేతను, ప్రబంధమున వస్త్వైక్యమునకు భంగము కలిగినది. నిజమునకది యొక చిన్న విష్ణుపురాణముగా కనిపించును, పురాణములు పెక్కుపాఖ్యానములతోడను, ధర్మనీతి తత్త్వప్రబోధము తోడను కూడి వస్త్వైక్యహీనములై అతివిస్తృతములుగా నుండును. ప్రబంధమట్లు కాక యొక నాయకుని ప్రణయ వృత్తాంతమును వర్ణించుచు వస్త్వైక్యశోభితమై యుండును. పురాణ ప్రబంధములకుఁగల ప్రధాన భేదములలో నిది యొకటి. రాయలు మితిమీఱిన మతాభిమానము చేతను, వర్ణన ప్రీతి చేతను తన ప్రబంధము నొక్క పురాణముగా పరిణమింపఁ జేసెను. విష్ణుచిత్తుని కథలో ఖాండిక్య కేశిధ్వజోపాఖ్యానమునకు కొంత స్థానమున్నది. కాని యామునాచార్యుని వృత్తాంతము మాత్రము బలవదానీతముగా కనిపించును. దానికి విష్ణుచిత్తుని కథతో నెట్లో కొంత సంబంధము కల్పించుటకైనను రాయలు శ్రద్ధ వహింపలేదు. ఒకనాఁడు విష్ణుచిత్తుఁడు మధ్యాహ్నసమయ మాలికాసమారోపణానంతరము మందిరమున కరుగుచుండ విష్ణువాతని కరుణాకటాక్షములతో వీక్షించి లక్ష్మితో-

''యామునాచార్యుఁడొక్కఁడు నీమహాత్ముఁ
డొక్కఁడునుగాదె మన్మతం బుద్ధరించి
రన్మదీయకృపాతిశయమున''

నని తెల్పెను. అప్పుడు లక్ష్మి ''ఇతని కథ యెఱిఁగినదే. యామునాచార్యుఁడే మొనర్చె''నని యడిగెను. విష్ణువప్పుడాతని కథ చెప్పమొదలిడెను. అందులోనే గ్రీష్మ వర్ష శరదృతు వర్ణనములును రాజనీతి వర్ణనమును వచ్చినవి. శ్రీ విల్లిపుత్తూరు విష్ణుచిత్త వర్ణనములతోఁగూడిన ప్రథమాశ్వాసము నుంచి ద్వితీయ తృతీయ చతుర్థాశ్వాసములను తీసివైచినను ప్రధాన కథకెట్టి లోపమును కలు

గదు. అట్టి సోమశర్మ వృత్తాంతము నొక్కవాక్యముతో ముగించి యుండ వచ్చును. విష్ణువు లక్ష్మితో పాండ్యరాజును గూర్చి చెప్పుచు 'వైష్ణవంబు ముదిరి మద్విముక్తి వినఁడు, నటి యొనర్పఁడు మామక ప్రతిమలకును'' అని తెల్పియుండెను రాయలవారికి పాండ్యరాజు యొక్క ముదిరిన వైష్ణవమే కని పించెనుకాని ముదిరిన తన వైష్ణవము కనిపింపలేదు. ఏ మతమునందైనను అతి మానము ముదిరినచో నది యెట్టిదైనను అనుయాయుల నౌచిత్యదూరులైన వెఱ్ఱి లనుగా చేయుచుకొఁబోలును

వస్త్వైక్య దృష్టివిడిచి ఆముక్తమాల్యదయందలి యుపాఖ్యానములను, వర్ణనములను ప్రత్యేకముగా పరిశీలించినచో నవి అద్భుతములుగానుండును. కథా కథనమున రాయలు కడుంగడు నిపుణుఁడు. గోదాదేవి విష్ణుచిత్తునకు కనిపించుట, ఆమె యౌవన వర్ణనము, ఆమె విష్ణువు నుపాలంభించుట, ఆమె విరహము, దినకృత్యము, విష్ణుచిత్తుఁడామెస్థితి స్వామికెఱింగించుట, స్వామి సంకీర్తన మహిమతెల్పి దానికి దృష్టాంతముగా మాలదాసరి కథ వివరించుట, సోమశర్మ వృత్తాంతము, స్వామి గోదాదేవిని శ్రీరంగమునకుఁ గొనిపొమ్మని యుపదేశించుట, శ్రీరంగేశ్వరుఁడు గోదాదేవిని గ్రహించి మాయ గోదాదేవిని పల్లకిలో నుంచుట, బసకేగినపిమ్మట గోదాదేవిని కానక విష్ణుచిత్తుడు మొఱపెట్టుట, శ్రీరంగేశుఁడు సరస్వతీబ్రహ్మలను శివపార్వతులను కన్యను తనకిమ్మని యడుగఁబంపుట, విష్ణుచిత్తుఁడు స్వామి తమ పురమున కరుదెంచినచో కూఁతు నిచ్చెదననుట, వివాహము అనునవి ప్రధాన కథయందలి యంశములు. ఉపాఖ్యానములలో మొదటిది ఖాండిక కేశిధ్వజోపాఖ్యానము. విష్ణుచిత్తుఁడు పాండ్యరాజసభలో నన్యమతస్థుల నోడించి, 'విష్ణువే మాతా పితా భ్రాతా నివాసః శరణం సుహృద్గతిః'' అని నిరూపించి అతని గనుటకుఁ దగినయోగము తెల్పుచు పైయుపాఖ్యానము నెఱింగించెను. ఖాండిక్యకేశిధ్వజులు నిమివంశ సంజాతులైన మితధ్వజ కృతధ్వజులను అన్నదమ్ముల కుమారులు. వారిరువురును రాజ్యకాంక్షతో పండ్రెండు దినములు పోరాడిరి. ఖాండిక్యుఁడోడి పరివారముతో నడవికేగి నివసించుచుండెను కేశిధ్వజుఁడు మృత్యువును గెల్చునుద్దేశముతో జ్ఞానాశ్రయుఁడై యొక యజ్ఞము చేయుచుండ యాగధేనువు మఖశాలా సమీపమున మేయుచున్న సమయమున పులి దానిని చంపెను. రాజు ఋత్విజులను ప్రాయశ్చిత్తమడిగెను. వారు కసేరువును, కసేరువు శునకుని. శునకుఁడు ఖాండిక్యుని

అడుగుమనిరి. కేశిధ్వజుండదవి కరిగి ఖాండిక్యుని వలన ప్రాయశ్చిత్తము తెలిసి కొని యజ్ఞము పూర్తిచేసెను. తరువాత నతఁడు గురుదక్షిణ యీఁగోరి ఖాండిక్యుని సమీపించి యేమి కావలెనని అడిగెను. అతడు మంత్రిసేనకాదులతో నాలోచింపఁగా వారు రాజ్యము నడుగుమనిరి. ఖాండిక్యుఁడది వినక సకల భవక్లేశ సంక్షయకరమైన విద్య బోధింపుమని యడిగెను. కేశిధ్వజుఁడు ఖాండిక్యునకు బంధచ్ఛేదకమైన యోగము నెఱిఁగించి యతడు వలదనుచున్నను అతని రాజ్యము నతనికొసంగెను ఖాండిక్యుఁడా రాజ్యమును కుమారునికిచ్చి వనమునందే నిల్చి కేశిధ్వజోపదిష్ట మార్గమున విష్ణునారాధించి తత్సాధర్మ్యము నొందెను. కేశిధ్వజుఁడు మిథిలా నగరమున కరిగి ధర్మ మార్గమున రాజ్య మేలుచుండెను. విష్ణుచిత్తుఁడీ యుపాఖ్యానమును పాండ్యరాజునకు తెల్పి, శరణాగత ధర్మమే నిరపాయమైన ధర్మమని యుపదేశించి, మూలమంత్రపూర్వకముగా ద్వయము ప్రసాదించి యతని భాగవతప్రధాను నొనరించెను. ఇందలి కథాకథన విధానమద్భుతముగా నున్నది. కేశిధ్వజ ఖాండిక్యుల శీలములు పరమోదాత్తములుగా పోషింపఁబడినవి. మంత్రిసామంతాదుల చిత్తవృత్తికిని ఖాండిక్యుని చిత్తవృత్తికిని హస్తిమశకాంతరమున్నది. వారు లౌకికభోగాసక్తులు. అతఁడు ముముక్షువు. కేశిధ్వజుఁడు రాజధర్మానుగుణముగా రాజ్యము గెల్చుకొన్నను గురుభక్తుఁడు. విజ్ఞాన సంపన్నుఁడు. రాయలతనిచే ఖాండిక్యుని కష్టాంగ యోగము తెల్పించి శరణాగత ధర్మమే పరమధర్మమని నిరూపించెను. ఉద్దేశపూర్వకముగా యోగాదులను తెల్పుటచే నాయుపదేశము కొంత దీర్ఘమైనది. కథ మాత్రమత్యంత హృద్యముగా నున్నది.

యామునాచార్య చరిత్రకును విష్ణుచిత్తుని చరిత్రకును కొంత పోలిక యున్నది. విష్ణుచిత్తునివలెనే యామునాచార్యుఁడును పాండ్యరాజు కొలువులో నన్యమతస్థుల నోడించి విశిష్టాద్వైతమే యుత్తమమని నిరూపించెను. ఆ పాండ్యరాజు పరమశైవుఁడు. అతని పట్టమహిషి పరమవైష్ణవభక్తి సంపన్నురాలు ఐనను మహాపతివ్రతయగుటచే వారి దాంపత్యము సుఖసంతోషమయముగనే సాగుచుండెను. విష్ణువారాజునకు వైష్ణవమతమునందాభిముఖ్యము కలిగింపనెంచి యామునాచార్యుఁడు చిఱుతప్రాయముననే ఆచార్యకులమున వేదశాస్త్రాది విద్య లభ్యసించుచుండ నతని నితర మతస్థుంను వాదమున నోడించుటకై యారాజు కొ..వు కంపెను. యామునాచార్యుఁడు రాణిసాహాయ్యమున రాజుకొలువునకేగి

యన్యమతస్థులనందఱి వాదమున నోడించెను. అప్పుడెదుటనున్న రావిచెట్టు నుండి "రాజా! యీ బ్రహ్మచారి వాదము యథార్థము. నారాయణుఁడే పరబ్రహ్మము. అతనికొల్వు" మను పలుకు వినిపించెను. రాజు వైష్ణవమతము నవలంబించి తనకడగొట్టుచెలియలి నాతనికిచ్చి వివాహము కావించి యర్ధరాజ్యమొసంగెను. తరువాత నారాజు ప్రేరణచే యామునుడు శరదృతువురాగనే దండయాత్ర కరిగి దిగ్విజయముచేసి భోగలాలసుఁడై యాదమఱచియుండెను. అది చూచి తత్పితామహుఁడైన నాథముని శిష్యుండగు శ్రీపుండరీకాక్షునకుఁగు శిష్యుఁడైన శ్రీరామమిశ్రుఁడు తన పరమగురుపౌత్రుఁడట్లు యోగసామ్రాజ్యము మఱచి సామ్రాజ్యమున నాసక్తుఁడగుటకు వగచి ప్రతిదిన మూలర్కుశాకమును రాజు వానసపు వారలులకు పంపుచుండెను. వారది వండి రాజునకు పెట్టుచుండిరి. ఒక నాఁడు రాజాశాకము తెచ్చియిచ్చు వైష్ణవుని తనచెంతకుఁగొని రమ్మని వారి కానతిచ్చెను. శ్రీరామమిశ్రుఁడు రాజును దర్శించి "మీపెద్దలు కూర్చిన నిక్షేప మొకటి కావేరినదీ ద్వీపముననున్నది. దానిని నీకు చూపుటకై వచ్చితి" నని తెల్పెను. రాజుచితపరివారముతో నతనితోఁగూడ శ్రీరంగమునకరిగెను. అచ్చట శ్రీరామమిశ్రుఁడతనికి "మీపెద్దలు కూర్చిన నిక్షేపమిది. దీనిని గ్రహింపు" మని శ్రీరంగేశ్వరు పాదపద్మములు చూపెను. శ్రీరంగేశుని పాదములు చూడఁగనే యామునుఁడు గతభ్రముఁడై యిన్నాళ్ళు తానుపడిన ప్రమాదమునకు నిర్వేదమునొంది శ్రీరామమిశ్రుని యుదంతము నెఱింగి యాతనికి సాష్టాంగ నమస్కారమొనరించెను. శ్రీరామమిశ్రుఁడాతనికి ద్వయముతోపాటు కర్తవ్యమును కూడ నుపదేశించెను. అతఁడు సన్యాసాశ్రమము స్వీకరింపఁదలంచి కుమారునికి రాజ్యభారము నొప్పగించి రాజనీతి నుపదేశించెను.

ఈ యామునాచార్యుని చరిత్రయొక ప్రత్యేక కావ్యమని చెప్పఁదగినది. రాయలు పాండ్యరాజు ముదిరిన 'వెఱ్ఱిశైవమును', రాణి విష్ణుభక్తి పాతివ్రత్యములను చక్కగా వర్ణించెను. యామునాచార్యుఁడు రాణిని దర్శించి యామె సాహాయ్యమున కొలువు ప్రవేశించుట యుచితముగానున్నది. అతఁడు వయసున బాలుఁడయ్యు వాదమున ప్రదర్శించిన పాటవ మప్రతిమానము. ఈ సందర్భమున రాయలు వర్ణనమొక్కటియే యగుటచే విష్ణుచిత్తుఁడన్య మతస్థులనోడించిన సందర్భమందలి పద్యములే కొన్ని యనుపఠించెను. ఆహారదోషమే విజ్ఞాన నాశమునకు మూలమని యీ యుపాఖ్యానము బోధించును. దానికనుగుణముగానే

శ్రీరామమిశ్రుడాలర్కాశాకమును రాజుగారి బానసీసికి ప్రతిదినము పంపుచుండెను. అదియే యామునాగవతోత్తముడు రాజును దర్శించుట కవకాశము కలిగించెను. పెద్దలు కూర్చిన సంక్షేప వృత్తాంత మద్భుతముగా నున్నది. అట్లే శ్రీరంగే శుని పాదములు చూడఁగనే యామునుఁడు పూర్వవృత్తాంతమును స్మరించి వైరాగ్యము పొందుటయు పఠితల కాశ్చర్యము కలిగించును. రక్తినుండి విరక్తికి హఠాత్తుగా నగుట కిట్టిసన్నివేశము లౌక్యాత్కృష్టుడు కారణము లగుచుండును. ఇందలి వర్షాశరద్వర్ణనములను రాజనీతి వర్ణనమును అతిమనో హరములయ్యు బహుదీర్ఘములగుటచే కథాగమనమున కాటంకము కలిగించు చున్నవి. శ్రీరామమిశ్రుని గురుభక్తియు వైష్ణవమతావేశమును ప్రశంసనీయ ములు. ఇందుకూడ పరమశైవుఁడై నీరాజు వైష్ణవుఁడుగా మాఱుట రాయలవారి వైష్ణవ మతాభిమానమును సూచించుచున్నది.

ఆముక్త మాల్యదలోనే కాదు-ఆంధ్రవాఙ్మయమునందే పద్యరూపమున నున్న చిన్న కథలందెల్ల నుత్తమశ్రేణికి చెందినది మాలదాసరి కథ. రాయలవారు దానిని తీర్చి దిద్దిన తీరు శ్లాఘాలాఘన జాంఘికమైనది. నామ సంకీర్తన ఫల మహిమలను తెల్పుట కుద్దేశింపఁబడిన కథయిది. వర్ణమే దైనను భక్తి సామాన్యులను కూడ మహామహిమ సంపన్నులను గావిం చును. మాలదాసరి స్పర్శయే బ్రహ్మరాక్షసునికి శాపవిముక్తి కలిగించి, అతని భాగవతోత్తమునిగా మార్చినది. ''భక్తిః కిం న కరోతి'' మాలదాసరి రాయల వారన్నట్లు చండాలేతర శీలుఁడు. అతని భక్తి అప్రతిమానము. అతనికి బ్రహ్మరాక్షసునికిని జరిగిన సంభాషణ మెంత సుందరమో అంత భావ గంభీరము. మాలదాసరి తిరిగి వచ్చునని యెవ్వరును అనుకొనరు. బ్రహ్మ రాక్షసుఁడును అనుకొనలేదు. అతనిరాక రాక్షసుని కాశ్చర్యమును కనువిప్పును కలిగించెను. అట్లే యామునాచార్యుఁడు రాగభోగములనుండి యోగ రాగములకు మాఱుటయు, ఖాండిక్యుఁడు రాజ్యమునుకాక యోగ సామ్రాజ్యమును కోరుటయు పఠితల ఊహాకలితము లగుటచే వారి నాశ్చర్య చకితుల నొనరించును. అప్రత్యాశోపనతములైన యిట్టి సన్నివేశముల సంఘటనము రాయల కథా కథనమున కెనలేని సౌందర్యము చేకూర్చుచు వారి అనల్ప శిల్ప కౌశలమును చాటుచున్నది.

సోమశర్మ వృత్తాంత మువాఖ్యానము లోని యుపకథ. ఇతఁడు చోళ భూమినుండెడి యొక బ్రాహ్మణుఁడు. ఇతఁడు పట్టనిదానము లేదు. చేయరాని పనులెన్నో చేసెను. ఇట్లు గడించిన ధనము తీసికొని స్వగ్రామమున కరుగుచుండఁగా కిరాత సంఘ మాతని ముట్టడించెను. ఆ కిరాతులలో కాకశ్మశ్రువను ఘోరాత్ముఁ డొకఁడతని సొమ్మంతయు దోచుకొని చావఁగొట్టి వెడలిపోయెను. చచ్చినట్లు పడియున్న యతని తద్భార్య సహోదరుఁడు చూచి ఇంటికి మోసికొని పోవుచు దారిలో నొక చెట్టుక్రిందఁ బెట్టి నీరు త్రాగుట కరిగెను. ఇంతలో తన్ను ముట్టడించిన కాకశ్మశ్రుని రూపమే కన్నులఁ గట్టినట్లుండ నతడు ప్రాణములు విడిచెను. అంతకాలమున నా చండాలుని రూపమే స్మరణకు వచ్చుటచే నతనికి బ్రహ్మ రాక్షస రూపము కలిగెను. మాలదాసరి యనుగ్రహమున నతఁడు రాక్షసత్వమును వీడి వైష్ణవుఁడయ్యెను. రాయలు సోమశర్మ దుష్కర్మ పరాయణత్వమును అల్ప వాదిత్వమును చక్కఁగా వర్ణించెను. శీలము విషయమున మాలదాసరికిని ఇతనికిని పోలికయే లేదు. అతఁడు మహాభక్తుఁడు, గుణ విశిష్టుఁడు. ఇతడు రక్తుఁడు; శీల భ్రష్టుఁడు.

యం యం వాపి స్మరన్ భావం త్యజత్యంతే కళేబరం
తం తమేవైతి కౌంతేయ సదాతద్భావ భావితః 8-6

అను భగవద్గీత యందలి శ్లోకమునకు సోమశర్మ కథ తార్కాణము.

రాయలు వర్ణన ప్రియుఁడు. ఆముక్తమాల్యద యందు ప్రథమాశ్వాసమున శ్రీ విల్లిపుత్తూరు వర్ణనమును, ద్వితీయాశ్వాసమున మధురానగర వర్ణనమును కలవు. ద్వితీయాశ్వాసమునందు గ్రీష్మమును, తృతీయాశ్వాసమున వర్షాశరద్వర్ణనములును, పంచమాశ్వాసమున వసంతమును వర్ణింపఁబడినవి. విష్ణుచిత్తుఁడు పాండ్య రాజసభలో నితర మతస్థుల జయించి రాజునకు భాగవత కేశిధ్వజోపాఖ్యానమును అందు యోగమును వివరించి శ్రీవిల్లిపుత్తూరున కరుగుచుండ విష్ణు వాతనికి ప్రత్యక్షమయ్యెను. అప్పుడు విష్ణుచిత్తుఁడు భక్తితో దశావతారములను వర్ణించెను. యామునాచార్యుఁడు తాను సన్యాసియై కొడుకునకు రాజ్యమప్పగించునప్పుడు విస్తృతమైన రాజనీతివర్ణమున్నది. పంచమాశ్వాసమున గోదాకేశాది వర్ణనమును, తరువాత విరహ వర్ణనమును కలవు. కావ్యాంతమున గోదా శ్రీరంగేశ్వరుల వివాహ వర్ణనమున్నది. ఈ వర్ణనములన్నియు కావ్యమున సర్గాధిక భాగము నాక్రమించినవి. రాయలేది వర్ణించినను తనివితీఱ వర్ణించి దాని సమగ్ర

స్వరూపమును పఠితులకు సాక్షాత్కరింపఁ జేయును. వర్ణన లందతని లోకజ్ఞతయు, కవి సమయ పరిజ్ఞానమును, పాండితీ వైభవమును, ప్రకృతి పరిశీలనమును సువ్యక్తములగు చుండును. వ్యక్తులను వర్ణించునప్పుడు కూడ నాతఁడు వారి రూపములను సుస్పష్ట రేఖలతో తీర్చి దిద్దును. విష్ణుచిత్తుఁడు, పాండ్య రాజు, గోదాదేవి, మాలదాసరి, కాశకృశ్రువు మున్నగు వారి వర్ణనము లిందుకు తార్కాణములు.

రాయలు శ్రీ విల్లిపుత్తూరున గ్రామ వాతావరణమును దక్షిణ మధురలో నగర వాతావరణమును ఎక్కువగా వర్ణించినట్లు కన్పించును. మధురావర్ణనమున నతఁడు కోట, బురుజులు, పరిఖ, కరితురగాదులు, చాతుర్వర్ణ్యము, పుష్పలావికలు, వెలయాండ్రు మున్నగు వర్ణ్యములకు ప్రాధాన్య మొసంగెను. అతని ఋతువర్ణనము లప్రతిమానములు. ఆ యా ఋతువులను వర్ణించునప్పుడతఁ డప్పటి వాతావరణమునంతను విశదీకరించి అకాలమునఁ గూడ పఠితలచే వాని ననుభవింపఁజేయును. మధుర సమీపమందలి వృషగిరి యందుండు సుందరబాహు స్వామికి తెప్ప తిరునాళ్ళు వేసవికాలమున జరుగును కాఁబోలును. అందుచే రాయలచ్చట గ్రీష్మర్తువును వర్ణించెను. యామునాచార్యుడు పాండ్య రాజు కొలువులో నితర మతస్థులను జయించిన సమయము వర్షకాలము. అందుచే నప్పుడు వర్షర్తువును, తరువాత నతఁడు రాజై దండయాత్రకు పోవు సమయమున శరదృతువును వర్ణింపఁబడినవి. రాజులు శరదృతువులో దండ యాత్ర కరుగుట సహజమే కాక కవి సమయ ప్రసిద్ధము కూడనై యున్నది. గోదాదేవి విరహవర్ణన సందర్భమున వసంత ర్తువు వర్ణనము కలదు. వసంతము విరహోద్దీపకమగుటచే నచ్చట తద్వర్ణన మౌచిత్యవంతముగానే యున్నది. ఈ ఋతువుల వర్ణనలలో నచ్చటచ్చట వర్ణితమైన వస్తువే మరల వర్ణింపఁబడుట గోచరించును. రాయలు కవుల నాహ్వానించి ఆయా విషయముల నొసంగి వర్ణింపుఁడని యడిగి వానిలో తనకు నచ్చిన పద్యముల నాయా సందర్భము లందు చొప్పించెనేమో యనిపించును. వర్ణనము లత్యంత విస్తృతము లగుటకును అందందు వర్ణితమైన వస్తువే మరల వర్ణింపఁబడుటకును అదే కారణమై యుండునని నా అభిప్రాయము. ఉదాహరణమునకు వర్షర్తు వర్ణనమున మెఱుపులు, గర్జలు, వడగండ్లు, ఇంద్రగోపములు, నెమళ్ళు, బలాకములు మున్నగువాని ప్రసక్తి రెండు మూడుచోట్ల కనిపించును. ఋతువుల వర్ణనము

పెక్కు కావ్యములందుండును. ఋతువర్ణనైక వస్తుకములైన కేవల వర్ణన కావ్యములును కొన్ని కలవు. ఆంధ్రమునందే కాక సంస్కృతమునందును ఇంత విస్తృత తరములు భావవైవిధ్య యుక్తములునైన ఋతువర్ణనములు కానరావనుటలో నతిశయోక్తి యుండదు.

రాయల నిశిత పరిశీలనమును, అపూర్వ భావనాపాటవమును వ్యక్తము చేయుటకు రెండుమూఁడుదాహరణము లొసంగుదును.

ఇల్లిల్లు దిరుగ నొకింతప్పు శిఖి యెవ్వ
నేనింటిలోఁ బూరి యిడి విసరక
రాఁడదు, రాజిన రవులు కొల్పునదె
గాని కల్గదు కూడు, దానఁగలిగె
నేని కూరగుట మందైనఁ బెన్పొగ నుబ్బ
భుక్తి సేకూరదా భుక్తి యిడినఁ
బ్రాగ్భుక్తంబె తీఱు బహుజనాన్నము తీఱ
నారుఁ గాదవు పునః ప్రయత్న
మాల్యవట ముఖ్యాలయమెన్న రాలయాంగ
దారు లయ మెన్న రంతిక కార జనిక
వచన నాంధోగృహిణి రామిఁ బడక మరుఁడు
వెడ వెడనె యార్పఁ నాగిలి రజ్జతిని గృహులు **4-127**

వర్షకాలమున గృహిణులు వంటచేయు విషయమున పడు పాట్లిందు చక్కగా వర్ణింపఁబడినవి. రాయలాపాట్లు సానభూతితో వర్ణించి వర్ణించి చివర హాస్య మిశ్రితమైన యించుక శృంగారమును ప్రవేశపెట్టెను. ఇట్టి విధానము మఱి కొన్ని పద్యములలో కూడ గోచరించును. వండిన యన్నము ప్రాగ్భుక్తులకే సరిపోఁగా స్త్రీలు తమకొఱకై మరల పునః ప్రయత్నము చేయవలసి వచ్చెడిది. నిప్పంటుకొనుటయే కష్టమగుటచే వారప్పటికే దాలఁ ప్రొద్దెక్కుటవలన నేతితో తడిపిన గుడ్డలను, ఇంటి వాసములను కూడ ప్రొయ్యిలో పెట్టుచుండిరి. వారిట్లిబ్బంది పడుచుండఁగా తృప్తిగా తిని పడక చేరిన భర్త లింకను ఇల్లాండ్రు తమ్ము చేరరాలేదని నొగులుచుండిరట! అట్లే "రవిఁజూచి కుడుచు వారలకును గృకలాసములకును దృష్టిమిన్నులనె నిలిచె" (4-1 8) అను పద్యమున కూడ నతడు చివర-

అతిథి సంఘంబులకును నీని నట్టి యెనప
కడుపు వేఁగంబ గమికి వాకట్టు లెనఁగ
మంటి మిద్దెల వారికి మరు వనులకు
నెలతఁ బాసిన వారికి నిదురచెడియె

అని నిదుర చెడిన వారి కాచేదేల చేకూరెనో హాస్యపూరితముగ తెల్పియుండెను. ఋత్వంతరముల వర్ణనమునకంటె రాయలు వర్షర్తు వర్ణనమున నెక్కువ అభిని వేశము చూపియుండెను. అది చదువుచున్నప్పుడందలి పద్యము అర్థము కావలెను కాని నిజముగా వర్షర్తువున మెలగుచున్నట్లుండును.

స్ఫుట భూయోహృతిశంక వార్ధినిన రశ్ముల్ మిన్ను చేర్పం దటీ.
చ్ఛటలౌర్వంబుగఁ గారుకొంచు ఘనమై స్ఫాఁదీర వర్షింప న
చ్చటనుండోఁచి గ్రసింపఁ బోలుఁ గలశీసూనుండు కాకున్న నా
స్ఫటదారాగ్రహ భాస్కరేందుమణి శుక్తుల్ వ్యక్తమై తోఁచునే

4-145

ఇది శరదృతు వర్ణనమునందలి పద్యము. శరదృతువు రాఁగానే ఆకాశము నిర్మలమగును. సూర్యేందు నక్షత్రాదులు స్ఫుటముగ ప్రకాశించును అగస్త్యోదయమగును. పూర్వమగస్త్యుఁడు సముద్ర జలమును దేవతా ప్రార్థనచే చుళుకీకరించియుండెను. ఆ భయముచే నా జలములు మేఘరూపమున నాకసము చేరఁగా నుదయించిన యగస్త్యుఁడచ్చట కూడ వానిని గ్రోలియుండెను కాఁబో లును. అందుచేతనే యందలి మణిశుక్త్యాదులు భాస్కరేందు గ్రహరూపమున విస్పష్టముగా కానవచ్చుచున్నవని కవి భావము, అతఁడు సర్వ శరత్ప్రకృతిని శరద్వర్ణనము నందిమిడ్చెను. వేసవికాలమున సుడిగాలులు చెలరేఁగుచుండును. వానిని రాయలీ క్రింది పద్యమున నద్భుతమైన భావనా పాటవముతో వర్ణించెను!

దవధూమంబుఁ దమిస్రలోఁ దమరిన ద్రవ్యంబు వంకేశ బాం
ధవ భానుప్రతతుల్ హరింపఁ గుబుసుల్ వెంటన్ వ్రాల్చు పూర్వాద్రి కూ
పవిలాసంబునఁ జూడఁ జూడఁ బుడమిం బాటిల్లి పై విస్ఫులై
యవసంఘంబుల నాడఁగా వినరె వాత్యాళి వ్రజచ్చక్రముల్.

2-28

వేసవిని నూతులెండిపోవును. అందుచేనా నూతులు తమ జలమనెడి ద్రవ్యమును సూర్యకిరణములు హరించెనని దేవునకు మొఱపెట్టుకొనుటకు పోవుచుండెను. అంచుల నంటిన గడ్డిపరకలతో దుమ్ముతోకూడ విరివిగా విసరు సుడిగాలులట్లు పైకిపోవు నా నూతులవలె నుండెనని భావము. గ్రీష్మమున దినములు దీర్ఘములగుటను రాయలుత్ప్రేక్షించిన తెఱఁగు (2-49) అద్భుతముగా నున్నది. "నిర్ఝర ప్రబల వేదికలింకఁ జట్రాలఁ బేసిన ప్రాఁచి పెన్నీఁటలెగసె" (2-48) అను సీసమతని నిశిత పరిశీలనమును చాటుచున్నది. వసంతమున నతఁడా ఋతువున పూచు పుష్పములను, కోకిలలను, అళిఝుంకారమును, చిగుళ్ళను చక్కగా వర్ణించెను. వసంతమున సూర్యుఁడుత్తర దిక్కునకు తొలగెను. మొదటనే అముక్తమాల్యద తాపోష్ణముచే వేగిన దక్షిణ దిక్కు తానుకూడ నందే యున్నచో నది తుదిముట్ట మాడిపోవునను భయమే సూర్యుఁడందుండక యుత్తరమునకు తొలగుటకు కారణము.

తనయుదరంబునం బొడమి తామ్రరుచిచ్ఛటలుల్లసిల్లఁగో
ల్కొనను ధరణీ సంతతికిఁ గోరకదంతము లింపకంతని
క్కినయది యాటిగాఁగఁ జెలఁగెన్ వనలక్ష్మి కడుం జెలంగఁగా
జనుఁ బ్రియుఁడైనమాధవుని సంగతి మీఁదటఁ గాఁగల్గుటన్
5.116

వనలక్ష్మికి చెట్లు సంతానము, అవి తామ్రకాంతులుల్లసిల్లఁగా వృద్ధినొందెను. తరువాత వానికి మొగ్గలనెడు దంతము లంకురించెను. అప్పుడు ప్రియుఁడైన మాధవుని సంగతి యింకఁ దనకుఁ గల్గునని వనలక్ష్మి మిక్కిలి సంతోషించెను. పుట్టిన బిడ్డలకు దంతములు వచ్చినయప బాలెంతలకు పురుష సంపర్కము కూడదను సంప్రదాయమును పురస్కరించుకొని కవి ఈ పద్యమును రచించెను. ఇచ్చట వనమును లక్ష్మితోఁ బోల్చి వసంత విష్ణ్వర్థములు రెండును గల మాధవ శబ్దము వాడుట మిక్కిలి యుచితముగా నున్నది. ఈ ఋతు వర్ణనమునందు రాయలు కవి సమయముల నెన్నిటినో ప్రదర్శించెను. విష్ణువు వర్షాకాలమున యోగనిద్రలో ప్రవేశించి శరత్కాలము రాగానే లేచుట, శరత్తున నగస్త్యుఁడుదయించుట, అగస్త్యుఁడు సముద్రోదకమునెల్ల త్రాగివేయుట మున్నగునవిట్టివి. రెండుమూడుచోట్ల నతఁడు దోహదక్రియలను గూడ పేర్కొనెను.

విష్ణుచిత్తుఁడు శ్రీ విల్లిపుత్తూరునకరుగుచుండఁగా తనకు ప్రత్యక్షమైన నారాయణుని యవతారములను వర్ణించెను. అతఁడు పరశురామ రామబలరామావతారములను మూఁడింటిని వర్ణించుటచే నవతారములు పదొకండైనవి. నారాయణుఁడే యవతారమునందెట్టి ఘనకార్యములొనరించెనో యతఁడు వివరించెను.

స్యందనస్థితబిడౌజః క్షత్త్ర బాహ్యక్ష్మ
ఝంఝా మరుద్గరు ద్ఘాతకృతములు

అను సీసమున రాముని బాణములు వర్ణింపఁబడినవి. ఇందలి పద ప్రయోగము వలెనే భావములును క్లిష్టముగా నున్నవి. కావ్యారంభమున గరుడుని తెక్కంగాలులు వర్ణింపఁబడినవి. గరుడుని రెక్కలగాలులను, రాముని బాణములను గూడ పాపము లదంచుఁగాక యని యాతఁడు కోరియుండెను. ఈ అవతార వర్ణనమునఁ గూడ రాయలవారి వైష్ణవాభిమానము వెల్లడి యగుచున్నది.

పంచమాశ్వాసమున గోదాదేవి వర్ణనమును ఆమె విరహ వర్ణనమును కలవు. రాయలు గోదాదేవి బాల్యమును వర్ణించి యుండలేదు. విష్ణుచిత్తుండు తులసీవనమున తనకు కనిపించిన శిశువు నాదరమునఁ గొనిపోయి తన భార్యకొసంగెను. ఆమెయు ననపత్యయగుటచే పొంగి చేపిన నిజస్తన్యములతో నా శిశువును పెంచెననియు నామె క్రమముగా పెరిగెననియు తెల్పి యౌవన వర్ణనమున నారంభించెను.

వాతెఱ తొంటికైవడి మాటలాడదు
కుటిలవృత్తి వహించెఁగుంతలములు 5-7

అను పద్యము బాల్యానంతర మామెకు యౌవనోదయమగుట నద్భుతముగా తెల్పుచున్నది. రాయలామెను కేశాది పాదాంతము వఱకు వర్ణించెను. ఆమె తను కాంతి యెదుట నూతన హరిద్ర సాటిరాలేక మిక్కిలి మలినమయ్యెను. అందు చేతనే దానికి రాత్రి, నిశ, తమిస్రు, నిశీథిని, క్షప అను పేరులు కలిగెను. రాత్రిని తెలుపు పదములన్నియు పసుపునకు కూడ చెల్లును. ఈ వర్ణనమంతయు రూపకోపమోత్ప్రేక్షాద్యలంకారముల తోడను, అపూర్వ భావములతోడను కూడిన పద్యములతో నత్యంత రమణీయముగా నున్నది. ఇట్టి వర్ణనములు సర్వ ప్రబంధసామాన్యములే.

నాసాచంపకతన్ సుగంధ మవటన్ రాభృంగముల్ గ్రోలనం
త్రాసంబందియుఁ బల్కుచోనలము వక్త్రాబ్జంబేలనా నేం యం

దే సౌరభ్యములేదు? కుందములు గావే దంతముల్ గానినాఁ
దానక్తిన్ బ్రతిబింబ దంభమున నేలా వ్రాలఁ దజ్జాతికిన్ 5-16

ఇది గోదాదేవి నాసికాదంత వర్ణనము. నాసిక సంపెంగవలె నుండెను. ఆ సౌరభము తుమ్మెదలకు పడదు. అయినను ఆమె పల్కునప్పుడు తుమ్మెదలామె ముఖముపై ముసరుచుండెను. ఆ ముఖమునందన్ని సౌరభములును కలవు. ఆమె దంతములు కుందములు. కానిచో తుమ్మెదలు ప్రతిబింబము నెపముచే దంతముల యందు వ్రాలుటకు కారణమేమని భావము. ఆమె ముఖము యొక్క సర్వసౌరభ్యమయత్వముతో పాటు దంతముల స్వచ్ఛతయు నిందు వ్యక్తీకరింపఁబడినది. ఈ వర్ణనము నందలి పద్యములన్నియు నిట్లే భావగంభీరములై యుండును.

నాయికా విరహ వర్ణనమన్ని ప్రబంధములందు నుండును. అందు నాయిక చంద్రమన్మథ మలయవాయువులను, శుకపికశారికాదులను ఉపాలంభించుటయు, చెలులు శీతలోపచారములు కావించుటయు వర్ణింపఁబడు చుండును. గోదాదేవి విరహ మితర నాయికల విరహము వంటిదికాదు. ఈమెది భక్తితోఁ గూడిన ప్రేమ. చెలుల పాటలు విని యామె నారాయణుఁ డామాయవతారము లందు స్త్రీలకు కలిగించిన బాధలెన్ని యతనినే యుపాలంభించును. ఈ సందర్భము నందితర ప్రబంధములందువలె చంద్రమన్మథాదుల ఉపాలంభనము లేనేలేదు. ఈమె కావించిన నారాయణుని యుపాలంభమునందలి భావము విరహతాపముచే నామె యతని యెడ నారోపించిన దోషములతో కూడి వింతగా నుండును.

ధరపై సీతఁడు పూర్వకల్పములనక్త స్త్రీ విగాలాంబుకాం
బురుహశ్రేణి జలంబుమైఁ బులకలున్ బూరింపుమం బెంపుదు
గ్ఫుర కర్మం బిలమంగ వచ్చు బలిచార స్తబ్ధరోమత్వతే
నరితల్ పాండవతార దంభమున నాచ్ఛాదించుఁదాఁ బ్రౌఢుఁడై

అను పద్యమున విష్ణువు మత్స్య వరాహ నరసింహ జన్మముల నెత్తుట కాతఁడొనరించిన పూర్వపాపమే కారణమనియు, నతఁడు ప్రౌఢుండగుటచే నవతారదంభమున దాని నాచ్ఛాదించుననియుఁ జెప్పఁబడినది.

ఒల్లఁ బొమ్మన్నఁ బోదె తానుల్లనముల
నేననది రక్కసియ యౌట యెగ్గె వలచి
స్త్రీలు తలంపఁ దాన వచ్చెనది చాల
కాదుదాని బతిఘసేయంగనగునే 5-51

అను పద్యమున నామె రాము నుపాలంభించిన క్రమ మత్యంత సహజముగా నున్నది. ఆమె పొందిన విరహము కూడ నల్పమైనదికాదు.

ఎఱుఁగదుగా యొకప్పుతము నీవలె దీర్చి కఁ దీర్థమాడ నా
యఱుతఁ దగిల్చి పోవుఁ దనహారము పోయిన నేను బోవుదున్
మఱవ వెంటఁ బోవ నమగ్నత నౌనది నున్నమైనఁ దాఁ
గఱకఱి పెట్టి సొమ్మడుగుఁగాని నిజార్తి యెఱుంగదేమియున్ 5-61

అని యొక వయస్య యామె విరహ తీవ్రతను వర్ణించెను. గోదాదేవి రాధాయమునల చర్యలను గూడ నధిక్షేపించెను. ఆమె విరహవేదనచే మూర్ఛిల్లెను. వయస్యలు "చేలీకావాంత సితాళవృంత మృదువాత హిమాంబుకణాళి"చే నామెను తేర్చిరి ఆమె మరణించుటకు సిద్ధముకాఁగా చేడికలు వారించి 'విష్ణువు రంగమందున్నాఁడనియు శ్రీ విల్లిపుత్తూరునందలి హరిని భజించినచో నాతఁడు విభుఁడు కాఁగల'డనియుఁ దెల్పిరి. ఆమె వియోగవ్యథిత ధైర్యయై యా యూర నున్న హరిని బూజించుచు నతని గుణములు ద్రవిడభాషలో పాడుచుండెను. ఇది సంకీర్తన భక్తి, రాయలు భక్తి మిశ్రితమైన గోదా విరహమును వర్ణించిన తెలుఁగ పూర్వమును అనన్యకృతమును నైనట్టిది. విష్ణుచిత్తుఁడు దేవునికి తన కూఁతు పరిస్థితిని వివరించునప్పు డతి యేమో యామయమో తపస్సో యని తలంచి తనకుఁ దెలియకుండనే యామె విరహమును విశదీకరించెను. గోదా విరహ వర్ణనమున రాయలు ప్రదర్శించిన నూత్నత్వము ప్రశంసాపాత్రమై యున్నది.

కావ్యాంతమున గోదా శ్రీరంగేశ్వరుల వివాహము వర్ణింపఁబడినది. శ్రీరంగేశుఁడు విశ్వకర్మ మణిమయముగా నిర్మించిన విడిదిపట్టున విడిసి స్నాన మొనరించి దివ్యాభరణ భూషితుఁడై యుండెను. పార్వతీ వాణీ ప్రముఖ గీర్వాణీ సముదాయము సీతారామ కల్యాణమునకు సంబంధించిన పాటలు పాడుచుండ విష్ణుచిత్తు నింట ఋషిపత్నులును చెలికత్తెయును గోదాదేవికి స్నానమాడించి పెండ్లికూఁతుఁ గావించిరి. శ్రీ రంగేశుఁ డప్రాకృత వైభవమున గరుడ వాహనుఁడై వెడలి కల్యాణమండపమున జాంబూనద పీఠముపై కూర్చుండెను. విష్ణుచిత్తుఁడు కనక భాజనమున స్వామి పాదములు కడిగి, షోడశోపచార పూర్వకముగా మధుపర్కము నొసంగెను. తరువాత నతఁడు సపత్నీకుఁడై ధారవోయ స్వామి కన్యకారత్నమును గ్రహించెను. వధూవరులు తలఁబ్రాలు

పోసికొనిరి. శ్రీరంగేశుఁడు గోదాదేవి మెడలో మంగళసూత్రము కట్టెను. తరువాత లాజహోమము, సప్తపది, అరుంధతీ దర్శనము మున్నగునవి జరిగెను. బృందారకులు భక్తితో నొసగు కానుకలు గైకొని స్వామి వధువుతో శ్రీరంగమున కరుదెంచెను. ఈ విధముగా రాయలు సంగ్రహముగానైనను సంప్రదాయసిద్ధముగా నా పుణ్యదంపతుల వివాహమును వర్ణించెను.

యామునాచార్యుఁడు శ్రీరామమిశ్రుని ప్రబోధమున రాజ్యభోగములం దాసక్తి విడిచి తురీయాశ్రమము గైకొనుటకు ముందు రాజ్యమును కుమారుని కొప్పగించి యతనికి రాజనీతి బోధించెను. చతుర్థాశ్వాసాంతమున నీ రాజనీతి ఎనుబది పద్యములలో నతి విస్తృతముగా నున్నది. రాయ లర్థశాస్త్రమును, శుక్రనీతి సారమును, చాణుక్యుల సర్వార్థ చింతామణిని పఠించియుండిన వాడగుటచే నందలి విషయములకు స్వానుభవమును కూడ జోడించి రాజనీతిని సర్వ సమగ్రముగ వర్ణించెను. ఇందు దుర్గము లెట్టివారి కీయవలయునో, మంత్రిత్వమును దేవాలయాధిపత్యము నెట్టివారి కొసంగవలయునో, గజాశ్వముల నెట్లు సమకూర్పవలయునో, ఆటవికి బలమునెడ నెట్లు వర్తింపవలయునో, ఎట్టి మంత్రులను నియమింపవలయునో, రేవులను వాణిజ్యమును ఎట్లు నిర్వహింపవలయునో, దండనము విషయమునను రాయబారుల విషయమునను ఎట్లు జాగరూకతతో వర్తింపవలయునో, ప్రజల యాదరమునెట్లు సంపాదింపవలయునో యాతఁడు వివరముగా వర్ణించెను.

రాష్ట్రవర్ధన మెదఁగోరు రాజు మేలు
రాష్ట్రమును గోరు, దానఁగార్యమె యనంగ
రాదు, బ్రహ్మోత్తరములైన ప్రజల యేక
ముఖపుఁ గోర్కెఁ దదంతరాత్ముం దొనఁగఁడె. **4.205**

అను పద్యమున ప్రజాభివృద్ధిని గోరు రాజు వృద్ధిని ప్రజల కూడ కోరెదరనియు దానివలన నెంతో లాభము చేకూరుననియు నందుకు బ్రహ్మోత్తరములైన ప్రజల ఏకముఖపు కోరిక తదంతరాత్మ దొసగుట కారణమనియు నాతడు తెలిపియుండెను.

నీతిం దాన తలంచి చేయఁ దనిగాని కాకపోని ఖల
ప్రాతార్థాభ్యత నెమ్మి నుండ కొదుఁ బ్రోవన్మంత్రి యంమం గు డా

శీతుం గుమ్మడికాయ యంత యగుముత్తెంపై మనం బేర్పన
ట్లై తా నాతని చేతిలో బ్రదుకువాఁడే యోఁజుమీ మీఁదటన్.

4-212

అను పద్యమున గుణాతీతునైనవాని మంత్రిగా నియమించినచో కలుగు హాని నాతఁడు చక్కఁగ వివరించియుండెను. రాజు ధనవంతుఁడైన మాత్రమున లాభము లేదు. గొప్పవారి సాహాయ్యము కూడ ముఖ్యముగా నుండవలయును. వారు స్వాధీనులగుటకై క్రౌర్యము విడిచి, సత్య ప్రవర్తనము కలిగి, యౌదార్యముతో వర్తింపవలయును. రాజు ఆటవిక బలమును బెదరు వాపి అనుకూలము చేసికొనవలయును. వారల్పులగుటచే వారికి ప్రేమాగ్రహములును విశ్వాసావిశ్వాసములును అల్పముననే కలుగుచుండును.

మును దనసీమ చేసికొని ముల్లిడి గుద్దలి చెండివేసి మె
త్తనకయి వేరు వెల్లఁకియుఁ ద్రవ్వెడు కర్షకునట్లు శత్రుతో
నెనసియమైన దుర్గబల మేకొనియైన నిజాత్మ చింతతో
కనెగడఁ జేసి లోన మఱి కంటకశోధనఁ జేయు టొప్పగున్.

4-219

అను పద్యము రాజు శత్రువుతో కపట స్నేహము చేసియైనను, స్థలజలాది దుర్గములు గైకొనియైనను, రాష్ట్రమును తన అధీనమును చేసికొని పరులనుండి ఉపద్రవము కలుగునను విచారములేక క్షుద్ర శత్రు నిరసనము కావింపవలెనని తెలుపుచున్నది. రాజు తనకు వచ్చు నాదాయములో ఒక పాలు త్యాగ భోగములకును, రెండు పాళ్లు చతురంగబల రక్షణమునకును, ఒక పాలు కోశాగారమున నిలువయుంచుటకును ఇట్లు నాలుగు పాళ్ళుగా చేసి చారదృష్టితో సర్వమును పరిశీలించుచు రాజ్యము కావింపవలయును. రాజు దండపారుష్యము లేక పరులు చెప్పు కొండెములు వినక ప్రజల విశ్వాసమును చూఱగొనుచు జాగరూకుడై యుండెనేని చిరకాలము రాజ్యసుఖము లనుభవించును.

రాష్ట్ర మెఱియింపు, కొనుము దుర్గములు, తదవ
రోధమగువడఁ బట్టింటి రూఢి నడపు,
పరుషములు దద్రిపుల రాయబారులెదుటఁ
బలుకకుము, సంధి యొకవేళ, వలసియుండు.

4-267

అను పద్యము రాయలవారి రాజనీతిలో మిక్కిలి ప్రధానమైనట్టిది. రాజు శత్రు దుర్గములను వశము చేసికొనవచ్చును. వారి స్త్రీలు దొరికినచో పుత్త్రికలనున్న విధమున వారి నాదరింపవలయును. శత్రువుల రాయబారుల యెడల నెప్పుడును పరుషములు పలుకరాదు. ఏలయన నొక్కొక్కప్పుడు వారితో సంధిచేయుట అవసరమగుచుండును. రాజు దినకృత్యములెట్లొనర్ప వలయునో, తన శరీరా రోగ్యమును ఎట్లు కాపాడు కొనవలయునో రాయలు చక్కగ తెలిపియుండెను. అతడు "సాంగరాజ్య మొకెత్తుగ, స్వాంగరాజ్యమొక్క యెత్తుగ" చూచి ఆ రెండింటిని పెంపొందింపవలయును. రాజు అపరాహ్ణమునందే గర్భగోళ శుద్ధి ఐన పిమ్మట భోజనము చేయవలయును. అతఁడేడు వారములందును ఆయా వారముల కధిపతులైన గ్రహములకు చెప్పఁబడిన రత్నములతో కూడిన యలంకారములు ధరింపవలయును. పట్టభద్రుండగు రాజు ధర్మమునందే దృష్టియిడి నడువవలయుననుట యతని రాజనీతి యందలి ప్రధానాంశము. ఈ విధముగ రాయలు యామునాచార్యుని ముఖమున రాజులకును ప్రజలకును రాజ్యమునకును శ్రేయస్సు కలుగునట్లుగ రాజ్యపాలన మెట్లు జరుగవలయునో ఈ రాజనీతి యందు చెప్పించెను.

ఆముక్తమాల్యద యందలి ప్రధాన రసము శాంత్యంతర్భూతమైన భక్తి. ఇందు ధర్మవీరము ప్రధానమని చెప్పెడువారును కొందఱు కలరు. ఇందలి పూర్వ భాగమున విష్ణు చిత్తునకును, ఉత్తర భాగమున గోదా శ్రీరంగేశ్వరుల ప్రణయమునకును ప్రాధాన్యము కలదు. విష్ణుచిత్తుడు మహా భక్తుడు, సార్థక నామధేయుఁడు. వేదములను వేదాంతములను చదువకయే తజ్జన్యమైన ద్వైత జ్ఞానము సంపాదించినవాఁడు. రాయల ననుసరించి అతఁడెక్కువగా చదువు కొనకపోయినను దైవానుగ్రహమున నితర మతస్థుల నోడింపఁజాలెను. యామునాచార్యుఁడు పాండిత్య బలముచే నోడించెను. విష్ణుచిత్తుఁడు శ్రీమన్నారాయణుఁడొసంగిన సంపద విస్తారముగా నుండినను దైవమునకు మాలికాకరణ కైంకర్యము చేయుచునే యుండెను. ఖాండిక్యకేశిధ్వజోపాఖ్యానమున విష్ణుచిత్తుఁడు రాజునకు శరణాగతి ధర్మమే తరణోపాయమని సూచించెను. మాలదాసరి కథ సంకీర్తన భక్తికి పరమావధి అను సంకీర్తనముకూడ నొక తపస్సనియు, నది సాధింపలేని దేదియు నుండదనియు. నిరూపింపఁబడినది. గోదా

దేవి పరమ భక్తురాలు. ఆమె విరహము భక్తి మిశ్రితమైనట్టిది. భాగవతము నందలి గోపికలవలెనే యామె కూడ శ్రీమన్నారాయణుని విరహమును స్వల్ప కాలమైనను భరింపఁజాలక పోయెను. విరహావస్థయందు కూడ నామె తెల్లవారు జాముననే లేచి, స్నానము చేసి, దేవుని పూజించి యాతని గూర్చి పాటలు పాడుచుండెను. ఆమె సంకీర్తనముతో కూడిన మధురభక్తిని ప్రదర్శించెను. విష్ణుచిత్తుఁడు తన కూఁతు నవస్థను తెలిపి రక్షింపుమని ప్రార్థించినప్పుడు దేవుఁడు ఆమె చేయునది తపస్సియని తెలిపియుండెను. మధురభక్తి సాధనముగా నామె శ్రీమన్నారాయణుని భర్తగాఁ బడయఁజాలెను. శ్రీరంగేశ్వరుఁడును ఆమె భక్తి కలరి యామెను భార్యగా స్వీకరించెను. విష్ణుచిత్తుని కథయందును, గోదాదేవి వృత్తాంతము నందును భక్తియే అధికముగా గోచరించుచున్నది.

రాయలు పాత్రపోషణమున నెంతో నేర్పు ప్రదర్శించి యుండెను. విష్ణుచిత్తుని భక్తిని, వినయ సంపదను, అమాయికత్వమును, అబుద్ధేశు ధనుఃపాత్రత్వమును చక్కగా ప్రదర్శించియుండెను. అతఁడు తన కూఁతు నవస్థ భగవంతునితో తెలుపు నప్పటి వచనమతని అమాయికత్వమును వేయి విధముల వెల్లడి చేయుచున్నది. చివరి కాతఁడు మాలదాసరి కథ విని స్వామి చెప్పినట్లే తన కూఁతును శ్రీరంగమునకుఁ గొనిపోయెను. ఐన కరిగిన తరువాత కూఁతురు పల్లకీలో కనఁబడనప్పు డాతఁడు కావించిన యలజడికి దేవుఁడు కూడ భయపడెను. ఇది యాతని నిష్కాపట్యమునకు సూచన. యామునాచార్యుఁడు మహాపండితుఁడు. అతఁడు వయస్సున చిన్నవాఁడగుటచే రాజు తనకు దర్శనమిచ్చునో యీయఁడో యని రాణి ద్వారా అతని దర్శనము సంపాదించెను. "నవయం కవయస్తు కేవలం నవయం కేవల తంత్రపారగాః, అపితు ప్రతివాది మస్తక ప్రకటాటోప విపాటనక్షమాః" అనఁజాలిన పండిత ప్రకాండుఁడగుటచే నతఁడు రాజసభలో ప్రతివాదుల నందఱి నవలీలగా నోడింపఁజాలెను. పండితుఁడైన యతఁడు రాజ్యము లభింపఁగనే భోగలాలసుఁడగుటయు మరల శ్రీరామమిశ్రునిచే నుద్బోధితుఁడై వైరాగ్యము నొంది తురీయాశ్రమమును స్వీకరించుటయు నతని యుద్వేగశీలమును సూచించును. అతఁడ ధర్వ్య శిరస్పృశ్యసించిన వాఁడగుటచే సర్వ దివ్యాస్త్రవేత్తయై దిగ్విజయ యాత్ర చేయఁజాలెను. గోదాదేవి భక్తి అనన్య సామాన్యము. ఆమె శ్రీరంగేశ్వరునుపాలంభించిన తెఱంగామెకు స్త్రీలయెడఁ గల యభిమాన సానుభూతులను ప్రౌఢతా

వివేక సంపదలను చెప్పక చెప్పుచున్నది. భక్తిచే నామె శ్రీరంగేశ్వరుని భర్తగాఁ బడయఁజాలినది. అందుకు పూర్వజన్మ సంస్కారము కూడ నామెకు తోడ్పడినది. పూర్వజన్మమున నామె భూదేవి ఆ వాసనా విశేషమే వయస్యలు పాడిన లక్ష్మీనారాయణ వివాహ సంబంధులైన పాటలాలింపఁగనే ఆమెను వియోగ సముద్రమున ముంచివైచినది. శ్రీరంగేశ్వరుఁడు భక్త పరాధీనుఁడు. గోదాదేవి నంతఃపురము లోనికి తీసికొన్నను భక్తుఁడైన విష్ణుచిత్తుని యాక్రందనము విని భయపడి యామె నెవ్వరు చూడకుండనే విష్ణుచిత్తుని బసకు పంపి యాతని నోదార్చెను. అతఁడు కోరినట్లు శ్రీవిల్లిపుత్తూరికే వెళ్ళి గోదాదేవిని పెండ్లి చేసికొనెను. రాయలు ఖాండిక్యుని వైరాగ్యమును, అతని అనుచరుల రాజ్యలాభాపేక్షను, కేశిధ్వజుని కర్మతత్త్వ విజ్ఞాన విశేషములను, పాండ్యరాజు ముదిరిన వెఱ్ఱిశైవమును, రాణి వైష్ణవభక్తి పాతివ్రత్యములను, మాలదాసరి అసాధారణ భక్తినిష్ఠను, సత్యపరాయణత్వమును, దేహబలమును, బ్రహ్మరాక్షసుని క్రూరత్వముతో పాటంతర్గత కరుణావేశమును, సోమశర్మ దౌర్బ్రాహ్మణ్యమును, శ్రీరామమిశ్రుని గురుభక్తి మతాభిమానములను నిపుణతతో చిత్రించియుండెను. పాత్రల చిత్తవృత్తులను ప్రదర్శించుటలో కూడ నతఁ డనన్య సామాన్యమైన నేర్పు ప్రదర్శించెను. విష్ణుచిత్తునిచే నోడింపఁబడి యేగు పండితుల స్థితిని వర్ణించుచు నాతఁడు రచించిన సీసమును "సెంపులు నాకుచు వెలియరంగులు చూడ కరిగి పాదూవాహ నరయువారు" (4-6). శ్రీరామమిశ్రుఁడు యామునాచార్యుని భోగపరాయణత్వమునుండి మరలింప నెంచుచు "నల్లగోలసిచ్చి మెల్లనె చివ్వంగి నోరి జింకఁ దివియు నేడు పొదవు వేటకాఁడు పోలె" (4-198) వర్తింపవలెనని తలంచుటయు, పాండ్యరాజు బ్రాహ్మణుఁడు చదివిన సుభాషితమును వినఁగనే వేశ్య యింటి కరుగక సౌధమునకుఁ దిరిగి వెళ్ళిపోవుటయు, కేశిధ్వజుఁడు ప్రాయశ్చిత్తము నడుగుటకై వచ్చుచుండ ఖాండిక్యుని యనుచరులాతఁడు తమ్ము చంపవచ్చుచున్నాఁడని తలంచుటయు, గోదాదేవి శ్రీరంగేశు నుపాలంభించుట విని వయస్యలు "ఎవ్వరునట్లపో నెరసు లెన్నక మానరు ప్రాణభర్తలన్ దవ్వుల నున్న కాకతనన్"-(5-58) అని పల్కుటయు నిందుకు నిదర్శనములు.

ఆముక్తమాల్యద యందు రాయలవారి బహుముఖ పాండిత్యము వ్యక్తమగుచున్నది. అతఁడుభయ భాషలందును ప్రౌఢమైన కవిత్వము చెప్పఁగల

మేటి. విశిష్టాద్వైతము నందతనికిఁ గల యభిమాన మపారము. అతఁడా యభిమానమునకుఁ దగిన పాండిత్య పాటవమును గూడ సంపాదించెను. ద్రావిడ ప్రబంధములే కాక బ్రహ్మసూత్రాదులు కూడ నతనికి సుపరిచితములు. విష్ణుచిత్తుఁ డన్యమతస్థుల నోడించు సందర్భమున నతఁడు రచించిన "జగదుద్ధతికిని బీజము ప్రధానమన నీశ్వరాదిపీఠన శబ్దవాది" (8-8) అను పద్యమున బ్రహ్మసూత్రము లందలి సూత్రములే యుద్ఘాటింపఁబడినవి. విష్ణుచిత్తుఁడు సభలో సప్రమాణముగా విశిష్టాద్వైతమును నిరూపించెను. అతఁడు శ్రుతిస్మృతి సూత్ర సమాజమున కైకకంఠ్యము కల్పించి యాత్మమతము రాద్ధాంతముగ నొనరించెను. విష్ణుచిత్తుఁడు ప్రదర్శించిన యీ పాండిత్యమంతయు రాయల వారిదే. వారు పెక్కుచోట్ల శ్రుతివాక్యములనో తదర్థమునో తెల్పియుండిరి. "అపహత పాప్మా దివ్యోదేవ ఏకో నారాయణః" అను వాక్యము ఛాందోగ్యము నందలిది. "అలసతపరున్న మనుజుండు కలియుగంబు" (8-45) అను పద్యమునకు మూలము ఋగ్బ్రాహ్మణము. కేశిధ్వజుండు ఖాండిక్యునికి బోధించిన యోగ మపార పాండిత్య స్ఫోరకముగా నున్నది. యోగశాస్త్రమును, ఉపనిషదాదులను జదివినవారు తప్ప నితరులా యుపదేశము కావింపఁజాలరు. విష్ణుచిత్తునకును కృష్ణరాయలకును గూడ నాజ్ఞానము విష్ణు ప్రసాదముననే లభించినది. రాయల కవి సమయ పరిజ్ఞాన మపూర్వమైనది. ఆయా సందర్భములందాతఁడు దానిని ప్రదర్శించియుండెను. అతని రాజనీతి విశారదత్వమునకు యామునాచార్యుఁడు కుమారునికి బోధించిన రాజనీతియే సాక్షి. సాహిత్యమునందువలెననే సంగీతమునందుకూడ నతనికి నిశితమైన పరిజ్ఞానము కలదు. అతఁడీ కావ్యమున ప్రదర్శించిన పాండితీ పాటవము మహా పండితులకే అచ్చెరువు కలిగించును. ఆ పాండిత్యము గురుముఖాభ్యస్తము కావచ్చును లేక బహుపండితగోష్ఠీ శ్రవణసంజాతము కావచ్చును.

ఆముక్తమాల్యద తత్కాల మత సాంఘికాది పరిస్థితులకు దర్పణము వంటిది. రాయలు సార్వభౌముఁడైనను మాఱు వేషమువైచికొని తన సామ్రాజ్యమునందలి పలు ప్రదేశముల కరిగి సామాన్యజనుల పరిస్థితులను కూడ పరిశీలించి యుండును. "ఇంటింటి కేఁగ నొక్కింతబ్బు శిఖి" యను పద్యము వర్షాకాలమున గృహిణులు పడు పాట్లను చక్కగా వ్యక్తము చేయుచున్నది. శ్రీవిల్లిపుత్తూరి ద్రవిడాంగనలు తెంగలువల కొలనిలోఁ బసుపుతో స్నానము చేసి,

స్వామి మజ్జనము కొఱకు తీర్థపుబిందెను రొంట ధరించి, ద్రవిడ ప్రబంధానుసంధానము చేయుచు నుద్యానవులోఁ ద్రోవలందు పావడాలు ధరించిన పాదములతో నడచుచుండుట రాయలు చూచియుండెను. విష్ణుచిత్తుఁడు మహాభక్తుఁడయ్యును వర్షకాలము నందు భార్య కన్నుగ చౌరకుండ ప్రొయ్యిలోనికి నారికేళపు బొఱియలు కూర్చి పెట్టెడివాఁడు. అప్పుడు ప్రజలు ఋతువుల కనుగుణముగా నెట్టెట్టి భోజనములు చేసెడి వారో రాయలు వర్ణించి యుండెను. "తెలి నులివెచ్చ యోగిరము" (1-81) మున్నగు పద్యములిందుకు తార్కాణము. పరదేశి విప్రుఁడు రాజపురోహితునింటఁ గావించిన భోజనమును రాయలు వర్ణించిన "పరిపక్వసురభిరంభా ఫలంబుల తోడ" (2-74) అను పద్యమును జదువునప్పుడు పఠితలకు నోరూరక మానదు. వర్షకాల వర్ణనమున రెడ్లేమేమి భుజించి యెట్లు మంచములెక్కి పరుండిరో రాయలు "గురుగుం జెంచలిఁ దుమ్మి లేఁ దగిరి సాతున్" (8-184) అను పద్యమున వర్ణించి యుండెను. "తాఁజ్యాలిగచూత నూత్నఫలయుక్తైలాభిఘారక్రియా" (1-69) అను పద్యము వేసవి కాలమున భోగులు చూతశకల మిశ్రిత మాత్స్యచ్చేద పాకమును తిని యావాసన పోవుటకు సాయంకాలమందెట్లు "కేళికాంతారాభ్యంతరవాలుకాస్థిత హిమాంతర్నారికేళాంబువులు" సేవించుచుండిరో తెల్పుచున్నది. ఆ కాలపు జనులకు పూవులనిన ప్రాణము. వారు వాడిన పూవులను ధరించెడివారుకారు.

వేవిన మేడపై వలభివేదికఁ జంటవహించి విప్పఁగాఁ
బూవులు గోట మీటు తఱిఁ బోయెడి తేఁటుల మ్రోఁత కామిశం
కావహమౌఁ గృతాభ్యసన లౌటను దంతపు మెట్ల వెంబడిన్
జేవడి వీణెమీటులఁ జిక్కడ లింపులున్ సరింబడన్ 1.62

తెల్లవాఱు జామువనే స్త్రీలు జడ ముందుకు తీసి వాడిన పూవులను గోటితో మీటుచుండఁగా నందుండిన తేంట్లు ఝుంకార మొనరించుచు నెగిరి పోయెడివి. ఆ మ్రోఁత యింకను వీధులలోఁ దిరుగుచుండిన విటులకు లోన స్త్రీలు వీణ వాయించుచుండిరేమోయను భ్రాంతి కల్గించుచుండెను. ఇది యప్పటి స్త్రీల పుష్ప ప్రీతినే కాక సంగీతాసక్తిని గూడ చాటుచున్నది. విదేశ యాత్రికులు పలువురు జయనగర సామ్రాజ్య వైభవమును ఆశ్చర్యచకితులై వర్ణించి యుండిరి. హంపిలో రత్నములను రాసులుగా పోసి విక్రయించెడివారని వారు వర్ణించిరి. ఆ వైభవము రాయల ఆముక్త మాల్యదలో కూడ కనిపించును.

స్థిరసౌధాగ్ర విహార యౌవత రతిచ్ఛిన్నాచ్ఛహారస్ఫురత్
గురుముక్తావళిఁ జేటికల్ విరులతోఁ గూడంగఁ ద్రోయన్నిటో
దరలగ్నంబగు వాని నెమ్మొగు ఁధిష్ఠంబై తటిన్ రాల్చునా
కరమభ్రంబని యంద్రుగాక దధిఁదక్కన్ పుట్టునే
ముత్యముల్ 2.11

నింగిటు త్రిశంకు కతన మాతంగ వాటి
యమ్యో నిఁకనుండఁ దగదని యవని కేగి
నట్టి నక్షత్ర తారాగ్రహాళియనఁగఁ
గాంతనవ రత్నరాసులంగళ్ళఁ బొలుచు 2-32

మున్నగు పద్యము లిందుకు తార్కాణములు. రాయలు మధురానగర వర్ణనమున పువ్వులావికలకును పూవులు కొననేగు యువకులకును జరిగిన సంభాషణమును వర్ణించియుండెను. (2-19-21) ఇట్టి రెండు మూఁడు సందర్భములందుఁ దప్ప నతఁడు శృంగార వర్ణన సందర్భమున నెంతో ఔచిత్యము పాటించెను. ఇవి యైనను ఆ కాల ప్రభావమును బట్టి కావ్యమున ప్రవేశించినవి. రాయలకున్న వైష్ణవాభిమానము గ్రంథము నందంతటను కనిపించును.

కవనక్త ఫణితంమకము మౌళికే
దారంపుఁ బాగ చందము వహింపఁ
గలయ సంగమున మర్కట కీట కృతమైన
మగ్గంబు నేత్ర సంపద వహింప

రాయల దాటికి వెఱచి వింధ్య వాటి దాగిన గజపతి కేశముల నంటుకొనిన పాఁప ఱుబుసము వీర కేదారమనెడి యుష్ణీషము వలెను, అతని దేహము నంతంతట నంటుకొనిన సాలీని తంతు రచన వలిపెంపు వలువ వలెను గోచరించినదని పై సీసపాదముల యర్థము. ఇది యానాటి సాలెవారి బట్టల నేత యందలి నేర్పును సూచించుచున్నది.

అముక్తమాల్యద యందలి రచన సమాసభూయిష్ఠమై యాలంకారికమై పండితైకవేద్యమై యుండును. అతనిది నారికేళపాకము. అదియునుగాక యతఁడెంతో గంభీరమైన యర్థమును రెండు మూఁడు పాదములలోనే వ్యక్తము చేయుటకు యత్నించును.

ఘనతత్పయోఽబ్ధి విశ్యరసాతలాన్యోన్య
పిండీకృతాంగ భీతాండజములు **1-3**

మున్నగు పద్యములు చూచిన నీ విషయము తేటతెల్లమగును. ఇది గరుత్మంతుని రెక్కల గాలిని వర్ణించు పద్యము. గరుడుఁ డొక్కసారి పక్ష విక్షేపము చేయగా సముద్రమునందలి నీరంతయు నాకసమున కెగురును. అంత పాతాళ లోకము కనిపించును. అందలి నాగములు గరుడవాసన సోకి భయముతో నొండొంటిని చుట్టుకొని యుండును. ఈ భావమును వ్యక్తముచేయుట కింకొక కవియైనచో రెండు మూఁడు పద్యములు వ్రాయును. రాయలందందు తమిళ కన్నడ పదములను కూడ వాడియుండెను. పసి (ఆఁకలి), ఎత్తిన (స్తుతించిన) విళంగాయ (వెలగకాయ), పెన్ దిరువడి (పెద్ద శ్రీపాదము-గరుడుఁ డని అర్థము) మున్నగునవి యిందుకు నిదర్శనములు. ద్రావిడ కవి సమయములను కూడ నీతఁడచ్చటచ్చట వాడి యుండెను (5-87) అతని కావ్యమున నేదో యొక అలంకారములేని పద్యమే యుండదు. ఉపమ, ఉత్ప్రేక్ష రూపకము, భ్రాంతిమంతము, అతిశయోక్తి, స్వభావోక్తి మున్నగు నలంకారములు కావ్యమునందంతటను గోచరించును. అతఁడు వాడిన యుపమలు కొన్ని చోట్ల సహజములై అద్భుతములుగా నుండును.

సామర దివ్యశిఖండ రత్నవిరాచ **4-13**
మునుదన నీమ సేనికాని **4-219**

మున్నగు పద్యము లట్టి యద్భుతోపమలతోఁ గూడిన పద్యములలో రెండు మాత్రమే.

తలపక్షచ్ఛట గ్రుక్కి బాతువులు కేదారంపుఁగుల్యాంతర
స్థలి నిద్రింపఁగఁ జూచి యారెకులు తత్స్నాత ప్రయాత ద్విజా
వలిపిండీకృత శాటికల్ సవి తదా వానంబుఁ జేర్పంగరే
ఫలుకెగ్గ న్వానఁ బాఱు వానిఁగని నవ్వున్ శాలిగోప్యోఘముల్
1-65

అను పద్యము చక్కని భావముతోఁ గూడి స్వభావోక్తి భ్రాంతిమంతములం గాక రమ్యమై యున్నది. రాయలు శ్లేషాలంకారమును మూఁడు నాలుగుచోట్ల మాత్రమే వాడియుండెను. "కూరిమిఁ గృష్ణరాయ నృపకుంజర" (1-88) 'అయస్సవ్వన్ ధవళాతపత్రిదగు నయ్యాగఁ బుసాగన్" (4-165) అను నవిందుకు నిదర్శన

ములు. రాయలు వాడిన శబ్దాలంకారముల సంఖ్య చాల తక్కువ. ''ఇందు కులావతంస మతం దేశతి నేతరిగాడు'' (2-40) వంటి పద్యము లెక్కడనో కాని కనిపింపవు. రాయల భావము లుదాత్తములై అతి గంభీరములుగా నుండును. అతని పద్యము లన్నియు కొంచెమించుగా నిందు కుదాహరణములే.

సైరంధ్రుల్ వయిశెత్తి కజ్జలము వక్త్రశ్రీ జికిం దీర్ప వా
లారుంగన్నులు పైకిఁ జూచుతఱి ఫాలాంచ చ్చతుర్థీ నిశా
స్ఫారేందుం గనె వక్త్రిమక్కనుటఁగాఁ బర్వేందుడాత్మ ప్రభా
చోరుం జుండఁగఁ దన్ను దద్గతవిభా చోరుండనున్ లోకముల్

5-11

సైరంధ్రులు గోదాదేవి తెప్పలకు కాటుక పెట్టుచుండిరి. అప్పుడామె కన్నులు పైకి చూచెను. చవితి చంద్రునివంటి ఫాలము కనబడెను. చతుర్థీ చంద్రుని చూచినచో నీలాపనింద కల్గనను టయంద తెలింగినదే. ఆ చూచినది వక్త్రిము. చంద్రుఁడామె ముఖ కాంతిని హరించెను. కాని నిజమునకు ప్రజలు చంద్రుని కాంతినే ఆమె వక్త్రి నుపహరించెనని అపనిందమోపుచుండిరి. గోద ముఖము రాకాచంద్రాతి శాఖలుగా నుండెనని తాత్పర్యము. ఇందలి భావమెంత సుందరమో అంత అద్భుతము. ఇట్టి పద్యములు కావ్యమున నెన్నియోకలవు. ప్రౌఢములైన సమాసములతోడను, గంభీర భావముల తోడను, బహువిధాలంకారముల తోడను, ఎడనెడ నపరిచిత పద ప్రయోగము తోడనుకూడియుండుట చేతనే రాయల కావ్యము పండితైక వేద్యమైనది. అట్లని యాతఁడు జాతీయోక్తుల తోడను. నానుడులతోడను వ్రాసిన పద్యములు కొన్నిలేకపోలేదు.

గ్రామ గ్రామంబున నొక
సామంతున కిడిన చలువ చప్పరములు త
ల్పై పేదినిఁ గుంపటిలోఁ
దామరలం బోలె నట్టి తఱి నొప్పారెన్ **2-70**

నానిశి వంట చెఱకుల **4-126**

మున్నగు పద్యము లిందుకు తార్కాణములు. ఇంటిలో నేదు ముల్లయ్యే నింటు ముఖికి, కప్పురంబు పెద్ది యుప్పు కొనట మున్నగు లోకోక్తులెన్నో కావ్యమున కనిపించును. రాయలు సంస్కృత వాక్యములనే చొప్పించి వ్రాసిన పద్యములు రెండు మూడున్నవి. (''అనిష్ఠానిధి గేహసీమ'' 1-84, అర్థా వాగ్గిం బుధమ్మ

హోవచన కవ్యాహారమ్'' 4-6) రాయలచ్చటచ్చట చక్కని సంభాషణలు రచించి యుండెను. స్వామికిని విష్ణుచిత్తునికిని జరిగిన సంభాషణము (స్వామీ నన్ను... ఇత్యాది) మాలదాసరికిని బ్రహ్మ రాక్షసునికి జరిగిన సంభాషణమును ఇందుకు నిదర్శనములు. రాయలాముక్తమాల్యదలో కొన్ని దీర్ఘ వచనములు చొప్పించెను. అవి యతని పాండిత్యమునకును, లోక పరిశీలనమునకును తార్కాణములు. విష్ణుచిత్తుని వర్ణనముతోఁ గూడిన వచనమున, విష్ణుచిత్తుఁడు స్వామితో తన కూఁతు నవస్థను వర్ణించుచు రక్షింపుమని ప్రార్థించు వచనమును అలంతియలంతి వాక్యములతోఁ గూడి అతి సుందరములుగా నున్నవి. రాయల రచన యందలి శైలి అతని పాండితీ విజ్ఞానములకు నెలవై పఠితలకాశ్చర్యము కలిగించును.

ఆముక్త మాల్యదలో నచ్చటచ్చట స్వతంత్రములైన సంధులును ప్రయోగములును కనిపించుచున్నవి. నింగి+ఇటు=నింగిటు, నిట్ట తాడు వంటి+అతివ=నిట్ట తాడు పంటతివ, గంజి+ఇండ్ల=గంజిండ్ల, అనునవి ఇకార సంధికిని, గంగ+అనుకా+సె=గంగనుకాసె; చేష్ట+ఉడిగె=చేష్టుడిగె; రంగ భర్త+అంచు=రంగ భర్తంచు అనునవి తత్సమాకార సంధికిని, చించి+ఇచ్చువారు=చించిచ్చు వారు, అంటి+ఈన్=అంటీన్, అనునవి క్త్వార్థ కేకార సంధికిని, పుట్టున్+ఈగెద=పుట్టన్నీగెద అనునది ద్రుతద్విత్వ సంధికిని నిదర్శనములు. పట్టుకొని యనుటకు పట్టుక యనియు, రెండు వాళ్ళనుటకు రెడ్డాళ్ళనియు, దున్నన్ అనుటకు దునన్ అనుచు రాయలు ప్రయోగించి యుండెను. ప్రౌఢ వ్యాకరణ కర్త వీనిని ప్రయోగములు చూపి సమర్థించి యుండెను. రాయల రచనలో ఛందో విషయమున విశేషము లేవియు గానరావు. ''అతులేత ద్వదనేందు రాగమిళనా ప్రాదుర్భవత్'' 6-182 అనుచోట అకారమునకును ప్రాదుః అనుగతి సంజ్ఞక మందలి అకారమునకును యతి వేసి యుండెను. ఇచ్చట ప్ర+అ అని విడదీయుట కవకాశము లేదు.

వస్త్వైక్య రహిత మయ్యును ఆముక్తమాల్యద ఆంధ్ర వాఙ్మయమున కలంకారమని చెప్పఁదగిన ప్రబంధ రత్నము. అందలి భావములు గంభీరములు, పద ప్రయోగ మద్భుతావహము; అలంకారము లానంద సంధాయకములు, కథా కథన పద్ధతి రమణీయము; శైలి అనన్య సాధ్యము అందుచేతనే తిమ్మన యతనిని 'కవి ప్రవీణ్య ఫణీశ' అని సంబోధించెను. ఆ సంబోధన అన్వర్థము.

మహాంధ్ర కవితావిద్యాబలప్రౌఢి
తెనాలి రామకృష్ణుని
పాండురంగ మాహాత్మ్యము

అక్షరాస్యులైన ఆంధ్రులలో తెనాలి రామకృష్ణుని పేరెఱుంగని వారుండరు. అతనికి సంబంధించిన హాస్య కథలును వికట కవితా కౌశలమును సర్వాంధ్ర దేశ సుప్రసిద్ధములు. కాని అతని కావ్యములతో పరిచయమున్న వారి సంఖ్య మాత్రము చాల తక్కువ. అందుకతఁడు సరస కవితా సనాథుఁడనని చెప్పుకొన్నను అందు సారస్యముతో ప్రౌఢత్వమును కూడ జత చేయుట యొక కారణము. అతఁడు రచించిన కావ్యములు మూఁడు మాత్రమే యిప్పుడు లభించుచున్నవి. మొదటిది ఉద్భటారాధ్య చరిత్రము. దీనినాతఁడు తిమ్మరుసు మంత్రి కల్లుఁడును, మేనల్లుఁడు నైన నాదిండ్ల గోపమంత్రికి రాజ కార్య నిర్వాహకుఁడుగా నుండిన ఊర దేవ మంత్రి కంకితము చేసి యుండెను. అప్పటి కాతఁడింకను శ్రీవైష్ణవమునకు మాఱి యుండలేదు. రెండవది పాండురంగ మాహాత్మ్యము. దీని నతఁడు కృష్ణదేవరాయల తరువాత సదాశివరాయలకు లోఁబడి రాజ్యము చేయుచుండిన మహామండలేశ్వర మంగయ గురవరాజు కుమారుఁడు సంగరాజు కరణాయన ప్రవృత్తిలో (సంగభూపాలుని రాయస ప్రవృత్తి) నుండిన విరూరి వేదాద్రి మంత్రి కంకితము చేసెను. మూఁడవదైన ఘటికాచల మహాత్మ్యము నాతఁడెవ్వరికి నంకితము చేయకుండనే మరణింపఁగా, తరువాత నతని పౌత్త్రుఁడు దానిని ఖండోజీ విచిత్రరాయఁడను

ప్రభువునకు సమర్పించెను. ఇందలి కృత్యాది పద్యములను రామకృష్ణుఁడు వ్రాసి యుండలేదు. కృతి పతి తన కాశ్రితుఁడైన వేంకటగిరి యను కవిచే వానిని వ్రాయించుకొనెను. కావ్య రచన పూర్తియైన పిమ్మటనే కృత్యాది పద్యములను వ్రాయు నాచారము కలదనుటకు పెక్కు నిదర్శనములున్నవి. పై మూఁడు కావ్యములే కాక రామకృష్ణుఁడు హరి లీలా విలాసము, కందర్ప కేతు విలాసము, లింగ పురాణము, ఆదిపురాణము, ప్రతిపద్య శిరః కంపము, ఒక శతకము అను వానిని కూడ రచించెనని చెప్పుదురు. ఇందు మొదటి రెండింటి నుండి కొన్ని పద్యములను పెదపాటి జగ్గ కవి తన ప్రబంధ రత్నాకరమను సంకలన గ్రంథములో చేర్చి యుండెను. అప్పకవి ఆదిపురాణ మందలిదనియు, కస్తూరి రంగ కవి ఇందు ధరోపాఖ్యానము నందలిదనియు పేర్కొన్న "ఒక నాఁడిందు ధరుండు" అను పద్యము నాచన సోమన ఉత్తర హరి వంశమున కానవచ్చుచున్నది. అందుచే నాది పురాణ కర్తృత్వము సంశయాస్పదము, మిగిలిన రెండు గ్రంథములను రామకృష్ణుఁడు రచించె ననుట కాధారములు లేవు.

లక్ష్మమ్మా రామపండితులు రామకృష్ణుని తల్లిదండ్రులు. రామపండితుని యింటిపేరు గార్లపాటివారు. వారు తెనాలిలో నివసించుటచే నది తెనాలిగా మారినది. వేదాద్రి మంత్రి రామకృష్ణుని 'తెనాల్యగ్రహార నిర్ణేత' యని వర్ణించెను. వారు కౌండిన్య గోత్రమునకు చెందిన యజుశ్శాఖా నియోగి బ్రాహ్మణులు. వారు శంకరుని అద్వైత సిద్ధాంతమునే ఆచరించినవారైనను శివభక్తి శైవ సంప్రదాయముల కెక్కువ ప్రాధాన్య మొసంగినవారు. పాలగుమ్మివారు వారి శైవమతగురువులు. క్రీ.శ. 15వ శతాబ్దియందు అహోబలం నృసింహ క్షేత్రమునుండియు, తిరుపతి క్షేత్రమునుండియు శ్రీమద్రామానుజుల వైష్ణవ సంప్రదాయ మెక్కువగా ప్రచారము చేయఁబడెను. ఆ ప్రచారము ప్రభావముచే పలు కుటుంబములు వైష్ణవ సంప్రదాయము నవలంబించెను. అట్టి కుటుంబములలో తెనాలివారి దొకటియని చెప్పవచ్చును. ఉద్భటారాధ్య చరిత్ర రచించునాఁటి కింకను రామలింగఁడుగానే యుండిన కవి పాండురంగ మాహాత్మ్యము రచించునాఁటికి రామకృష్ణుఁడైనాఁడు. అప్పటినుండియు నా పేరే లోకమున అధిక ప్రచారము పొందినది. రామకృష్ణుని తమ్ముఁడైన శ్రీగిరి మనుమఁడు రామభద్రకవి ఇందుమతీ పరిణయమున కృతిపతి "ప్రౌఢ

మీ పెదతాత పాండురంగాది సత్కృతులు చేసిన రామకృష్ణ సుకవి" అని తనతో తెల్పు సందర్భమున రామకృష్ణ నామమునే వాడియుండెను. సంప్రదాయము మార్పుచే రామలింగఁడే రామకృష్ణుడైనాఁడను విషయము నెల్ల విమర్శకులు అంగీకరించినట్టిదే. పేరు మార్చుకొన్న తరువాత కూడ రామకృష్ణుఁడు శైవమతమును ద్వేషింపలేదనుటకు తరువాతికృతులలో పెక్కు నిదర్శనములున్నవి.

శ్రీకృష్ణదేవరాయల భువనవిజయ సభనలంకరించిన అష్టదిగ్గజ కవులెవరను విషయమున విమర్శకులలో భిన్నాభిప్రాయములున్నవి. రామకృష్ణుఁడు పెద్దన, తిమ్మన, భట్టుమూర్తి, ధూర్జటి మున్నగువారితో వాదము పెట్టుకొన్నట్లు తెల్పు చాటు పద్యము లిప్పటికిని ప్రచారమునమున్నవి. అతఁడు రాయలవారిని కూడ పరిహసించిన సందర్భములు కొన్ని లేకపోలేదు. వీనినిబట్టి తరువాత మఱికొన్ని కథలు కల్పింపఁబడి యుండవచ్చును. అందుచే అన్నియు అభూత కల్పనలేయని కొట్టివేయుటకులేదు. రాయలు 1515 లో కొండవీటి దుర్గమును స్వాధీనము చేసికొన్న పిమ్మట తిమ్మరుసు తన యల్లుఁడైన నాదిండ్లగోప మంత్రి నాదుర్గమున కధిపతిగా చేసియుండును. అతడు తనకడ రాజకార్యనిర్వాహకుఁడుగా నుండిన ఈకదేవ మంత్రికి 1517 వ సంవత్సరమున ఒక అగ్రహారము దానముచేసియుండెను. అతనికి ఉద్భటారాధ్య చరిత్రము నంకితముచేసిన రామలింగఁడును అప్పటివాఁడే యైయుండును. ఈకృతి ప్రదానము 1525 ప్రాంతమున జరిగియుండునని యు, నప్పటికి రామలింగఁడు సుమారిరువదియైదేండ్ల ప్రాయము వాఁడై యుండునని యు, దేవమంత్రి సాయమున అతఁడు గోపమంత్రి ప్రాపును అతని ద్వారా తిమ్మరుసు అనుగ్రహమును సంపాదించి భువనవిజయ సభలో ప్రవేశమునొంది యుండుననియు భావింపవచ్చును. దీనినిబట్టి అతఁడు రాయల రాజ్యము చివరికాలమున అష్టదిగ్గజ కవులలో చేరియుండును. అతఁడు 1495, 1500 సంవత్సరముల మధ్యకాలమున జన్మించి సుమారు 75 సంవత్సరములు జీవించియుండును. అతఁడు రాయల జీవితకాలమున నైదాఱేండ్లు మాత్రమే అతని కొలువున నుండి యుండుటచే అతనికి కాని మంత్రి తిమ్మరుసునకుఁగాని యేకృతిని అంకిత మిచ్చుట కవకాశము కలిగియుండలేదు

లభ్యములగుచున్న రామకృష్ణని మూఁడుకృతులలో శ్రేష్ఠమైనది పాండురంగమహాత్మ్యము. దీని రామకృష్ణుఁడు వైష్ణవ మతమును స్వీకరించిన

పిమ్మటనే రచించెను. వాక్కాంతా శ్రయుఁడైన భట్టకు చిక్కాఁచార్యులు తనకు గురవని అతడతనినందు కీర్తించెను. వేదాద్రి మంత్రి రామకృష్ణుని

తగ సంస్కృతము తెనుంగుగఁ జేయఁ దెనుఁగు సం
 స్కృతముగఁ జేయంగఁ జతురమతివి,
నలుదెఱంగుల నెన్నఁగల కావ్యధారల
 ఘనుఁడ వాటువునందుఁగరము మేటి,
వలలభూమీపాల కాస్థాన కమలాక
 రోదయ తరుణ సూర్యోదయుఁడవు
శైవవైష్ణవ పురాణావళీ నానార్థ
 ములు నీకుఁగరతలామలకనిభము
లంధ్రభూమికుచాగ్రహారాభమైన
శ్రీ తెనాల్యగ్రహారనిర్ణేత, వగ్ర
గాళికాకోకిలమవీవు, నరనకవివి
రమ్యగుణ కృష్ణ! రామయ రామకృష్ణ 1.23

అని ప్రశంసించి "యశము కలిగించు నీ మృదు విశదోక్తులఁ బౌండరీక విభు చరితఁ జతుర్దశ భువన వినుతముగ శుభవశమతి నాపేర నుడువు" మని కోరి యుండెను. దీనినిబట్టి కావ్య నామము పౌండరీక విభుచరితమని తెలియుచున్నది. కాని కొన్ని ప్రాంత ప్రతులలోను, ఆశ్వాసాంత గద్యములందును పాండురంగ మాహాత్మ్యమను పేరే కానవచ్చుచున్నది కావ్యమున క్షేత్ర దైవతమునకు పాండురంగఁడను పేరెట్లు వచ్చినదో తెల్పఁబడి యుండలేదు. కాని ఆ కాలమున విజయనగరమందు పాండురంగస్వామి గొప్ప వైభవముతో నుండి భక్తుల పూజలు గొనుచుండెను. ఇప్పటికిని ఆ పాడు పట్టణమున విట్ఠలరాయని గుడి శిల్ప కళావైభవముతో నలరారుచు చూపరులకు కన్నుల విందొనరించుచున్నది. నిజమునకు పండరంగి క్షేత్రము రామానుజ సంప్రదాయమునకు చెందినది కాదనియు, మాధ్వులైన మహారాష్ట్ర కర్ణాటకులకు ప్రాణ ప్రదమైనదనియు, నైనను రామానుజ సంప్రదాయానుయాయులైన కృతిపతియు, కృతి కర్తయు ఆ క్షేత్ర కథయందు శ్రద్ధాభక్తులు చూపుట నాముర్తి కాకాలమున దేశీయముగా వెలయుచుండిన వైభవములే కారణమనియు శ్రీమాన్ అనంత కృష్ణశర్మ గారు తెల్పియున్నారు. అందుచేతనే రామకృష్ణుఁడు కూడ కావ్యమును పాండురంగ మాహాత్మ్య మనియే పేర్కొని యుండును.

పాండురంగ మహాత్మ్య గ్రంథమున నాదేవుని రామకృష్ణుఁడు "స్కాంద పురాణ నీరనిధి కౌస్తుభమై ప్రభవించు దేవకీ నందను" డని ప్రస్తుతించెను. దీనినిబట్టి కవి కథా వస్తువును స్కాందపురాణము నుండి గ్రహించెనని తెలియు చున్నది. శ్రీ బులుసు వేంకటరమణయ్యగారు ఈ కథ స్కాందపురాణోత్తర సంహితలో ఉమా మహేశ్వర సంవాద రూపమున సవాధ్యాయ పరిమితమైన యొక రచనలోనున్నదనియు, అదీ బహుశః తెలుఁగు రచనకు తరువాతనే కల్పింపఁబడి యుండవచ్చునని తెల్పి యున్నారు. తెలుఁగు కావ్యమునందలి పదములే పెక్కెందు యథాతథముగ ప్రయోగింపఁబడియున్నవి. మఱియు నిగమ శర్మ, రాధిక, సుశీల, సుశర్మ, అయుత నియుతులు మున్నగు వారి వృత్తాంతములా మూలమున లేవు. మిగిలిన వైనను సంగ్రహముగా నున్నవి. తెలుఁగును బట్టియే మూలము సృజింపఁ బడియుండునని శ్రీ వేంకటరమణయ్య గారు తలంచుట కివియే కారణములు. ఇది అసంభావ్యముకాదు. కాని రామ కృష్ణుఁడే స్కాందపురాణము నుగ్గడించి యుండుట చేతను, అది బహు విస్తృత మైన గ్రంథమగుట చేతను అందెచ్చటనైన తెలుఁగు గ్రంథమునకు మూలమనఁ దగిన భాగమున్నదేమో పరిశీలింపవలసియున్నది.

మున్నొకప్పుడు శౌనకాది మహర్షులు సూతునిఁగాంచి క్షేత్రమును వేల్పును తీర్థమును ఇహపరార్థ ప్రాప్తిమూలములై యొక్కచో నున్నచో తెల్పు మని కోరిరి. సూతుఁడు వారికిట్లు చెప్పెను. "పూర్వమగస్త్యుఁడు లోపాముద్రతో కాశీనగరమున నుండి దేవతా ప్రార్థితుఁడై దక్షిణమున కరిగి వింధ్య పర్వతము గర్వము నడఁగించెను. పిమ్మట నతఁడు కొల్లాపురి లక్ష్మిని సేవించి, యట నుండి తుంగభద్రానదిని దాఁటి, స్వామి మలపై నున్న కుమారస్వామిని దర్శించెను. అట స్వామి తాను రచించిన స్కాంద పురాణమునందలి పూర్వోత్తర భాగములు వినిపించి యింకేకథ వినఁగోరెదవని అగస్త్యు నడిగెను. అగస్త్యుఁ డంత శౌనకాది మునులు సూతునడిగిన విషయమునే తెల్పుమని కోరెను. స్వామి 'తీర్థమును, క్షేత్రమును, వేల్పును క్షితితలమున నొక్కచోఁ గూడి యుండుట నా మదికి తోఁచుటలేదు, శివుని వలన నీ విషయము నెఱుంగుదము రం'డని పల్కి వారితోడను సముచిత పరివారముతోడను కైలాసమున కరిగెను. ఆ సమయమున శివుఁడు పార్వతితో ప్రమద వన విహారమొనరించి యొక సరస్సు నొద్దనుఁగల కేళికనకాద్రిపై సుఖముగాఁ గూర్చుండ పార్వతి భర్తకు నమస్క

రించి తీర్థ క్షేత్ర దైవతములు మూఁడును సమ ప్రధానములై యొక్కచోఁగలసి యున్నచో నెఱిఁగింప వలెనని వేఁడుకొనెను. శివుఁడా విషయము వినిపింపఁబోవుచుండ కంచుకులు కుమారాగస్త్యాదుల రాక తెలిపిరి. శివుఁడు వారిని లోనికి రప్పించి వారి రాకకు కారణమడిగెను. వారును అదే ప్రశ్న మడిగిరి శివుఁడిట్లు చెప్పెను.

''ఘర్మ వీరానది భైమీనదితోఁ గలసినచోట దక్షిణ తీరమునఁగల తీర్థక్షేత్రమునకు పౌండరీకమను ప్రసిద్ధి కలదు అచ్చట విష్ణువు పాండురంగ నామముతో విలసిల్లు చుండును. ఆది కల్పమున పదునెనిమిదవ ద్వాపరము చివర పుండరీకుఁడను ముని యచ్చట కృష్ణునిగూర్చి తపమొనరించెను. కృష్ణుఁడు ప్రత్యక్షమై వరమేమి కావలెనని యడిగెను. పుండరీకుడా దేవుఁడా రూపముతోడనే యచట నుండవలెననియు, నచ్చటి తీర్థ క్షేత్రములు తన పేర పౌండరీకములని ప్రసిద్ధి గాంచవలెననియు ప్రార్థించెను. కృష్ణుఁడాతనికా వరమొసంగెను. ఆ పుణ్యస్థలమే మీరడిగిన ప్రశ్నకు సమాధానము'' అని చెప్పి శివుఁడా స్థలము నందలి వాకిళ్ళను, అచ్చట నుండు దేవతలను, తీర్థములను, ఇతర విశేషములను, త్రిదంష్ట్రుఁడను రాక్షసుని వృత్తాంతమును, ముక్తకేశినీ క్షేత్ర వృత్తాంతమును, పాండురంగఁడు పొంగిపొరలి వచ్చు భైమీనదిని తన పాదముల మీఁదుగా ప్రవహింపుమని శాసించుటయు తెల్పెను. తరువాత నతఁడు నరసింహుఁడచట ముప్పది రెండు బాహువులతో నుండుటయు, అగస్త్య, బ్రహ్మ, చక్ర, సంగమ, సూర్యాది తీర్థముల వృత్తాంతమును వారి కెఱింగించెను.

అంత శౌనకుఁడు సూతుని ''విష్ణువు యదుకులమున నందుని పట్టియై పుట్టుటకుఁ గారణమేమి? రాధ యెవ్వరు? రాధా కృష్ణులకుఁ గల సంబంధమెట్టిది? భైమీనది శివుని దేహమునుండి యెట్లు పుట్టెను, విష్ణు మంత్ర రహస్యమెట్టిది'' అని యడిగెను. సూతుఁడు శౌనకునిఁ జూచి ''అగస్త్య కుమారాదులు శివుని వలన తమకుఁ గావలసిన వృత్తాంతము తెలిసికొని తిరిగి పోవుచుండఁగా శివుని కడకరుదెంచుచున్న నారదుఁడు వారిని గాంచి, వారు శివుని వలనఁ దమకుఁ గలిగిన ఏదో సందేహమును దీర్చుకొని మరలి పోవుచుండవచ్చునని యూహించి వేవేగ శివుని దర్శించి, యతని నుతించి 'దేవా! కుమారాదు లిప్పుడే యిచ్చట నుండి తిరిగి పోవుచుండుట గాంచితిని వారు తమ్మే మడిగిరి. తమరే సమాధానమొసంగిరి తెల్పుఁ'డని ప్రార్థించెను. అంత శివుఁడగస్త్యాదులును పార్వతియు

తన్నడిగిన ప్రశ్నమును, దాను వానికిచ్చిన సమాధానమును ఎఱింగించెను. నారదుఁ డపుడట్టి యుత్తమోత్తమ క్షేత్రమును గూర్చి తనకుఁ గూడ తెల్పుమని వేడెను. శివుఁడాతనికి పాండురంగ క్షేత్ర మాహాత్మ్యమును వివరింప మొదలిడి మొదట నచటి నరసింహ క్షేత్ర మహాత్మ్యము తెల్పుచు నిగమ శర్మ కథ నిట్లు చెప్పెను.

"కళింగ దేశమందలి పీఠికాపురమున సభాపతి యను వేదవేదాంగవేత్తయైన విప్రసత్తముఁడు కలఁడు అతనికి లేకలేక నిగమశర్మ యను పుత్త్రుఁ డుదయించెను. అతఁడు వివాహితుఁడయ్యు వ్యసనపరాయణుండును, అన్యకాంతాసక్తుఁడునై తిరుగుచు తండ్రి సంపాదించిన ఆస్తినంతను పాడుచేసెను. అతఁడింటికి వచ్చుటయే యరుదయ్యెను అతనికి బుద్ధిచెప్పి సన్మార్గమునకు త్రిప్ప తలంపుతో నతనియక్క భర్తతోడను బిడ్డలతోడను పుట్టింటికి వచ్చి, హఠాత్తుగా నింటికరుదెంచిన తమ్మునికి సమస్తోపచారములొనరించి, హితోపదేశము కావించెను. అతఁడు తనవర్తనమును మార్చుకొన్నట్లు నటించి యొకనాఁటి రాత్రి యింటిలోని వారందఱును నిద్రించుచుండఁగా వారి యాభరణము లన్నియు మూటకట్టుకొని యిల్లువిడిచిపోయెను అతఁడడవి దారిని పోవుచుండఁగా దొంగలగుంపతని చావఁగొట్టి యాభరణములన్నియు నపహరించెను. మృతప్రాయుఁడై పడియున్న నిగమశర్మ నొకకాపు చూచి జాలితలఁచి యింటికిఁ గొనిపోయి చికిత్సచేయించెను. అందకత్తెయైన ఆకాపుకోడలాతని వలచి వలపించుకొనెను. నిగమశర్మ యామెతో రహస్యముగ క్రీడించుచు కొన్నినాళ్ళు గడిపి యొకనాఁడాయూరి గంగ జాతరలో పాల్గొని యెల్లరు నిద్రించుచుండ నాకాపుకోడలితోకూడ నిల్లువిడిచిపోయెను. వారొక యడవికేగి యచ్చటి బోయలలో కలిసిపోయిరి. కొంతకాలమైన పిదప నాపడఁతి మరణించెను. అనంతరము నిగమశర్మ యొక చండాల వనితతో కాపురము చేయుచు నామెవలన సంతానము కూడఁ బడసెను. ఒకనాఁడతఁడు వేటకేగిన సమయమున నతని కుటీరము కాలిపోయెను. చండాల వనితయు బిడ్డలును అందు మరణించిరి. నిగమశర్మ యింటికివచ్చి భార్యాపత్య మరణమునకు విలపించి నిద్రాహారములు లేక యాయా చోటులఁ దిరుగుచు తుదకు శ్రీనరసింహక్షేత్రమున కరుదెంచి యచ్చట నసువులు బాసెను. యమదూతలాతని పలువిధముల బాధించుచు నరకమునకుఁ గొనిపోవుచుండ నతఁడా బాధలకోర్వఁజాలక యాక్రందన మొనరించెను. విష్ణువు

భక్తరక్షణార్థ మచ్చట నుంచిన చక్రమా మొఱ విని, యమకింకరులను తఱిమి, యతని బాధవిముక్తుని గావించెను. విష్ణుదూతలరుదెంచి యతని శ్వేతద్వీప మందలి పరమపదమునకుఁ గొనిపోయిరి. అతఁడచ్చట కుముదుఁడను భాగవ తోత్తముఁడయ్యెను. పరమ పాపాత్ముఁడైన నిగమశర్మ యట్టి యుత్తమ పదవి నొందుటకు నరసింహక్షేత్రమున మృతినొందుటయే కారణము. ఆ క్షేత్రమునకు దక్షిణమున నేను నివసింతును. ఎట్టి పాపులైన నచ్చట మరణించినచో నింద్ర పదవి నొందుదురు''. శివుఁడు తెల్పిన కథవిని నారదుఁడచ్చటి తీర్థక్షేత్రదైవ తములను గూర్చి వివరింపఁగోరెను. శివుఁడు నృసింహక్షేత్రము, చంద్రభాగానది, పౌండరీకక్షేత్రము, తన్మాహాత్మ్యము మున్నగు వానిని వివరించి ఆ క్షేత్రము నడుమ కృష్ణుఁడు పాండురంగఁడను పేర వెలసియుండునని తెల్పెను. నారదుఁ డంత విష్ణువాక్షేత్రమున వెలయుటకుఁ గారణ మేమని ప్రశ్నింప శివుఁడిట్లు చెప్పెను.

"పూర్వము పుండరీకుఁడను ముని యచ్చట ఘోరమైన తపమాచరించు చుండ తత్తపోజన్య తాపమున లోకములన్నియు నుడికిపోవుచుండెను. బ్రహ్మ ఆ విషయము నెఱిఁగింప విష్ణువు సన్నిధికరిగెను. సరిగా నాసమయముననే దుష్టజనుల భారము భరింపఁజాలక భూదేవి తనదీనస్థితి విష్ణువునకుఁ దెలుప శ్వేతద్వీపమున కేతెంచెను. విష్ణువు వారి స్తుతులకలరి, దర్శనమొసంగి, దుర్మార్గులగు రాజులను సంహరించి భారము నుడిగించెదనని భూదేవికిని, పుండ రీకునికి ప్రత్యక్షమై వరములొసంగి యతనితపము మాన్పెదనని బ్రహ్మకును దెల్పి వారినూఱడించి పంపివేసెను. తరువాత విష్ణువు భూదేవికి వాగ్దానము చేసి నట్లు దేవకీవసుదేవులకు కృష్ణుఁడను పేర పుత్త్రుఁడుగా పుట్టి బాల్యమునుండియు ననేకములైన యద్భుతకార్యము లొనరించెను. కృష్ణునకానందము కలిగింప బ్రహ్మ యొక్క శక్తి నిబంప నామె నందుని మఱఁదియగు శతగోపునికి రాధ యను పేర కూఁతురుగా జన్మించెను. రాధాకృష్ణు లొకొండొరులపై ననురాగముద యించెను. రాధ మాధవుఁడే తనకు భర్తకావలెనని గోవర్ధనాచలము చెంతఁగల ఋణవిమోచన తీర్థమున ఆయా ఋతువుల ననుసరించి తీవ్రమైన తపము గావించెను. శరదృతువున విష్ణువామెకు ప్రత్యక్షమై యామెకు కోరిన వరమొసం గెను. ఇంక నట తపముచేయుచుండిన పుండరీకునకు బ్రహ్మ ప్రత్యక్షమై

విష్ణువాతనికి సాక్షాత్కరించి ముక్తి నొసంగుననియు, నాక్షేత్రము దేవమునిసేవితమగు ననియు తెల్పి వెడలిపోయెను. పుండరీకుఁడు సంతసించి విష్ణునననన్య భక్తితో ధ్యానించుచుండ మూఁడవనాఁడు విష్ణువతనికి ప్రత్యక్షమయ్యెను. పుండరీకుఁడతని తేజమునకు బెదరి పాఱిపోవుచుండ విష్ణువు నవ్వెను. పుండరీకుఁడు భయమువీడి వెనుకకువచ్చి యాతని స్తుతించెను. విష్ణువువెంటవచ్చిన నేనును దేవతలును పుండరీకుని గుణములు ప్రశంసించితిమి. విష్ణువు పుండరీకుని కరుణార్ద్రదృష్టితో చూచి వరము వేడుకొనుమన నతఁడు "దేవా! ఈ తీర్థక్షేత్రములు మహనీయములై యుండవలయును. నీవిచ్చట భక్తులకు దివ్యదర్శనమొసంగవలయును. ఈ తీర్థక్షేత్రములు నా నామముతో ప్రసిద్ధినొందవలయు"నని ప్రార్థించెను. విష్ణువాతనికా వరములొసంగెను. విష్ణువాతీర్థమున హస్తద్వయము కటిపై నిడుకొని ప్రాక్పశ్చిమాభిముఖుఁడై రెండు మూర్తులతో వెలసెను. లక్ష్మి, హ్రీ, శ్రీరూపములతో నతని రెండు రూపములతో సేవించుచుండును. గరుడుఁడెదుట నుండును. సనకాదులును బ్రహ్మయు నేనును అతని చుట్టునుందుము. పంచశరద్వయస్కుఁడైన దేవుఁడు దిగంబరుఁడై రెండుకాళ్ళ నడుమ గోయష్టి నటికించుకొని యుండును. ఆతని దర్శించినచో నెట్టి పాపములైన నశించును. మున్ను గోవు, కాకి, హంస, చిలుక, పాము, మధుకరము మున్నగునవాదేవుని సేవించి యుత్తమ జన్మములనొంది చివర ముక్తిఁగాంచినవి. నీకా వృత్తాంతము లెఱింగించెదను.

"పాండురంగఁడు భీమరథీ నదీతీరమున వేణుగాన మొనరించుచుండ విని యొక గోవు పరవశమై పాలుస్రవింపఁజేసెను. అందొక బిందు వెగిరి ఆ దేవుని తలపై పడెను. అందుచే నాగోవు దేవునికి క్షీరాభిషేక మొనరించిన పుణ్యము నొంది తత్ఫలముగా మణిపుట్టపుర సుశీలయను పేరనొక విష్ణుభక్తునకు కూఁతురుగా పుట్టెను. యుక్తవయస్సు రాఁగానే తండ్రి యామెకు యథావిధిగా పెండ్లి కావించెను. ఆమె భర్త క్రూరుఁడు, కఠుండగు లోభి. అతఁడెన్ని బాధలు పెట్టుచుండినను సహించి సుశీల యాతని సేవించుచు మహాపతివ్రతయను పేరు గాంచెను. ఒకనాఁడామె భర్త గ్రామాంతరమున కరిగిన సమయమున కృష్ణుఁడు పొట్టివడుగు వేషమున సుశీల యింటికరిగి తాను భరింపరాని యాఁకలితో బాధపడుచుంటిననియు, వంటచేసి పెట్టువఱకు సైపలేనికతమున చల్దియన్నము నైన భుజించెదననియు తెల్పి తనకన్నము పెట్టుమని కోరెను. ఆమె పెట్టిన

అన్నమతనికి చాలలేదు. అప్పుడు సుశీల భర్త దాచియుంచిన భక్ష్యములు తెచ్చి యాతనికి పెట్టెను. అప్పటికిని అతని యాకలి తీరలేదు. సుశీల అతఁడు సామాన్యవటువు కాఁడని తలంచి కావలసిన వంటకముల ననుగ్రహింపు మని అగ్నిదేవుని ప్రార్థించెను. అతని యనుగ్రహముచే పలురకముల వంటకములు సిద్ధమయ్యెను. అంతనావటు వామెకు కృష్ణరూపమున ప్రత్యక్షమై యామెపూర్వ వృత్తాంతముతెల్పి సాధ్వీ! నీభక్తికి మెచ్చితిని.'' నిన్ను పరీక్షించుటకే నేఁట్లు వచ్చితిని. నీ భర్త క్రూరుఁడగునట్లు చేసినవాఁడను నేనే. పూర్వమతఁడకృత సత్కృతుఁడను విప్రుఁడు. అతఁడు పాపాత్ముఁడయ్యు నొక యుత్సవమున నాకు నివేదించిన అన్నము నరసిన సుకృతముచే నుత్తమ బ్రాహ్మణవంశమున జనించి సర్వవిద్యా నిష్ణాతుఁడై నిన్ను చెట్టపట్టెను. నేఁటి నుండి యతఁడుత్తముఁడగును. నీకతనివలన నేవురు పుత్త్రిలు కల్గుదురు. నీవు శతసంవత్సరములు జీవించి భర్తతోఁగూడ మోక్షము నొందుదు''వని పల్కి యదృశ్యుఁడయ్యెను. సుశీల శేష జీవితము నుత్తమ రీతిని గడపెను. ఆమె కైదుగురు పుత్త్రిలు పుట్టిరి. గోవు సుశీల కాకాదులామె యైదుగురు పుత్త్రిలు.

“సమ్మార్జనమున ధ్వాంక్షము, నుపవేపనం
బున మరాళము, రంగమున విచిత్ర
శుకము, దీపాంకుర ప్రకటనంబునఁ బాము,
పదపద్మ తీర్థానుభవము కతన
నరఘయు, సూధన్య పరిషేచనంబున
ధేనువు, మోక్షంబు తెలుపుగనియె.'' 4-137

పాండురంగని కీశాన్య దిక్కున క్షేత్రపాలుఁడను కాల భైరవుఁడుండును. ఒకప్పుడు గంధర్వుఁడొక్కరుడు విమానమెక్కి గుడిపై నుండి పోవుచుండ కాల భైరవుఁడు చూచి కోపమున పై కెగిరి యాతని క్రింది కీడ్చి చంప సమకట్టెను. కరుణాళువగు పాండురంగఁడాతని వారించి గంధర్వుని కాపాడెను. గంధర్వుఁడతని నుతించి వెడలిపోయెను. భక్తులు తొలుత నా క్షేత్రపాలుని చూచిన పిమ్మటనే విఠల దేవుని దర్శింపవలెను.''

నారదుఁడు శంకరుఁడు చెప్పిన వృత్తాంతము విని ఆ క్షేత్రమునకుఁగల ద్వారములను, అందుండు దైవతములను. స్థలవిశేషములను దెలుపుమని యడుగ శివుఁడు వానినెల్ల వివరించెను. దక్షిణ ద్వారమున పుష్పావతీ సంగమతీర్థము

యుండును. బోయ డొకడు వేట కేగి యొక జింకను తఱిమి దాని హృదయమును వాడి బాణముతో నేసెను. అది యాబాణజనిత వేదనతో పరువెత్తి సంగమ తీర్థమున మునిగి మరణించెను. ఆ తీర్థము ప్రభావమునది గంధర్వ రాజుగా మాఱి ఆకసమున కెగసెను. అది చూచి" ఆశ్చర్య చకితుడైన బోయడా తీర్థమున స్నానమాడి యందలి జలము త్రాగి పాప విముక్తుడై దివ్యత్వము నొందెను. తొల్లి యచ్చట సంగముడను రాక్షసుడు శిల క్రింద దాగియుండ విష్ణువతనిని బయటికీడ్చి చంపెను. కురుక్షేత్ర సంగ్రామమైన పిమ్మట ధర్మరాజు బంధువధ జనిత శోకముచే కుందుచుండ బ్రహ్మ మానస పుత్రుడైన సనందనుడు శిష్య సహితుడై యతని దర్శించి పౌండరీక క్షేత్రమున కరిగిన నా శోకము పోవునని యుపదేశించెను. ధర్మజుండట్లే యొనరించి పాప సంతాప విముక్తుడయ్యెను పాండురంగని కుత్తరముగా బోధిద్రుమ రూపమున నృసింహుడుండును. అతనికి వేంకొలంది దేవకన్యలు నీరాజన మిచ్చుచుందురు. అట నున్న కుండల తీర్థమున స్నానముచేసి నృసింహుని దర్శించువారికి రాజసూయ యాగమొనరించిన ఫల మబ్బును బ్రయుత పుత్రుడైన అయుతుడు శాప వశమున కప్పయయ్యె నచ్చటనే ముక్తుడయ్యెను. విఠలునికి పడమట పద్మ తీర్థము కలదు. త్రిదంష్ట్రుడను రాక్షసుని చంపుటకై విష్ణు వచ్చట పద్మాయుధమును దాచి యుంచెను. అందు స్నానము చేసినవారికి ముక్తి లభించును. సుశర్మయను కిరాతుండు వేట కరిగి దప్పిగొని పద్మతీర్థమున స్నాతుడై తజ్జలము త్రాగెను. అతడు మరణించిన పిమ్మట చిత్రగుప్తుడు తాను వ్రాసి యుంచిన సుశర్మ పాపముల పట్టికను తెప్పించి చూచెను. అందొకటియు కనబడలేదు. తరువాత యముని యాదేశమున నతడు ప్రతి పుటయు పరికించి చూడ నొక చోట ఇతండొకనాడు పద్మ తీర్థమున స్నానమాడినందున నితని పాపములన్నియు నశించిన" వను విష్ణువు వ్రాత కనిపించెను. చిత్రగుప్తుని వలన నా విషయము విని, యముడు పద్మతీర్థ ప్రభావమును గొనియాడి, యాతని గౌరవించెను. తరువాత నతడు స్వర్గము కరిగి యింద్ర భోగములనుభవించి భూలో మునందుత్తమ కుటుంబమున జన్మించి పాండురంగని గుడి నూడ్చుచు సుఖముగ పెక్కేండ్లు గడపెను. ఆ పుణ్యముచే నతండు చంద్ర లోకమున కరిగి పెక్కు భోగములనుభవించి, సుకీర్తియను సార్థకనాముడైన రాజుగా పుట్టి భక్తుడై, నిండు వయస్సునందే సన్యసించి యవసానమున మోక్షము నొందెను.

కృత యుగమున హిరణ్య కశిపునకు ప్రహ్లాదుడను పుత్రుం డుండెను. ఏక దంష్ట్రుండైన యతనిని నరసింహమూర్తి సంహరించెను. త్రేతాయుగమున నతండు ద్విదంష్ట్రుడైన అతికాయుండుగా పుట్టి రామునిచే నిహతుండయ్యెను. ద్వాపరమున నతండు త్రిదంష్ట్రుండుగా పుట్టి పాండురంగక్షేత్రమున కరుదెంచి కోపమున నాదేవుని గదతో వ్రేసెను. పాండు రంగండు దానిని తూలించి త్రిదంష్ట్రుని సంహరించెను. అతని గదాఘాతమున కృష్ణుని మొలనున్న జాలెసంచి తెగి క్రిందపడెను. అది యిప్పటికి నచ్చట కాన వచ్చును.''

పై వృత్తాంతములన్నియు తెలిపి విష్ణువు తన హృదయమున దాచిన సిద్ధ మంత్రమును తనకే తెల్పియుండెనని శివుడు నారదునికి చెప్పెను. అంత నార దుండా మంత్ర రహస్యమును తనకు తెలుపుమని శివుని ప్రార్థింప శివుండు దాని నాతని కుపదేశించి దాని మహిమాతిశయము వివరించెను. పూర్వము శివుండు త్రిపురములను దహించునపుడాతని దేహము నుండి స్వేదము నదియై పాఱెను. శివునకు భీముండను పేరుకూడ నుండుటచే దానికి భైమి, భీమరథి అను నామ ములు కలిగెను. అది పొంగిపొరలుచు క్షేత్రమువైపు వచ్చుచుండంగా చూచి క్షేత్రవాసులు వెఱచి మొఱపెట్టిరి. క్షేత్రపాలుండగు భైరవుండు దానినడ్డగింప భైమి విష్ణుని శరణు వేండెను. విష్ణువు దానికి అభయమొసంగి తన పాదముల మీదుగా ప్రవహింపంజేసెను. అట్లు ప్రవహించిన తీర్థమే నరసింహ తీర్థము. ఒక గోపిక కృష్ణుని గూర్చి ఘోరమైన తపస్సు చేయంగా నతండామెకు ప్రత్యక్ష మయ్యెను. అప్పటి సంభ్రమమున నామె కేశనీవీబంధములు శిథిలములయ్యెను. ఆమె కృష్ణుని చరణములను తన చేతులతో గట్టిగ పట్టుకొనెను. గంగ ఆమె వ్రేళ్ళ మీదుగ ప్రవహించి ముక్తకేశిని తీర్థమయ్యెను. తరువాత శివుండు నారదుండడుగంగా సుశీల పుత్రులు తల్లిదండ్రులు మరణించిన పిదప పాండు రంగని భక్తులై పెక్కు సుఖముల ననుభవించి సశరీర స్వర్గము నొందిరని తెల్పెను. నారదుడంత ''సంసార సముద్రమున మునుంగుచు తేలుచునుండు వారికి విష్ణువు మోక్షమెట్లిచ్చెను? సంసారులకే ముక్తిలభించుచో నింక సన్యాసము వలన ప్రయోజనమేమి?'' అని అడిగెను. శివుండు గృహస్థ ధర్మముకంటె వేఱొక యుత్తమ ధర్మము లేదనియు, ముక్తి సంసారులకుంగూడ లభించుననియు తెలిపి దానికి నిదర్శనముగా నయుతని యుతుల కథ వివరించెను.

''ప్రయుతుఁడను మునికి అయుతుఁడు నియుతుఁడు అను నిరువురు పుత్రులుండిరి. వారగస్త్య మునికి ప్రియశిష్యులు. విద్యాపూర్తి అయిన పిమ్మట వారికి పెండ్లి చేయనెంచి యగస్త్యుఁడు బ్రహ్మలోకమున కరిగి, గాయత్రి సావిత్రి అనునతని నిరువురు పుత్రికలను దెచ్చెను. అయుతుఁడు గురు వెంతచెప్పినను సంసారము నంగీకరింపలేదు. అగస్త్యుఁడంత వారినిద్దరిని నియుతునికే యిచ్చి పెండ్లిచేసి అయుతుని తన యాశ్రమము నుండి పంపివేసెను. అయుతుఁడు దూరముగాపోయి ఘోరమైన తపస్సానరించెను. ఇంద్రుఁడాతని తపమునకు భంగము చేయఁదలంచి వానప్రస్థుని వేషమున సపరివారుఁడై అయుతుఁడున్న చోటికివచ్చి గృహస్థాశ్రమము స్వీకరింపవలెనని పెక్కువిధముల నతనికి హితోపదేశము గావించెను. కాని అయుతునికి సంసారాసక్తి కలుగలేదు. ఇంద్రుఁడు కుపితుఁడై యతనిని నిందించి కార్యమును సాధించుటకై వృద్ధ గోరూపముననున్న కామధేనువు నట విడిచి వెడలిపోయెను. అది నీరసపడి చావ సిద్ధముగా నున్నట్లు నటింపఁగా నయుతుఁడు దానిని చూచి జాలిపడి దానికి పెక్కు విధముల సంరక్షణ మొనరింప మొదలిడెను. అతని కాలమంతయు నా గోరక్షణ మందే గడచిపోవు చుండెను. అయుతుఁడిది గ్రహించి, దానిచే తన తపస్సునకు భంగమగుచున్నదని యోచించి, దాని మెడలో నొక తుండుకట్టి బలవంతముగ దానిని వనాంతరమునకు దఱుచు సాగెను. అది పరుగెత్తుచు తపోనిష్ఠలోనున్న వాధూల మునిని త్రొక్కెను. ఆ ముని తపోభంగమున క్రుద్ధుఁడై వెనకకుఁజూచి గోవును దఱుముకొని వచ్చుచున్న అయుతుని కప్పవగు మని శపించెను. అయుతుఁడంత నాతని పాదములపైఁబడి తన వృత్తాంతమంతయు నెఱింగించెను. వాధూల ముని తన తొందరపాటునకు వగచి యతనితో 'నృసింహ దేవుని సేవింపుము, భేకాంగనయందు సంతానము పొంది పితౄణ విముక్తుఁడవై మోక్షము నొందఁగలవు'' వని పలికెను. కామధేనువు తన కార్యము సఫలమగుటచే స్వర్గమున కేగెను. అయుతుఁడు పౌండరీక క్షేత్రమున కరిగి నృసింహదేవుని దర్శించి, వాధూల ముని శాపముచే చిత్రవర్ణమైన భేక రూపము నొందెను. పూర్వజన్మ వాసనచే నాభేకము హరిదాసమను నామముతో నొప్పుచు, అచటనే భగవద్ధ్యాన తత్పరమై యుండెను. ఇట్లు కొన్ని సంవత్సరములు గడచిన పిమ్మట కాన్యకుబ్జ రాజకుమారి చెలికత్తెలతో పాండురంగని సేవించుటకై వచ్చి చిత్రవర్ణమున్న హరిదాసమును గాంచెను. ఆమెయు

చెలికత్తెలును దానిని బట్టుకొనుటకై ఎన్నో ప్రయత్నము లొనరించిరి. చివరికి రాజపుత్రి దానిని బట్టుకొని కప్పయనిన భయపడు నొక బ్రాహ్మణునిపై విసిరెను. ఆ బ్రాహ్మణుఁడు కోపించి వారినందఱిని భేకాంగనలగుఁడని శపించెను. వారట్లేమాఱి హరిదాసమును వలచి సంతానము గాంచిరి. సంతానోదయమైనంతనే ఆయతుఁడు శాప విముక్తుఁడై మోక్షము నొందెను.''

శివుఁడిట్లు గృహస్థాశ్రమ ప్రాశస్త్యమును, దానిని తిరస్కరించువాఁడు పొందు పాట్లను నారదున కెఱింగించెను. నారదుఁడు సంతోషించి, శివునకు నమస్కరించి, పౌండరీక క్షేత్రమున కరిగి, భైమీనదిలో స్నానమాడి విష్ణువును సేవించెను. శౌనకాది మహర్షు లీ విధముగా సూతుని వలన పాండురంగ మాహాత్మ్యమును విని యానందించిరి,

పాండురంగ మాహాత్మ్యము తీర్థక్షేత్ర దైవత మహాత్మ్యములను దెలుపు మహాకావ్యము. అందుచే నిందాయా క్షేత్రములయు, తీర్థములయు, దైవతములయు వర్ణనములు కావింపవలసిన యవసరమున్నది. రామకృష్ణుఁడు వాని నన్నిటిని వర్ణించి పౌండరీక క్షేత్రము యొక్క మహిమాతిశయమునంతను వివరించెను. ఇట్టి తీర్థ క్షేత్రాది మహాత్మ్యములు సాధారణముగా చదువరులకు విసుగు కలిగించును. కాని రామకృష్ణుఁడు తన వర్ణనావైదగ్ధ్యము చేతను, భాషా పాటవము చేతను, కల్పనా చమత్కారము చేతను అట్టి విసుగుదల కలుగకుండ కావ్యమంతయు తీర్చిదిద్దెను. పాండురంగని కేయే దిక్కుల నేయే తీర్థము లున్నవో, యచట నేయే దైవము లుందురో, ఆ క్షేత్రము యొక్క అంతర్బహిర్భాగము లెట్టివో వివరించి, యచట ముక్తులైన వారి కథలెన్నో సందర్భానుగుణముగ చెప్పియుండెను. శౌనకాది మహామునులు సూతుని క్షేత్రదైవత తీర్థములు మూఁడును సమ ప్రధానములై యుండు స్థలమును గూర్చి తెలుపుమని యడిగిరి. అతఁడా విషయమును వారికిఁ దెలుపుచు అగస్త్యుఁడావిషయమునే కుమారస్వామి నడిగెననియు, కుమారస్వామి తనకు దోఁపక అగస్త్యాది మునులను శివుని కడకుఁ గొనిపోయి యతని నా ప్రశ్నమే అడిగెననియు, నంతకుముందే పార్వతి కూడ తన్నా ప్రశ్నము నడుగుటచే శివుఁడు వారి కందఱికిని పౌండరీక క్షేత్రమును గూర్చి తెలిపెననియు, కుమారుఁడును అగస్త్యాదులును శివుని వలన నా వృత్తాంతము నెఱిఁగి తిరిగి పోవుచుండఁగా నారదుఁడు చూచి, శివుని దర్శించి, యతని వలన శివుఁడగస్త్యాదులకుఁ దెలిపిన వృత్తాంతము

నెఱిఁగి, తనకు కూడ నట్టి పుణ్యక్షేత్రమును గూర్చి తెలుపుమని శివుని ప్రార్థింప శివుడాతనికా వృత్తాంతము వివరించె ననియుఁ దెలిపెను. ఈ విధముగా శౌనకాది మునులకును అగస్త్యాదులకును కుమారస్వామికిని పార్వతికిని నారదునికిని కలిగిన జిజ్ఞాస యొక్కటే. రామకృష్ణుఁడు వారందఱి సందియమును తీరు నట్లుగ పౌండరీక క్షేత్ర మహాత్మ్యమును తెలిపి కావ్యమును ముగించెను. అతఁడందు ప్రవేశపెట్టిన వర్ణనములును, తీర్థాది మహాత్మ్యములును నిదర్శనముగా తెలిపిన కథలును మనోహరములై కావ్యమున కెనలేని సౌందర్యము చేకూర్చినవి. ఈ విధముగా నిందు పెక్కు విషయములును, కథలును చెప్పఁబడి యుండుటచే కావ్యమున వస్త్వైక్య ముండుటకవకాశము లేకపోయినది. ఆ కథా వర్ణనముల నన్నిటిని సరిగూర్చు సూత్రము పాండురంగ క్షేత్ర మహాత్మ్యమే.

రామకృష్ణుఁడు ప్రబంధ యుగమునకు చెందినవాఁడగుటచే క్షేత్ర మహాత్మ్యమునఁ గూడ ప్రబంధోచితములైన ఆయా వర్ణనములను ప్రవేశపెట్టి దానికి ప్రబంధ సౌందర్యము కల్పించెను. ప్రబంధము కాశీపుర వర్ణనతో నారంభించుచున్నది. అతఁడందలి కోటను, పరిఘను, చాతుర్వర్ణ్యమును, చతురంగ బలమును, వారసతులను ప్రబంధోచితముగ వర్ణించియుండెను. అచ్చటి శివునాతఁడొక సితరోలంబముతో పోల్చెను.

ప్రాలేయాచల కన్యకా వదన కుంభత్పద్మ సౌరభ్యమున్
గ్రోలం కల్గియుఁ దృప్తి లేక మునిహృద్రాజీవ సౌగంధ్యలీ
లా లాలిత్యముఁ గోరు నొక్క సితరోలంబంబునై యాకృతిన్
దాలొందించుఁ బరాసులన్ భ్రమరకీట న్యాయరీతిన్ పురిన్.

(1.100)

ఇందలి సితరోలంబము శివుడే. అతడు పార్వతీముఖ పద్మసౌరభమును గ్రోలియు తనివితీరక, మునిహృదయాబ్జ సౌగంధ్య లాలిత్యమును వాంఛించుచు, కాశిలో మరణించినవారికి భ్రమరకీటన్యాయ మొప్ప తన యాకారము నొసంగును. మరణించునపు డచ్చటివారు శివునే తలపోయుచుండుటచే నతని రూపమునే పొందుదురు. ఇచ్చట భ్రమరకీట న్యాయమును చొప్పించి రామకృష్ణుఁడు చేసిన కల్పన అద్భుతముగా నున్నది. అచట చనిపోయిన వారెట్టి రూపమును పొందుదురో యతఁడీ క్రింది సీసమున నత్యంత హృద్యముగా వర్ణించియుండెను.

ఒకనాఁడుఁ దీర్థోపయోగి గాని శఠుండు నౌఁదల ధరియించు
నభ్రగంగ;
నా ప్రొద్దు ప్రోయిరాఁజనట్టి నిర్పేదయు భోగించు నైశ్వర్యము
లెనిమిదియుఁ;
బుష్కరాక్షుల పొంతఁ బోని వర్షధరుండు దేహార్ధమునఁ దాల్చుఁ
దీఁగబోఁడి;
నాయుధ శ్రేణిఁ గాంచి యలఁగు భీరువుఁ బూను వాఁడి ముమ్మొనల
వేఁడి యలుగు;
మలినవర్తనుఁడు సుధాలలితమూర్తి,
మించి వర్తించు; మతిలేని మేదకుండు
మౌనివర్యులఁ జదివించు మఱ్ఱినీడఁ;
బంచముఖపీఠమే నోసరించెనేని. (1-101)

ఒకనాఁడు కూడ తీర్థమున స్నానము చేయని మూఢుఁడు కాశిలో మరణించినచో తన తలపై ఆకాశగంగను ధరించును. అనఁగా శివుఁడగును. ఈ విధముగనే మిగిలిన పాదములయందును కాశిలో మరణించినవారెట్లు శివసారూప్యము నొందుదురో రమ్యముగా చెప్పఁబడినది. ఇందలి పూర్వోత్తర భాగములందు కానిపించు ప్రతియోగము (contrast) పద్యమున కపూర్వశోభ కలిగించు చున్నది. 'మొలకచీఁకటి బలిబల రాల్పఁగా రాదె నెరులు మించిన వీరి కురుల యందు...' (1-117) అను సీసమునందు వారసతుల కేశాధరస్తన ముఖ దృష్టి కటిమధ్యగమనముల యందము వర్ణింపఁబడినది.

అగస్త్యుఁడు స్వామి మల కరుగునప్పుడు లోపాముద్రకు మాల్యవంతమును మతంగాశ్రమమును వర్ణించి చెప్పెను ఈ వర్ణనమంతయు మున్యాశ్రమ వాతావరణము ను చదువరుల కన్నులకు సాక్షాత్కరింపఁ జేయుచున్నది.

హోమ ధూమాసిత శ్రేణీ మహాత్మ
నాశ్రమంబొప్పు నీయద్రి యంతికమున,
వలుదయై మించు నప్పుంట వలఁతి నెలఁత
చంటి కడనంటు మృగనాభి చర్చ పోలె (1-134)

మాల్యవంతము భూదేవి స్తనమువలె నున్నది. మతంగాశ్రమము అచ్చట జరుగు నిత్యహోమముల పొగచే నల్లనై ఆ స్తన పార్శ్వమున నంటుకొన్న కస్తూరిచర్చ

వలెనున్నది. ఈ సందర్భముననే రామకృష్ణుఁడు తుంగభద్రానదిని కూడ వర్ణించి యుండెను. ఇతర నదులు మానవుల బాహ్యతాపమును మాత్రమే మాన్పఁగలవు. తుంగభద్ర వారి యంతర్గత తాపములను కూడ పోగొట్టఁజాలును. రామకృష్ణునికి నిత్య దర్శన స్నానానంద మొసఁగినట్టిది పవిత్ర తుంగభద్రా నదియే. అందుచే నాతడది సౌందర్యమహిమంబచే నితర నదుల నతిశయించునని యీ పద్యమున హృద్యముగా వర్ణించెను.

గంగా సంగమ మిచ్చగింపమనె, మదిన్ గావేరి దేవేరిగా
నంగీకార మొనర్పనే, యమునతో నానందముం బొందనే,
రంగత్తుంగతరంగ హస్తముల నారత్నాకరేంద్రుండు నీ
యంగంబంటి సుఖించునే నిఁ, గుణభద్రా! తుంగభద్రానదీ! 1-139

భాగీరథీ తుంగభద్రల కభేదము చెప్పుటలో నతనికి తుంగభద్రపైఁగల యభిమానము వ్యక్తమగుచున్నది. స్వామిమలై హంపికి సమీపముననున్న పాండూరు కొండయే. అచ్చట ప్రాచీనమైన కుమారస్వామి యాలయ మిప్పటికిని నిల్చియున్నదఁట. దానిని కూడఁ దన కావ్యమున చొప్పించుటకు రామకృష్ణుని దేశభక్తియే కారణము.

ఉమామహేశ్వరుల యుద్యాన విహారసందర్భమున మన్మథుఁడుమప్రాపున హరు నోడించుటకై యత్నించిన తెలుంగు కవి సరసముగా వర్ణించెను.

పొదువు పరాగభూష్పప్తి మొగమున్, శ్రమవారినిమేను భానదీ
ప్తిదవుల వెచ్చవన్గవయుఁ, జేజము దాల్చెన కాని మొప్పుగుం
దదు నగపుత్రి కప్పు భసితంబున, వర్షముచేత, నగ్నిపైఁ
గదుగుట నద్దమున్, లతయుఁ గాంచన కుంభములున్ బొదంకునే
1-188

గిరిజ మొగమున పరాగమును, మేన స్వేదమును, స్తనయుగ్మమున భానుదీప్తియు వ్యాపించినను వాని దీప్తి తగ్గలేదు. ఈ విషయమును కవి భసితముచే నద్దమును, వర్షముచే లతయు, అగ్నిపై గదుఁగుటచే సువర్ణ కుంభములను బలించునా యని రమ్యముగా సమర్థించెను. దీనిని బట్టి పార్వతి మొగ మద్దము వలెను, మేను లతవలెను, స్తనములు కాంచన కుంభముల వలెను ప్రకాశించెనని తెలియుచున్నది.

ద్వితీయాశ్వాసమున పుండరీకునికి ప్రత్యక్షమైన శ్రీకృష్ణుని కవి పదునైదు పద్యములతో వర్ణించెను. సాధారణముగా ప్రబంధములందు స్త్రీ వర్ణనమే విస్తృతముగా నుండును. ఇచ్చటి కృష్ణ వర్ణనము హృద్యమై ఆ దేవుని బాలరూపమును కన్నులకు గట్టుచున్నది. తరువాత పుండరీకుఁడు గావించిన దశావతార స్తుతి యున్నది. శ్రీనాథుఁడు, పెద్దన, తిమ్మన, కృష్ణదేవరాయలు తమ కావ్యములందు దశావతార స్తుతి గావించిరి. ఇందు కృష్ణావతార వర్ణనము లేని లోటును 'పొదలు నీ పొక్కిటి పువ్వు కాన్పునఁగదా పెనుమాయ పిల్లఁబెట్టుటెల్ల' (2-55) అను సీస పద్యము పూరించుచున్నది. శివుఁడు పౌండరీక దేవతల పూజా విధానమును పార్వతికి వర్ణించి చెప్పుచు నేయే ఋతువు నందెట్లెట్లు పూజ గావింపవలయునో వివరించి యుండెను. ఇందైదు సీస పద్యములు. ఆఱవది కందము. పౌండరీక తీర్థమును వర్ణించుచుఁ గవి

నిడువాలుఁగనుమూవు నిగిడినచోనెల్లఁ బేరెండ రేయెండఁ
బెండ్లియాడ,
నిశ్వాస పవనంబు నెలకొన్నచో నెల్లఁ బ్రామిన్క నెత్తావు లాము
కనియఁ
బొక్కిటి తమ్మి పుప్పొడి మొల్కుచోనెల్ల బ్రహ్మాంకురంబులు
పాదుకొనఁగ
నడుగు లేఁజిగురాకులంటినచోనెల్ల వివిధ తీర్థ శ్రేణి వెల్లివాఱువ.
బర్హామణి బంధ మావెల్పు పచ్చఱెపుఁదు గ్రచ్చకాయల తిత్తియఁ
గంబుశక్తి.
గలిగి విహరింపఁ బౌండరీకంబునందు నందులేఁ బట్టి; ప్రాలేయ
నగముపట్టి! (2-152)

అను సీసమును వ్రాసెను. ఇందు సూర్యచంద్రులు విష్ణువు రెండు నేత్రము లగుటయు, ఆతని నిశ్వాసములే వేదరూపము నొందుటయు, అతని పొక్కిటి తమ్మినుండి బ్రహ్మ యుదయించుటయు, అతని అడుగుల నుండి గంగ ప్రవహించుటయు రమ్యముగా సూచింపఁబడినది. తృతీయాశ్వాసమున 'గోమేధి కోపలాంకూర పూనితములు పుష్యరాగచ్ఛటా పుంఖితములు' (3-48) అను

సీస పద్యమునందు నిగమశర్మ పట్టుకొనిపోయిన సొమ్ములన్ని వర్ణింపఁబడినవి. ఇందలి రత్నాలంకారములను చూడ సభాపతి సంపన్నత రాజు సంపద కంటె నేమియు తక్కువ కాదని తోఁపక మానదు. నిగమశర్మ కాపుకోడలిని లేవ నెత్తుకొనిపోయినాఁడు. గాలి గంగల జాతర జరిగెను. దానిని రామకృష్ణుడు సూక్ష్మ వివరములతో వర్ణించెను. ఒక తెలవ మేఘము క్రింద నసి యాడు నైరావతి వలె సిడిమ్రాని యందు వ్రేలెను; ఒక నెలఁత చెందమ్మి కొలన రంజిల్లు హంసవలె నిప్పులలో దూకెను; ఒక యింతి తొలి సంజ యెండలో వర్తిలు జక్కవ వలె పందిరి గుండమున ప్రవేశించెను; ఒక అతివ జలసిరిపై నిక్కు కలువమొగ్గవలె నరటియాకుపై నర్తించెను; ఒక కాంత మూపునఁ గండ సిచ్చెను; ఒక అమృతవాణి మారుగాలును, ఒక లలన నోరి గాళమును ఇచ్చిరి. ఇవన్నియు పల్లెటూళ్లలో జరుగు జాతర లందు గోచరించు దృశ్యములే. భూదేవి దుర్జనుల బాధను విష్ణువున కెఱింగింప శ్వేత ద్వీపమున కరిగినపుడు వైకుంఠ వర్ణనము కలదు. అందు వైకుంఠమునందలి సతులు విలయ హరిఁ దెచ్చి పెంచు విధ మీ క్రింది సీసమున వర్ణింపఁబడినది.

జలధి వీచీ వాత్యఁ బవి దాఁకెఁగా యని యక్కున నందంద
యలమి యలమి,
ప్రామజ్జీ యాకొత్తి రాయిడి; బొందెఁగా యని నన్న పొత్తుల
నునిచియు నిచి,
వాపోయి వాపోయి వనివాడి యాఁకటిఁ బెగడెఁగా యని
యుగ్గు పెట్టి పెట్టి,
పెనుజీఁకటులు గ్రమ్మ పెన్ బైటి వనియించి వెఱచెగా యని
వుల్ల విఱిచి విఱిచి,
'మంచి లక్షణముల పుట్టుమచ్చ వాఁడు, నేత్రములు విప్పానట్టి
యీ నేత్రుగందు
వఱదనేతెంచె నెవ్వారివాఁడొ!' యనుచు విలయహరిఁ
దెచ్చిపెంతు రచ్చోటి సతులు **(3-156)**

ఇది అతిశయోక్తితో కూడినదయ్యును సతులకు శిశువులపైఁగల వాత్సల్యమును చక్కగా సూచించుచున్నది. రాధాదేవి చరిత్రమున నామె సర్వాంగములను శాసగఁఖీకముగను ప్రబంధోచితముగను వర్ణింపఁబడినవి.

కరికరంబులు త్వగ్దోష కల్మషంబు
నవనయింవంగ నతి యూరులై పొదమియుఁ
బుష్కరంబుల తగులంబుఁ బూనెఁ జరణ
దంభమునఁ; బూర్వవానన దలఁగునెట్లు! (3-183)

త్వగ్దోష కల్మషము తొలగించుకొనుటకై కరికరములు రాధ యూరువులై పొదమియు చరణ రూప పుష్కరముల తోడి సంబంధమును మానలేకుండెను. పూర్వవాసనలను తొలగించుకొనుట సులభము కాదని కవి యర్థాంతరన్యాసముచే సూచించెను.

చతుర్థాశ్వాసారంభమున రాధాదేవి తపోవర్ణనమున్నది. ఇందు కాళిదాసుని కుమార సంభవమునందలి పార్వతి తపస్సు యొక్క ఛాయలు గోచరించుచున్నవి. కవి యిచ్చట షడృతువులను వర్ణించెను. ఋతువుల వర్ణన పెక్కు ప్రబంధములలో నుండును. అందలి పద్యములు కథా సంబద్ధములు గాక ఎచ్చటనైన చొప్పించుటకు వీలుగనుండును. రామకృష్ణుఁడు ఇచ్చటి ఋతువులను వానికిని రాధ రూపమునకును సన్నిహిత సంబంధము కలిగించి యత్యంత మనోహరముగ వర్ణించెను.

కెంజిగురాకు డాలు దులకించిన ధాతుపటంబు చాయఁజే
యం, జిన రెక్క పుప్పొడులనంటిన తేఁటులు భూతి భ్రజ్జటా
పుంజముఁ బోలఁగా, విపిన భూములలో మధు లక్ష్మి పొల్చె, నీ
లాంజనవర్ణుఁ గోరి తపమట్లొనరించు మృగాక్షి కైవడిన్. (4-14)

కెంజిగురాకుల కాంతి కాషాయ వస్త్రము వలెను. పరాగావృతములైన తుమ్మెదలు భూతిలిప్త జటలవలెను ఉండుటచే వసంత లక్ష్మి తపస్సు చేయుచున్న రాధను బోలుచున్నదని భావము. ఈ విధముగానే రామకృష్ణుఁడు ఋతువులన్నిటిని రాధా సంబంధము కలుగునట్లుగ వర్ణించి ఒక అపూర్వ వర్ణన విధానమును ప్రకటించెను.

పంచమాశ్వాసమున సిద్ధ మంత్ర స్వరూప ప్రభావములు వర్ణింపఁబడినవి. ఆ మంత్రబలము చేతనే శివుని నెగకంటి మంటకెరయైన మన్మథుఁడు రుక్మిణికి కుమారుఁడుగా జన్మించెను. ఆ మరుని శైశవ భాషణములను కవి యీ పద్యమును సాభిప్రాయముగా వర్ణించియుండెను.

'బలభిదారామ సంభవ లతాంత శ్రేణిఁ బన్నుము నా కొక్క చిన్నతేరు;
కాళికెంగేలి చిల్కల బాజుఁ గొనితెచ్చి నా వెంటఁబడి వాగె నడవఁ బనుపు;
గగన చరద్రాశి గణపత్రి మకరంబు బిరుదు టెక్కెముగ వేగిర మొనర్పు;
మదనగోపాలుండు మా తండ్రి చే నాకుఁ జెఱుకుచే మలపించు కఱకువిల్లు;
వనజ హితువేఁడి తమ్మితూపునకు దెమ్ము; దివ్యములుఁ గాని సాధింపఁ
దీఱదీశు
నంబ! నీ' వంచు రుక్మిణి సట్టునిట్టుఁ దిగుచు శైశవచాపలార్థితుఁడు
మరుఁడు
(5-126)

ఇందు మన్మథునికిఁ గలుగఁబోవు పూఁతేరు, శుకవాహనము, మకరకేతనము, చెఱకు విల్లు, తమ్మితూపు చక్కఁగా సూచింపఁబడినవి. ఇందు చాపల్యము కంటె యదార్థమే యెక్కువగా నున్నట్లు కనిపించును. పై సాధనములన్నియు నున్నగాని ఈశుని సాధింపరాదని మన్మథుని భావము. 'లోకేశస్థితి లోకవాసకృతి సాలోక్యంబు...' (5-151) అను పద్యమున ముక్తకేశి పొందఁదలఁచిన చతుర్విధముక్తులును చక్కఁగా వర్ణింపఁబడినవి. అయుత నియుతుల కథలో నగస్త్యుఁడు తన శిష్యులకు తగిన కన్యలను దెచ్చుటకై బ్రహ్మకడ కరిగెను. బ్రహ్మ యతని నీ క్రింది పద్యమున ప్రశంసించెను.

హుంకారములు లేవె! యువ పురందర హఠోత్పాటనంబునకుఁ
బాల్పడవు గాక;
భ్రూభంగములు లేవె! యాభీల వింధ్యగర్వ స్తంభనమునకు రావు గాక;
చులుకాకృతులు లేవె! జలరాశి నిశ్శేష చూషణక్రీడకుఁ జొరవు గాక;
జఠరాగ్నులు లేవె! జిత వాతాపి వాలాపి తను దాహమున కెదుర్కొనవు గాక;
నిష్ఠ నీమాడ్కి లోకప్రతిష్ఠ గలిగి దుష్టనిగ్రహశిష్ట సంతుష్టి హేతు
రోషభీషణ రేఖా నిగూఢగాఢ లీలఁ గ్రీడించు ప్రోడలు లేరు గాక!
(5-176)

ఇంక నగస్త్యుఁ డొనరించిన అనన్యసాధ్యములైన ఘనకార్యములన్నియు వివరింపఁబడినవి. ఇంద్రుఁడు వృద్ధ మహీసుర వేషమున నయుతు నాశ్రమమునకు వచ్చి, గృహస్థాశ్రమ ప్రాశస్త్యమును చెప్పి ''కీనాశమున నుండి పాలించి కేతేర బహు ధాన్యములు చేఁబండి యొసఁగ........నిత్య నైమిత్తికములు

నిర్ఛిద్రబుద్ధి నాచరించుచు హరిభుక్తిమాత్మ కార్యశక్తినిక భుక్తిగానుచున్కి ముక్తిగాని నిదురవంటిది రాతిచందిదియుఁ గాదు.'' (5–216) అని హితోపదేశము కావించెను. ఇంద్రుఁడు తపోభంగము చేయుటకై చెప్పిన మాటలైనను ఇవి యదార్థములైనట్టివే. పంచమాశ్వాసమునందలి 288 వ పద్యమున కామధేను సేవాసక్తుఁడైయున్న అయుతునికి తపోభంగమెట్లు జరిగెనో చక్కఁగా వర్ణింపఁబడినది. అందే 270 వ పద్యమున (లలిత కుంతల శైవలము ముఖైందవ బింబ మధురాధర ప్రవాళాంకురంబు) లక్ష్మీ తంత్రిని బోలినవిధము సర్వాంగ సుందరముగా వర్ణింపఁబడినది. ''నిక్కమ్ముగఁ దండ్రి దాయగం కన్యలు ధన్యలుగారె'' అను వసుచరిత్రోక్తి నిది తలపించుచున్నది.

పాండురంగ మహాత్మ్యమునం దష్టాదశ వర్ణనములలో కొన్ని మాత్రమే కనిపించును. పైని పేర్కొనఁబడిన వర్ణనములను గాక యాతఁడు కొన్ని వ్యక్తి జంతు వస్తు వర్ణనములను గూడ గావించియుండెను. ఇవన్నియు ఏక ద్వి పద్య మాత్ర పరిమితములు. వీనిలో పెక్కు సీస పద్యములే. వీనియం దాతని ప్రకృతి పరిశీలనమును భావనాశక్తియు విస్పష్టముగా కనిపించును. ఇందుకు కుమారస్వామి వాహనమైన నెమలి (1- 61), అతని ననుసరించిన ప్రమథులు (1–165), నారదుఁడు (2–172), కైలాసము (2-188), గాలి, గంగల జాతరయందలి పామర ప్రమదలు (3-74), పాండురంగ క్షేత్ర పాలకుడైన కాలభైరవుడు (4-287) (5-186), గృహస్థాశ్రమము (5-166), బ్రహ్మ (5-174), కామధేనువు (5-264) మున్నగువాని వర్ణనములు నిదర్శనములు. పెద్దన మనుచరిత్రలో గృహస్థాశ్రమమును ప్రశంసించెను. అట్లే రామకృష్ణుఁడును శివుఁడు నారదునితో గృహస్థాశ్రమ వర్తులకు ముక్తి కరతలామలకమని చెప్పు సందర్భమున గృహమేధి ధర్మముకంటె మేలైన ధర్మము వేఱొండు లేదని ఈ క్రింది పద్యమున తెలిపియుండెను.

పరిణీతయగు నింతి ప్రతికూలగాదేని తనయుండు తన యాజ్ఞ దాఁటఁడేని
నిజ సహోదరులు వినీతులై మనిరేని, కొదలేరుపు దక్కఁ గొఱఁగ దేని,
కూఁతురికఁబు నందుఁ గొదవ చూపద యేని, ఋణమను పాతకంబె
నయదేని,
తేజోగరిమ పరాధీనతఁ జెకదేని, నిందార్థ కారంబు నెరయదేని,

న్యాయమున మొల్లముల పెల్లు డాయునేని,
యతిథి సంతర్పణం బింట నమరునేని,
సముచితాచారమును గొనసాఁగునేని,
కలదె గృహమేధి ధర్మంబు కంటె మేలు! (5-168)

నిజమున కీర్తి వన్నియు సమకూడినచో గృహస్థాశ్రమ మైహికాముష్మిక ఫలప్రదమగు ననుటలో సందేహము లేదు.

పుండరీక చరిత్రమున రామకృష్ణుఁడు దశావతారములను ప్రత్యేకముగ వర్ణించి చివర అన్ని అవతారములను కలిపి ఒక్క సీస పద్యమున వర్ణించెను. ఇందు దేవుఁడు భవార్ణవమును దాఁటించు పడవగను, దశావతారములు తరంగములుగను భావింపఁబడినవి.

నీటిలోఁ జివుకక నిలిచి క్రుమ్మరు పూనిక, కఠిన కర్పరపుఁ జుక్కాను బిగువు,
దంష్ట్రి నెత్తిన మహీతలపు గాడుపుఁజీర, యురుదారు కలనయం దుదయమగుట,
పరులకుఁ దనకట్ల బలిమిచూపు విధంబు, పులిమిన నెత్రుగుగ్గిలపునూనె,
ద్వీపాంతరమునకుఁ దెగువమైఁ జను పెంపు, చేముట్టు నాగంటి జీని తగులు,
సౌగతాగమ మాలిమి శాస్త్ర సరణి, వల్గు వల్గన చిత్ర ధావనముఁ గల్గి
నిమ్నఁ దరిచేసి, భవవార్ధి నిస్తరించి, దరిఁదటి యకున్నఁ గలదె మోదము? మురారి! (2-66)

చండాల స్త్రీయు దానివలనఁ బడసిన సంతానమును గృహదాహమున మరణించిన పిమ్మట నిగమశర్మ దీనుఁడై యడవిలోఁ దూలుచు దూగుచు నరిగి చివరికి నృసింహ క్షేత్రము చేరి. సంగమ తీర్థమున స్నానము చేసి, యాదేవుని దర్శించెను. అతనికింక విష్ణు సాయుజ్య ప్రాప్తి లభింపనున్నది. అప్పుడు రామకృష్ణుఁ డతనియందు దశావతారములను స్ఫురించునట్లుగ నొక యద్భుతమైన పద్యము వ్రాసెను.

ఒకయింత తెప్పవేయక చూచుఁ బెఱవారిఁ, దల గొట్టుకొని దుఃఖజలధి మునుఁగు;
బిలము తెలుపు మంచుఁ బృథివిలోఁ జొరఁబాఱు సమధిక స్తంభోద్భవము గమించు

దిరియుబాఁడును బోలె దెసంకుఁ జెయి చాఁచుఁ దొరగు నస్రాంబుధిఁ దొప్పదోఁగు;
'హా! పోయితే!' యని యఱచు భార్య గుఱించి బహుమదిరాసక్తి బ్రాఁకిఁ బొందు!
జెరఁగారాని దర్శనస్థితి వహించు బాతఁబ స్ఫూర్తి లోఁగొన్న పగిది నుండు;
దానవారాతి కాఁబూని తదవతార దశకమును మున్నె తాల్చెనా ధరణి సురుఁడు (8-102)

ఈ పద్యమున నిగమశర్మ యప్పుడి వికృత చేష్టలను దశావతారకృత్యములతో సమన్వయించి చెప్పుట రామకృష్ణుని యపూర్వ ప్రతిభాశక్తికి తార్కాణము. ఇట్లే ద.ావతారములను స్ఫురింపఁజేయుచు నతఁడు రచించిన పద్యములు మఱి కొన్నికలవు. చతుర్థాశ్వాసమున పుండరీకుఁడు తనకుఁ బ్రత్యక్షమైన విష్ణువును వర్ణించునప్పుడు లయగ్రాహివృత్తమున సంబోధనాత్మకముగ (ఆగమ సముద్ధరణ రాగరసలంపట!... 4-86) దశావతారములు సూచింపఁబడినవి. ఈ విధముగ రామకృష్ణుఁడీ కావ్యమునఁ గావించిన వివిధ వర్ణనములు భావగంభీరములును, సందర్భోచితములును, సరసములునై యొప్పారుచున్నవి.

పాండురంగ మహాత్మ్యమున చిన్నవి పెద్దవి యగు కథలెన్నో యున్నవి. అవన్నియు పాండురంగక్షేత్ర మహాత్మ్యము నుగ్గడించు నట్టివే. వానిలో పుండరీకుని కథ యాక్షేత్రమునకు పౌండరీక క్షేత్రమను నామము కల్గుటకు కారణమైనట్టిది. ఇది కావ్యమున ద్వితీయ చతుర్థాశ్వాసములందు రెండుసార్లు చెప్పఁబడినది. అట్లే ముక్తకేశి, త్రిదంష్ట్రుఁడు మున్నగు వారి కథలు కూడ పునరుక్తములైనవి. ద్వితీయాశ్వాసమున పుండరీకుఁడు తల్లిదండ్రుల సేవచేయుచు వారు మరణించిన పిమ్మట శ్రీకృష్ణుని గూర్చి తపస్సొనరించెను. ఆ దేవుఁడతనికి ప్రత్యక్షమయ్యెను. పుండరీకుఁడతని నాలరిత రూపముతో నచ్చట వసించి ఆ తీర్థక్షేత్రములు తన పేరుతో ప్రసిద్ధములగు నట్లొనరింపుమని వేఁడుకొనెను. కృష్ణుఁడావరములిచ్చి యరిగెను. చతుర్థాశ్వాసమున పుండరీకుని తపస్సు విస్తృతముగా వర్ణింపఁబడినది. ఇచ్చట కూడ కృష్ణుఁడాతనికి ప్రత్యక్షమయ్యెను అతఁడా దేవుని బహువిధముల సన్నుతించెను. అపుడు బ్రహ్మాది దేవత లాతని గుణములను ప్రశం

సించిరి. ఈ సందర్భమున కృష్ణుఁడు దేవతలకు భక్తుల మహిమానుభావమును వర్ణించి చెప్పెను. ఇచ్చట కూడ పుండరీకుఁడు పూర్వమడిగిన వరములనే యడిగెను. రెండవ మాఱు చెప్పిన కథయందు కుండలినీ శక్తి మూలాధార చక్రము నుండి సహస్రార చక్రమువఱకు పయనించు యోగ విధానము వర్ణింపఁ బడినది. దీనివలన రామకృష్ణునికి యోగ సిద్ధాంతములతో గల పరిచయము వ్యక్తమగుచున్నది. అతని యోగ జ్ఞానము వెల్లడించు పద్యములీ కావ్యమున మఱికొన్ని సందర్భములందు కూడ కానవచ్చుచున్నవి.

చతుర్థాశ్వాసమునందు రాధాదేవి తపస్సు వర్ణింపఁబడినది. శరదృతువున కృష్ణుఁడామెకు ప్రత్యక్షమయ్యెను. అప్పు డామెకు సర్వాంగమును పిష్టమయమై తోఁచెను. కృష్ణుఁడామె ఎదుట నిలిచి "తపోనల జాయమాన హృత్ఖేదము మాని పించి తన కేలను గేల్దమలించి నిర్భరాహ్లాదమెలర్ప నయ్యువతి నర్ధశరీరమునట్లు" ప్రోచెను. ఈ కథ ఋణ విమోచన తీర్థ ప్రభావమును తెల్పుచున్నది. ఆ యాదవ కిశోరుఁడు కృశోదరీ సహాయుఁడై మాయా శబలితుఁడగు జీవ పురుషుని విధమున వివిధ భోగ పరాయణుఁడై ప్రవర్తించెను. భాగవతమున రాధా వృత్తాంతము లేదు. ఇందుకూడ రామకృష్ణుఁడా వృత్తాంతమును సంగ్రహముగనే వర్ణించెను పుండరీకుని తపము వలన లోకములకుఁ గలుగు సంతోషమును, భూదేవి భారమును తొలఁగించుటకై కృష్ణుఁడు దేవకీ వసుదేవులకు పుత్రుఁడై జన్మించెను. బ్రహ్మ అతనికి మనః ప్రీణనము గావింపఁదలచి, నిఖిల భువన మోహిని యను నొక శక్తిని బంపెను. ఆమె బ్రహ్మదేశమున నందుని మఱఁదియగు శతగోపుఁడను గోపాలునకు కూరిమి పుత్రియై పుట్టెను. ఆమెయే రాధ. రాధా పుండరీక వృత్తాంతములు రెండును భక్తి మయములైనట్టివి. ఇవి శ్రీ కృష్ణుని భక్తపరాధీనతను చక్కఁగా సూచించుచున్నవి.

పాండురంగ మాహాత్మ్యమునందలి పెద్ద కథలలో నిగమ శర్మ కథ చాల ముఖ్యమైనది. ఈ కథను రచించుటలో రామకృష్ణుఁడు చూపిన ప్రతిభ అనన్య సామాన్యము. నిగమశర్మ "ప్రాసఁగు విత్తువంటి నెఱపాలు కొలంబునఁ బుట్టి" వేదశాస్త్ర కళానిష్ణాతుఁడైన సభాపతి యను అహితాగ్నియగు బ్రాహ్మణుని భార్యకు "అతుల నిష్ఠ నింగి వేల్పులనేలకు, నేల వేల్పుఁ గొలంబునింగికి తెచ్చుచు గొలువఁగా" పుట్టిన పుత్రుఁడు రామకృష్ణుఁడాతని బాల్యమునుగాని ఉపనయన వివాహాదులను గాని వర్ణించి యుండలేదు. అతఁడు మొట్టమొదట

''వనితా మానస మానసాయకుఁడుగను, మానాగ మీసాల లేఁగొనలుం బ్రాయపుఁదేజు గానఁగను'' సాక్షాత్కరించును. దైవ వశమున అతఁడన్ని చదువులు చదివియు,మనస్సును తార్తీయ పురుషార్థమునకే తార్చెను. అతఁడు క్రమముగ వ్యసన లోలుఁడై వైదికాచారములన్నిఁటిని మాని, తాత ముత్తాతలును తండ్రులును ఆర్జించిన విత్తమంతయు నమ్ము చేసెను గురుజనమాతనిని శిక్షించిరి. ఆ శిక్ష యెట్టిదో మనకు తెలియదు. దానికి ఫలితముగా అతఁడు ''గడుసువడి సడికొర్రి వంక పొరకచాటు'' మానిసైతెను. అతఁడు శిశ్నోదర పరాయణత్వమునకుఁ బాల్పడి యిచ్చ వచ్చినట్లు తిరుగుచుండెను. ఇట్లుండఁగా నాతని యక్క తమ్ముని సన్మార్గమునఁ బెట్టుటకై భర్తతోడను బిడ్డలతోడను వచ్చి, తల్లి దండ్రుల నోదార్చి, గృహమును యథా పూర్వ మనోహరముగ ననుసంధించి, తమ్మునిరాకకై యెదురుచూచుచుండెను. ఒకనాఁడెక్కడనుండియో చుక్క తెగి పడిన పడుపున నిగమశర్మ యాహార వాంఛచే నింటికరుదెంచెను. ఇంటిలో అక్క యున్నటు లాతనికిఁ దెలియదు అతఁడామెకు నమస్కరించి దరికిఁజేర నా యక్క సీమంతపు పెండ్లి కొడుకవు గమ్మని యాశీర్వదించి, తన కుమారుని నిందమని చంక కిచ్చెను. ఆమె కనుసన్నచే నిగమశర్మ భార్య ''వ్యాపృత నిజనిశ్వాసజతాపంబున కొంత కొంత తప్త మగునట్లుగ చల్లని నీటితో'' భర్త పాదములు కడిగెను అక్క యాతనికి రుచికరమైన భోజనము పెట్టెను. ఆమె భోజనానంతరమతని చెంత కూర్చుండి, అతని తల దువ్వి, అలకలు ముడివైచి, మడద లిచ్చిన తాంబూలము నమలుచు, బిడ్డ చనుఁద్రావుచుండగా తమ్మున కిట్లుపదేశము నారంభించెను:

ప్రారంభించిన వేద పాఠమునకున్ బ్రత్యూహమౌనంచునో
యేరా తమ్ముఁడ ! నన్నుఁ జూడఁ జనుదే, వెన్నాళ్ళనో యుండి చ
క్షూరాజీవముగంటు వాచె నినుఁగన్గోకున్కి; మీ బావయున్
నీరాకల్ మదిఁ గోరఁ జంద్రు పొడుపున్ నీరాకరంబున్ బలెన్ (౩-౩౩)

శ్రీలాలిత్యము నిత్యశుద్ధియు గుణోత్సేకంబునున్ గల్గి యు
ద్వేలస్ఫూర్తిఁ దలిర్చు తండ్రియను నబ్ధిన్ జంద్రుఁడై తోఁచినన్
బోలున్ గాక, భవాదృశుం డితరుఁడై పుణ్యంబులన్ బాసినన్
సాలగ్రామ ఖనిన్ జనించునె కదా ! జాత్యల్పపాషాణముల్. (౩-౩౪)

ఆమె వంశ గౌరవమును గూర్చియు, తలిదండ్రుల వార్ధక్యమును గూర్చియు, గృహ పరిస్థితులను గూర్చియు, వారకాంతల కపట నాటకములను గూర్చియు దెల్పి, అవివేకము మానుమని తమ్మునకెన్నో విధముల బోధించెను. ఆ యుపదేశము విన్న తరువాత నెవ్వఁడైనను తన వర్తనమును మార్చుకొనక తప్పదు. అది నయముతోడను ప్రియముతోడను కూడి యుండెను. నిగమశర్మ రాజాలయమునకు రాకపోకలు చేయుటయు, మాసిన చదువులు మరల చదువుటయు, అతిథుల నాదరించుటయు, నాచార్య జనుల సంభావించుటయు మొదలు పెట్టెను. ఇదంతయు చూడ పాఠకుల కతఁడు సన్మార్గమునకు మారినాఁడేమో యనిపించును. కాని రామకృష్ణుడు పద్యము చివర "తేనె పూసిన కత్తిధాత్రీసుతుండు" అని వాడిన మాటలతో నంతకు ముందు కలిగిన నమ్మకమంతయు వమ్మై యెగిరిపోవును. తరువాత నిగమశర్మ యందఱు నిద్ర పోవుచుండఁగా నింటనున్న యాభరణములన్నియుఁ గొని యిల్లు వెడలిపోయెను. ఇంటిలోని వారందఱును దుఃఖించిరి. మంచి మార్గమునకు వచ్చుననుకొన్న నిగమశర్మ యట్లు పాఱిపోయెనని కాదు వారు దుఃఖించుట- తమ తమ యాభరణాదులు పోయెనని. తరువాత నిగమశర్మ నడవిలో దొంగలు దావఁగొట్టి సొమ్ము దోచుకొని పోయిరి. మృతప్రాయుఁడై పడి యున్న అతనిని జూచి కాపొకఁడు తన నింటికిఁగొనిపోయి చికిత్స చేయించెను. నిగమశర్మ బాగుపడెను. ఆ కాపునకొక వికారపుఁగోడలు గలదు. ఇచ్చట వికార పదమునకు సౌందర్య రహితురాలని యర్థముకాదు. శీలరహితురాలని యర్థము. ఆమె నిగమశర్మను వలచెను. ఆమె చేయు చేష్టలచే కామశాస్త్ర కళాకోవిదుఁడైన యతఁడామె వలపెఱింగెను. "తీరకు తేర బంగారపు కొండ తనకు దక్కె"నని యానందించి యతఁడామెతోఁగొన్నాళ్ళు రహస్యముగాఁ గ్రీడించి గాలి గంగల జాతర నాఁడందఱును నిద్రపోవుచుండ కాపుగోడలిని లేవఁదీసికొని పోయెను. వారొక యడవికేగి బోయలలో కలసిరి. కొన్ని నాళ్లకా కాపుకోడలు మరణించెను. ఆమె ఎందుకెట్లు మరణించెనో రామకృష్ణుఁడు చెప్పలేదు. తరువాత నిగమశర్మ ఒక చండాల కాంతను గూడి క్రీడించుచు నామె యందు సంతానముఁ బడసెను. ఒకనాఁడాతఁడు వేఁటకు వెళ్ళిన సందర్భమున వారున్న కుటీరము కాలిపోవుటయుఁ నా చండాల కాంతయు, బిడ్డలును అందుఁబడి మరణించుటయు సంభవించెను. నిగమశర్మ యింటికి వచ్చి జరిగిన దంతయుఁజూచి యిట్లు విలపించెను :

ఎల్లరు నెల్లచో ధనములిచ్చి మృగాక్షులఁగొండ్రుగాని యో
పల్లవపాణి ! యేఁబరమ పావన వంశము నిచ్చి కొంటి నీ
నల్లని రూపు నిక్కమని నమ్మి ! ధ్రువం బదిగాక నేఁడు వి
ద్యుల్లతికాధికాలినయ ధూర్వహమౌట మెఱుంగ నింతయున్. (3-93)

ఈ కరణాలినాఁటి కిహిహి ! మహిదేవుఁడు చిక్కెనంచునన్
రాకకుఁ బోకకున్ జన పరంపర కెంపగు చూడ్కిఁ జూచి యం
బూకృత మాచరించుటకు బుద్ధిఁ దలంకఁ, గలంక ముక్త చం
ద్రాకృతిఁ బొల్చు నీ ముఖము నందమృతస్థితిగాంచి మించుటన్ (3-95)

పుత్రులు లేరె యెవ్వరికి భూమి? మదన్వయవర్ధనుల్ భవత్
పుత్రుఁ వంటి వారు మునుపుట్టరు గాక ! తదాస్య కాంతి, త
దాఁత్ర వివృద్ధి, తద్భుజయుగ స్ఫురణంబు, తదుక్తి లక్ష్మి, త
న్నేత్ర సరోజ పత్ర రమణీయత చూపఁ జొక్కఁజేయవే !

తరువాత నతఁడు అనుద్దిష్ట ప్రయోజనుఁడును నిర్భోజనుఁడునై యడవిలోఁ దిరిగి దిరిగి పూర్వ సంస్కార ఫల బలమున పౌండరీక క్షేత్రమునందు నృసింహదేవుఁడు నిత్య నివాసమొనరించు సంగమ తీర్థము చేరి, యందు స్నానమాడి, యాదేవుని దర్శించెను. పిమ్మట నతఁడు మరణించెను. యమదూతలాతనిని నరకమునకుఁ గొనిపోవుటకై వచ్చిరి. ఆ దూతల బాధలకోర్వలేక నిగమశర్మ ఆక్రోశ మొనరించెను. విష్ణుచక్రము వచ్చి అతని బంధములను ఖండించి యమ దూతలను తఱిమివైచెను. అనంతరము విష్ణు దూతలరుదెంచి యతని గరుడ యానమున వైకుంఠమునకుఁ గొనిపోయిరి. అతఁడు విష్ణుసారూప్యమును పొంది పుండరీకుఁడను పేర విష్ణు పార్శ్వచరత్వము పొంది పరమభాగవతోత్తముఁ డయ్యెను. ఈ కథలో రామకృష్ణుఁడు నిగమశర్మ వ్యసన పరాయణత్వమును దుర్వర్తనమును వర్ణించిన విధము చూడ నంతటి పాపి మఱియొక డుండఁడని తోఁచును. కాని వానికి పూర్వసంస్కార తపః ఫలము కూడ చాలఁగలదు. అతఁడు పూర్వ జన్మమున మహాభక్తుడై, యిహలోకమున ప్రారబ్ధము ననుభవించి, వైకుంఠము నందినట్లు కనిపించును. ఎంత సత్కులములో పుట్టినవాఁడైనను, వ్యసనములకు లోఁబడినచో నెట్లు చెడిపోవునో రామకృష్ణుఁడు చక్కగా వర్ణించెను. అట్టివాఁడు కూడ సంగమ తీర్థమున స్నానము చేయుట చేతను,

నృసింహదేవుని దర్శించుటచేతఁ యమభటుల బారినుండి రక్షింపఁబడి పరమ పదమును చేరఁజాలెను. ఇది యాక్షేత్ర మహాత్మ్యము. అక్కవచ్చి నిగమ శర్మకు సదుపదేశము గావించిన విధాన మద్భుతముగా నున్నది. కొన్ని యిండ్లలో నాడుబడుచులిట్టి పెద్దఱికము నువహించుట యిప్పుడుకూడ మనము చూచుచునే యుందుము. ఆమె యుపదేశ మాదుస్టునియెడ ఫలవంతము కాని మాటనిజమే కాని యతని దష్టత్వమెంత యధికముగా వర్ణించిన క్షేత్రమహాత్మ్యమంత యధి కముగా భాసించుననను సద్దేశముతో రామకృష్ణుఁ డట్లాతని పాపకృత్యములను వర్ణించెను. క్షేత్రమహాత్మ్యమును దెలుపు కథయే అయినను ఇందు సాంఘిక చ్ఛాయలు పెక్కుగలవు. శ్రీనాథుని గుణనిధియు, సుకుమారుఁడును నిగమ శర్మ నిట్లు తీర్చిదిద్దుటలో రామకృష్ణునికిఁ దోడ్పడియుండిరి.

చతుర్థాశ్వాసము నందలి సుశీలోపాఖ్యానము రచించుటలో గూడ రామకృష్ణుడెంతో ప్రతిభా సంపదను ప్రకటించెను. సుశీల పూర్వజన్మమున ధేనువు. అది కృష్ణుని మురళీ ధ్వనివిని పారవశ్యమున పాలు కురిసెను. అందొక బిందు వెగిరి శిఖిపింఛ మౌళి శిరస్సుపైఁ బడెను. ఆ పుణ్యము వశమున ఆ ధేనువు బ్రాహ్మణుని యింట సుశీలయై జన్మించెను. కృష్ణుఁడామెను పరీక్షింప నెంచి యా పరీక్షలో నామె ఎంత వఱకు నెగ్గునో చూచుటకై యామె భర్తను కఠినాత్మునిగను, లోభిగను, మహా క్రోధనునిగను రూపొందించెను. అతఁడు పొట్టి వడుగై భర్తలేని సమయమున నామె యింటి కరిగి చల్దియన్నమైనను బెట్టుమని యడిగెను. వంటచేసి పెట్టువఱకు నాగఁజాలనని యాతఁడు చెప్పుటచే సుశీల చల్ది యన్నమే పెట్టెను. ఆ వడ గునకది చాంలేదు. ఆమె భర్త దాచి యుంచిన భక్ష్యములన్నియును దెచ్చి పెట్టెను. భర్త వచ్చిన తరువాత నా భక్ష్యములు లేక పోవుటగాంచి తన్ను దండించునని యామె యెఱుంగును. ఐనను ఆమె వానిని ఆ వడుగునకు పెట్టకుండ నుండ లేకపోయెను. అవియు నాతనికి చాలలేదు. అప్పుడామె అగ్నిహోత్రుని ప్రార్థించెను. పలు విధములైన వంటకములు అగ్ని అనుగ్రహమున సిద్ధములయ్యెను. వటువు కృష్ణుఁడై, యామెకు దాను పరీక్షించుటకై వచ్చిన సంగతియు, నామె యొక్కయు తద్భర్త యొక్కయు పూర్వజన్మ వృత్తాంతమును దెల్పి, తాంటి కంటె సత్య శమార్జ వాది గుణ సంపదకు స్థానమవై శ్రీవైష్ణవుల సంభావింపుమని యుపదేశించి వెడలిపోయెను.

సుచరిత్ర నేఁడు నీ చే
త చలిది భుజియింపఁగాల దృష్టి యొదవెడిన్
విచరణ గా దీగతి మును
రుచియింపదు శబరి విందు, ద్రోవది విందున్. (4-189)

అని కృష్ణుఁడు ఆమెను ప్రశంసించెను. ఆమె భర్త పూర్వజన్మమున అకృత సత్క్రియుఁడను సార్థకనామధేయుఁడైన విప్రుడు. అతఁడు దుర్మార్గుఁడయ్యును వెలయాలితోఁగూడ పౌండరీక తీర్థమున కరుదెంచి యొక యుత్సవ సమయమున పాండురంగనికి పెట్టిన నైవేద్యమును కన్నులార చూడఁగాంచెను. ఆ పుణ్యముచే అతఁడుత్తమ బ్రాహ్మణ వంశమున జన్మించి సతీరత్నమైన సుశీలను పెండ్లి యాడఁగాంచెను.

తరుణి మద్భక్త దర్శనోత్సవ సుకృతము
పాపవహ్నికి సలిలంబై భద్రమొసగెఁ,
గాక లేకున్న నితఁడు ప్రాగ్జని నొనర్చు
కల్మషములకు నిష్కృతి గలదె యెందు. (4-198)

అని కృష్ణుఁడు సుశీల భర్త పాపరహితుఁడగుటకు కారణమును దెల్పెను. పాంబిందువు యాదృచ్ఛికముగా దేవుని తలపైఁబడి క్షీరాభిషేక మొనరించిన పుణ్యము కలిగించెను. నైవేద్య దర్శనము అకృత సత్క్రియుని పాపములన్నియు పటాపంచలు కావించెను. నిజమునకా రెండును, అల్పిష్ఠములైన సేవలే. కాని యవి యొసఁగిన ఫలము మాత్రము అత్యుత్కృష్టము. తరువాత సుశీలకైదుగురు పుత్రులు పుట్టిరి. ఆమె చిరకాలము జీవించి కుమారులకు సదుపదేశము గావించి కృష్ణుని దయచే మోక్షము నొందెను.

పంచమాశ్వాసమున అగస్త్యశిష్యులైన అయుత నియుతుల కథయున్నది. ఈ కథ పౌండరీక క్షేత్రమహాత్మ్యమునే కాక గృహస్థాశ్రమ వైశిష్ట్యమునుకూడ తెలుపును. అయుతుఁడు అగస్త్యుఁడు బ్రహ్మ నడిగి తెచ్చిన కన్యను వివాహమాడ నిరాకరించి గురువుచే నాశ్రమము నుండి వెడలఁగొట్టఁబడెను. నియుతుఁడిద్దరు కన్యలను పెండ్లియాడి వారితో సుఖముగా కాలము గడపెను. అయుతుఁడు తపమాచరించుటకై హిమవత్పర్వత ప్రాంతమున కేగెను. అతని హృదయమున గురుభక్తి లేకపోలేదు. కాని సంసారమనిన నాతనికి వైముఖ్యము.

ఉర్వీధరము లెక్కి యుఱుకనే! కుచకుంభ యుగమొల్లఁగాక తానుఱుకు మనిన
వాఁడికైదువులంపై ప్రాఁకనే! నిడుచూపు డాలొల్లఁగాక తాఁ బ్రాఁకుమనిన;
మున్నీట సుడివడి మునుఁగనే! వళినాభిఁగన నొల్లఁగాక తామునుఁగు మనిన,
బెడఁగారు కాలాహిఁ దొడుకనే! నూగారు తొడుసొల్లఁగాక తాఁ దొడుకు మనిన
చెప్పి గురుఁడేమి పనిచినఁ జేయలేనె! కావె తన సొమ్ము మామక కాయ గతులు!
గడిసి మొత్తోయనంగ లింగంబుగట్టు జంగమనననంగవలెఁ గూర్చఁ జనదుగాక! (5-184)

అను పద్య మతని గురుభక్తి విశేషమును, వనితాసంగమ వైముఖ్యమును సమముగా సూచించుచున్నది. అతని తపస్సు ముల్లోకములకు తాపము కలిగించెను. ఇంద్రుఁడాతని తపస్సునకు భంగము కలిగించుటకై వృద్ధమహీసుర వేషము దాల్చి శిష్యులను కామధేనువును వెంటరాఁగా నతని యాశ్రమమున కరుదెంచెను. రామకృష్ణుఁ డన్నట్లు "తపము గావించు వారి గనిన నాఖండలునకు తల యేర్పును." అతఁడయుతుని వలన నతని వృత్తాంత మంతయు నెఱింగి, ప్రయోజనాంతరముచేనైనను గృహస్థాశ్రమము యొక్క వైశిష్ట్యము నెఱింగించి, గురువును ధిక్కరించినందు కాతని నించుక నిందించెను. అయుతుఁడు గృహస్థ ధర్మము బూదిద బొట్టు వంటిదనియు యౌవన మశాశ్వతమనియు తన యభిప్రాయమును తెల్పి-

కందర్పాస్త్రములంచు, సంచిత తటిత్కాండంబులంచున్, సుధా
మందస్పందములంచుఁ, గాంచనలతా మత్తల్లులంచున్, సుధీ
బృందంబుల్ ధ్వనిసిందఁన్ దెగడు నీ బింబోష్ఠు లందెల్ల నా
నందాభాసమె కాక, భాసిత చిదానందంబు పెంపొందునే! (5-225)

అని అతని యుపదేశమును బెడచెవిని బెట్టెను. ఇచ్చట నయుతుఁడు చెప్పిన వాక్యములలో నతనికి తపో బ్రహ్మచర్యములందుఁగల నిష్ఠ తెలియవచ్చుచున్నది. తరువాత నింద్రుఁడు కార్యసాధనకై కామధేనువు నచ్చట విడిచి వెడలిపోయెను. కామధేనువు బడుగై పడియుండుట చూచి అయుతుఁడు దానికి

సేవచేయ మొదలిడెను. అందువలన నతని తపోవిధానమున కాటంక మేర్పడెను. కొన్ని నాళ్లైన తరువాత నయుతుఁడు కపట గోచరితము నెఱింగి దాని మెడకొక తుండుకట్టి ఆశ్రమము వెడలునట్లుగ తఱిమి వైచెను. అది పరువెత్తుచు వాధూలమునిని త్రొక్కెను. అంత నారదా యావును దానిని తఱుముకొని వెంటవచ్చు నయుతుని గాంచి కుపితుఁడై యయుతుని కప్పవు గమ్మని శపించెను. అంత నయుతుఁడాతని శాపమును బాపుమని ప్రార్థించి తన వృత్తాంత మంతయు నతని కెఱింగించెను. వాధూలముని యతని నపాపునిగా నెఱింగి, పశ్చాత్తప్తుఁడై గృహమేధి ధర్మము నేవగించుటచే నట్టి కొదవ యొదవెనని తెల్పి, పౌండరీక క్షేత్రమునందలి నృసింహ దేవుని సేవింపుమని హితబోధ కావించెను. అతఁ డతనికి దర్దురాంగన వలన సంతాన సిద్ధియగు ననియుఁ దద్ద్వారా పితృఋణ విముక్తితోపాటు శాప విముక్తియుఁ గలుగుననియు నెఱింగించెను. అయుతుఁడు పాండురంగని సేవించి నృసింహుని దర్శించెను. వెంటనే యతని మనమున మునీశ్వర శాప వికారము నశ్వర దుశ్చేష్టితాభినయ మొనరించెను.

> నీర ప్రాంగణ కర్కటీ బిలమునన్ నిద్రింప, మృత్స్నామయా
> హారం బం గబళింపఁ, బెల్లలువ, నిట్టట్టున్ బ్లుతంబుల్ కొనన్,
> దూరాయాస్యదహింద్ర భీతి హతి గొందుల్ దూఱఁగోరున్ మదిన్
> సారాపేత మనోబలంబగు భవిష్య ద్భేకము చ్చోకమై. 5-275

అను పద్యమున నావికార మద్భుతముగా వివరింపఁబడినది. అయుతుఁడు ధైర్యముతో నృసింహదేవుని నుతించెను. అతనియందు పూర్వ వాసన బలీయమై యుండెను. చిత్రవర్ణవపుకజ్జ్వలమైన ప్లవముగా మాఱిన పిమ్మట కూడ నాతఁడు భగవత్సేవ మానలేదు. తరువాత కన్యాకుబ్జరాజు కూఁతురు చెలికత్తెలతో వచ్చి, కప్పను బట్టుకొనుటయు, దానినొక విప్రునిపై వైచి తచ్ఛాపవశమున చెలులతోఁ గూడ భేకత్వమందుటయు రామకృష్ణుఁడు సంగ్రహముగనైన నత్యంత రమణీయముగ వర్ణించెను. రాజకన్యయు చెలులును మదువిహ్వలలై చేసిన చేష్టలు వారిని శాపపాత్రలఁ గావించెను. వారు హరిదాస ప్లవమునకు భార్యలైరి. విషమశరుని తూపులకన్న వాధూలముని శాపవాక్కు లెక్కువ వాండ్లగుటచే నతని మనస్సు వారియందు తగుల్కొనెను. ఇచ్చట నింకొక కవియైన నా కన్యల విహారమును విచ్చలవిడిగా వర్ణించి లభించిన యవకాశమును సంపూర్ణ

ముగా వినియోగించుకొని యుండును. రామకృష్ణునికి పాపరహితుఁడైన అయుతునికి శాపవిముక్తి తొందరగా కలిగింపవలెనను కోరిక యుండుటచేఁ గాఁబోలు వివరములు విడువకుండనే కథను చెరచెర నడపించెను. ఈ సంగ్రహీకరణ మతని కథాకథన కౌశలమునకు నిదర్శనము. అయుతునకు రాజకన్య యందు కుమారుఁ డుదయించెను. అతని హృదయాకాశమున జ్ఞానచంద్రుఁ డుదయించుటచే శాపపు విరులు విరిసిపోయెను. రామకృష్ణుఁడీ కథయందు గృహమేధి ధర్మమర్మమును చక్కగా విశదీకరించెను.

పాండురంగ మాహాత్మ్యమున చిన్నకథ లనేకము లున్నవి. ముక్తకేశి మధురభక్తితో కూడినది. ఇది రెండుసార్లు చెప్పఁబడినది. మొదటిది ముక్తకేశీ క్షేత్రమేర్పడుటకును, రెండవది ముక్తకేశీ తీర్థమేర్పడుటకును కారణములు. చతుర్థాశ్వాసమున కాక, హంస, శుక, సర్ప, మధుకరముల కథలున్నవి. ఇవియే తరవాత సుశీలకు పుత్రులుగా జనించినవి. కాకి యొకటి విఠల గృహాంగణ భూమియందలి బలిపీఠముపైఁగల మెతుకులు మేయుటకై శీఘ్రగతి నెగురుచుండ దాని ఱెక్కలగాలిచే నచ్చటి దుమ్ము పోయెను. అందుచే దానికి దేవాలయ సమ్మార్జన సుకృత విశేషము కలిగెను. ఒక హంస విఠ్ఠలాలయ సమీపమునందలి సరస్సు నందలి నీటిలో నీది ఎండకు భయపడి గుడిలోనికి వచ్చి తన ఱెక్కలు విదిలించెను. ఆ ఱెక్కల గాలులచే అందుండి జాఱిన నీటి బిందువులచే నచటి దుమ్ము తొలఁగిపోయెను. అందువలన దానికి పాండురంగాలయ గర్భగేహోపలేపన సుకృత పరిపాకము కలిగెను. పాండురంగని గుడిలో పెరుగుచున్న యొక చిలుక నచ్చటి పరిచారిక ప్రీతితోఁ బెంచుచుండెను. ఒకనాఁడది యామె స్నానమునకేగిన సమయమున నామె ముత్యాల హారము గఱచికొని పోయెను. స్నానమాడి వచ్చి యా పరిచారిక చిలుకను పట్టుకొనుటకై తఱుముకొనిపోయెను. ఆ చిలుక పాండురంగని యాలయము నందలి దండెముపై వ్రాలి ముక్కుతో నొక్కొక్క ముత్యమును దీకి క్రింద పడునట్లు చేసెను. ఆ ముత్యములన్నియు కలసి దేవాలయమున మణిరంగవల్లిని కల్పించెను. అందుచే దానికి పాండురంగని అనుగ్రహము లభించెను.

గిరికానువక్త బుద్ధిను
పరిచరునిం బోలు నొక్క పన్నగ మొకనాఁ
డురవడి నెచ్చటి నుండియొ
మురమర్దను దివ్య భవనమునకే తెంచెన్. (4-242)

పాండురంగని గుడియందలి చిట్టెలుక యందలి యాసక్తితో నొక పాము గిరిక యం దాసక్తుండైన ఉపరిచరుని వలె నెచ్చటి నుండియో వచ్చి యాలయము ప్రవేశించెను. అపుడు,

యమదండ చండమగు భుజ
గమునకు వెఱచఱచి యాఖు కన్యక కమలా
రమణాంఘ్రిం జేరె గరుడీ
త మతికి నాముక్త మాల్యదకు నెన యగుచున్ (4-244)

ఆ యెలుకపిల్ల పామునకు వెఱచి తండ్రి తన్నెవరికైన నిచ్చి పెండ్లి చేయునేమో యని భయపడిన యాముక్తమాల్యదవలె కమలా రమణ పదమును జేరెను. పాము చటికివచ్చి పాండురంగని పాదములపై నున్న మొగలి పువ్వులోని పరాగము నాఘ్రాణించి, యా యానందమువలన పడగ విప్పెను. అప్పుడందున్న మణి ప్రకాశించి దేవునికి దీపారాధన మయ్యెను. ఆ పుణ్యమున నది మరుసటి జన్మమున సుశీలకు పుత్రుండై పుట్టెను. కవి సర్పమును పరిచరుని తోడను, ఎలుక నాముక్తమాల్యద తోడను పోల్చెను. ఈ పద్యములను బట్టి రామ కృష్ణుండు వసు చరిత్రను ఆముక్త మాల్యదను జూచి యుండునని విమర్శ కులు తలంచు చున్నారు. దేవాలయ సమీపోద్యానము నందలి మధుకర సమూహము నందలి యొక తుమ్మెద భగవంతుని కర్పింపంబడిన అర్ఘ్యం జలముతోం గూడిన యొక పుష్పములోని మకరందము నానెను. అందు వలన దానికి భగవత్స్నాన తీర్థము గ్రోలిన ఫలమబ్బెను. ఈ యైదు కథల వలన పాండురంగనితో నెట్టి స్వల్ప సంబంధము కలవారికైనను సుగతి లభించును. విషయము వ్యక్తమగుచున్నది. బోయచే కొట్టంబడిన జింక సంగమ తీర్థమున మునింగి విద్యాధర రాజత్వము పొందెను. బోయ కూడ నందు స్నానము చేసి, తజ్జలము త్రాగి పాపరహితుండై దివ్యత్వమును పొందెను. సుశర్మ కథ పై కథలన్నిటికంటె కొంచెము వింతగ నుండును. అతం డొకనాడు వేటకేగి దప్పిగొని పద్మతీర్థమున స్నానము చేసి అందలి నీరు త్రాగెను. ఆ పుణ్యముచే నతండొనరించిన పాపము లన్నియు చిత్రగుప్తుండు వ్రాసియుంచిన పట్టికలోని వ్రాంత యంతయు చెఱిపి విష్ణువు అతని పాపము లన్నియు నశించినవని యొక్క వాక్యము మాత్రము వ్రాసెను. చిత్రగుప్తుం డాశ్చర్యపడి ఆ విషయము యమునికి తెలిపెను. అదిచూచి యముండాతని గౌర

వించెను. అతఁడు స్వర్గమున కేగి, భోగము లనుభవించి, మరల భూలోకమున జనించి, పాండురంగని దేవాలయము నూడ్చెను. ఆ పుణ్య విశేషముచే నతఁడు చంద్రలోకమున కరిగి, యనేక సౌఖ్యముల ననుభవించి, పిమ్మట సుకీర్తియను రాజుగా పుట్టి, భక్తుఁడై, వార్ధక్యము రాకముందే సన్యసించి చివర మోక్షము పొందెను. బ్రహ్మమానస పుత్రుఁడైన సనందనుని యుపదేశము ననుసరించి ధర్మరాజు పౌండరీక క్షేత్రమున కరిగి సంగ్రామమున బంధుమిత్రాదుల వధించిన పాపము పోఁగొట్టుకొనెను. ఈ విధముగ పై కథలన్నియు క్షేత్రతీర్థ దైవతమాహాత్మ్యములను దెలుపునట్టివి. ఇవిగాక గంధర్వుని కథయు, పాండురంగఁడు త్రిదంష్ట్రిని సంహరించిన కథయు చతుర్థ పంచమాశ్వాసములందు కలవు. గంధర్వుఁడు విమానమునెక్కి విట్ఠలాలయముపైఁ బోవుచుండ క్షేత్రపాలుఁడైన కాలభైరవుఁడు కోపమున పై కెగిరి యాతని క్రింది కీడ్చి చంపఁ బోయెను. పాండురంగఁ డడ్డుపడి యతనిని వారించి గంధర్వునిఁ గాపాడెను. ఇది పాండురంగని యపారకరుణా విశేషమును తెలుపును.

రామకృష్ణునికి కథాకథనమునఁగల కౌశల మనన్యాదృశమైనట్టిది. అతఁడేకథలోనైనను అత్యావశ్యకములైన విషయములనే వర్ణించును. కొన్ని విషయముల నాతఁడు పఠితల యూహలకు విడిచి వేయును. నిగమశర్మ యక్కకు తమ్ముని దుర్వర్తన మెట్లు తెలిసెనో యాతఁడు చెప్పియుండలేదు. అట్లే కాపుకోడలు మరణించుటకు హేతువేమో యాతఁడు తెలిపియుండలేదు. ఊరక యొక నాఁడామె మరణించెనని చెప్పెను. నిగమశర్మ చండాలకాంత మరణమునకై యేడ్చెను కాని, యామె మరణించి నప్పుడొక్క కన్నీటిబొట్టైన విడిచి యుండలేదు. ఆమె వికారపుఁ జేష్టలు అంతకంటె వికారుఁడైన యతనికిఁ గూడ నేవగింపు కలిగించెనేమో! నిగమ శర్మ కథలో సతని దౌర్భాగ్యమును సౌభాగ్యమును కూడ రామకృష్ణుఁడెంతో రమణీయముగ వర్ణించి యుండెను. కథలో నంత ప్రధాన పాత్ర వహించిన యాయక్క పేరాతఁడు చెప్పనేలేదు. ఆమె చేసిన బోధన నిగమ శర్మ మనసున కెక్కక పోవుట యామెరాక యందలి ప్రాధాన్యము తగ్గించుచున్నది. సుశీలను కృష్ణుఁడు పరీక్షించిన విధమును, పడుగై యాతఁడు చేసిన చిలిపి చేష్టలను రామకృష్ణుఁడద్భుతముగా వర్ణించెను. సుశీల భర్త యందలి క్రౌర్యము సహజసిద్ధమైనది కాదు. అది కృష్ణుఁడు కావలెనని కల్పించినట్టిది. అతని దౌష్ట్యమంత యధికముగ నున్నఁ

గాని ప్రతియోగముచే సుశీల సౌశీల్యము వన్నె కెక్కలేదు. సుశీల పుత్రులకు చేసిన యుపదేశము వారికే కాక పతితల కందఱికిని శిరోధార్యమైనట్టిది. రాధా దేవి చరిత్రము నాతఁడు చివర మిక్కిలి సంగ్రహించెను. లేనిచో నా సందర్భ మున మధురమో విధురమో అయిన శృంగారమును వర్ణింపవలసి వచ్చియుండె డిది. అయుత నియుతుల కథ అద్భుతముగా నున్నది. సావిత్రి గాయత్రులం పెండ్లి యాడి సుఖముగా కాలము పుచ్చుచుండిన నియుతుని ప్రసక్తి కవి మరల తెచ్చి యుండలేదు. గృహస్థాశ్రమ ప్రాశస్త్యమునాతఁ డిందు పెక్కు విధముల వర్ణించెను. ఇంద్రుఁడు దాసిని స్వార్థమునకై వినియోగించుకొనుట రమ్యముగా నున్నది. జ్ఞానవంతుఁడగుటచే నియుతుఁడు గోసేవచే తన తపస్సునకు భంగమగుచున్నదని సులభముగా గ్రహించెను. వాల్మీకిముని తపస్సు చేయుచుండఁగా నాతనిపై పుట్టలు పెరిగెను. కామధేను వాతని త్రొక్కఁగనే-

మట్టిన, బిట్టు మట్టి పడి మౌని సమర్థితుఁడయ్యె, మేనిపైఁ
బెట్టిన పుట్ట నెట్టవిసి బీటలువాఱ, శ్రవశ్శకుంతముల్
చట్టుప లెత్తి ముందఱికి సాఁగఁదలంప, జుహూచ్యుతాచ్యు విన్
దుట్టెఱుగట్టె నిద్రిలు మరుద్భృగధీశ కులంబు మేల్కనన్ (5-249)

ఈ వర్ణనమునుబట్టి యాతఁ డెన్నినాళ్ల నుండి తపస్సొనరించుచుండెనో పాఠకు లూహించుకొనవలయును. కష్టమైన పిమ్మటఁగూడ నియుతుఁడు భగవద్ధ్యాన మును విడువకుండుట యతని పూర్వవాసనా విశేషమును తెలుపుచున్నది.

పాండురంగ మహాత్మ్యము భక్తి బోధకమైన గ్రంథము. అందుచే నిందలి ప్రధాన రసము శాంతము. పుండరీకుఁడు రాధాదేవి కావించిన తపముల వర్ణనలయందు శాంతమే గోచరించును. తీర్థ క్షేత్ర దైవతముల సేవించిన వంతుపుల కథలు కూడ శాంత పర్యవసాయులుగానే యున్నవి. ఇంక నవాంతర కథలలో వివిధ రసములు గోచరించును. ఉమా మహేశ్వరుల ఉద్యాన వనవిహారము జగత్పితృ సంబంధి యగుటచే దివ్యమైన శృంగారమున కునికిపట్టు. నిగమశర్మ శృంగార మంతయు పరకాంతలతో సంబంధించినది. అతఁడు లాలితాకారయైన యిల్లాలివంక నక్కఁగారు వచ్చినప్పుడొక్కమాఱు చూచెనేమో! కాపు గోడలితోడను చండాల కాంతతోడను అతఁడు వర్తించిన విధము ధర్మేతరమగుటచే నాభాసము వలెనే కనిపించును. రాధాదేవి చరిత్ర

మున నిర్మల శృంగారమును వర్ణించుట కవకాశమున్నది కాని రామకృష్ణుఁడట్లు చేసియుండలేదు. ఆమె వర్ణనమునందు మాత్రము శృంగార ఛాయలు గోచరించును. ఆయుతుఁడు భేకమైన పిమ్మట భేకత్వమునందిన రాజకన్యా తత్సఖులతో గావించిన కాపురము కూడ తిర్యగ్గతమగుటచే అభాసముగనే పరిగణింపఁదగియున్నది. నిగమశర్మ యక్క తమ్మునికి చేసిన యుపదేశములో కరుణ రసచ్ఛాయలున్నవి. అతఁడు చండాలకాంతయు, పుత్రులును మరణించినప్పుడు పొందిన వేదనయు దరువాత ననుభవించిన దైన్యమును కరుణరస నిర్భరములు. సుశీల భర్త యామె యెడ వర్తించిన విధము కూడ కరుణరసాకరమే కాని యవి కృష్ణుఁడు కావలయునని కల్పించిన దగుటచే కరుణరసాభాసముగనే కనిపించును. ఆయుతుని కథ చివర రామకృష్ణుఁడది అద్భుతరసమయమని వర్ణించెను. అగ్ని వంటకములు సిద్ధము చేయుట సుశీ యెదుట వటువు కృష్ణుఁడుగా మాఱుట అద్భుతరసమును సూచించుచున్నవి క్షేత్ర పాలకుఁడైన కాలభైరవుఁడు విమానగామియైన గంధర్వుని క్రింది కీడ్చి చంపఁబోవు సందర్భమున రౌద్రరసమును, అగస్త్యుఁ డయుతుని యాశ్రమము నుండి వెడలఁగొట్టు సందర్భముననుు, వాధూలుఁ డతనిని శపించు సందర్భము నను క్రోధరసమును గోచరించుచున్నవి. కన్యాకుబ్జ రాజకన్యయు నామె చెలికత్తెయును దివ్యక్షేత్రమును మలినీకరించుటలో బీభత్సము తొంగి చూచుచున్నది.

రామకృష్ణుఁడు హాస్యమునకు పెట్టినది పేరు. అతనికి సంబంధించిన కథలలో హాస్యరసము నిండారి యుండును. కావ్యమునందు కూడ పెక్కు చోట్ల నా హాస్యము 'నేనున్నా'ననియే యనిపించుచుండును. 'స్వభావోదురతిక్రమ్య' యని కదా పెద్దలందురు. పుండరీకుఁడు దశావతారములను వర్ణించు సందర్భమున 'ప్రతికిన కేశయింధన పురాయిని నెట్టిన కట్టగట్టి' (2-61) అను బుద్ధావతార వర్ణనము హాస్యపూరితమై యున్నది. భగవదవతారమును కూడ పరిహసించుట కాదఁను వెకిలి ముచ్చటేమి సుశీల కథలో వటువెంత తినియును చాలదనుట సుశీల యొక్క సానుభూతికల పాకమునకుఁ గూడ హాస్యరసాన్వితము గనే కనిపించును. నిగమశర్మ ఇంటిలోని వస్తువులన్నియు మూటకట్టుకొని పోఁగా నతని భార్య తప్పు చేసిరని వారందఱును విలపించిరి 'శోకించు వృద్ధ భూసురవామ్మ పితృదత్త దర్పణ ముద్రికను చిత్తంబు కలిగి........క్రొత్త

చేయించుకొన్న ముక్కరకునై యరలు దుర్వారయై యాడుబిడ్డ...' (2-50) అను పద్యమున నెవరెవరెందుకు విచారించిరో చెప్పఁబడినది. పనిగట్టుకొని తమ్ముని బాగుచేయుటకై వచ్చిన యక్క ముక్కరకై విచారించును గాని తమ్ముఁడు భ్రష్టుఁడై పోయెను గదా యని విచారింపలేదు ఇచ్చట రామకృష్ణుని హాస్య స్వభావము గోచరించుచున్నది. అక్క నిగమశర్మ పాదములు కడుగు మని మఱందలికి కనుసన్న చేసెను. అప్పుడాపైదలి 'ప్రాణేశ్వరు శ్రీపాదద్వయముగడిగె శీతల వారిన్, (3-25). ఇచ్చట రామకృష్ణుఁడు శ్రీపాదములని ప్రయోగించుట యధిక్షేపము కొఱకేకాని యవి శ్రీ కోమలములనికాదు. ఇట్టి ప్రయోగములాతని గ్రంథము నిండ కనిపించును. కుమారస్వామి తండ్రి నడిగి సందేహము తీర్చుకొనుటకై ప్రమథాదులతో బయలుదేఱెను. ఆ ప్రమథుంయలంకారములందఱెఱిఁగినవే. అందులో విభూతి యొకటి. వారొడలఁ బూసికొన్నయా విభూతి బూజుపట్టినట్లున్నదఁట. కొన్నినాళ్ళు తాను దానిని ధరించినవాఁడే యగుటచే తత్సౌందర్య మాతఁడు బాగుగా నెఱుంగును. పుండరీకునికి కృష్ణుఁడు ప్రత్యక్షమయ్యెను. అప్పుడాతఁడు చలిది చిక్కమును, పచ్చవెదురును మఱచిపోకుండ వెంటఁ దెచ్చుకొనెను. ఆ చిక్కమెట్లున్నది? ''మును పీనగుటం బట్టమునులువైచిన బత్తివల'' వలెనున్నది. నారదునితలపై నున్నయెఱ్ఱని జడలు సుషుమ్నానాడి యీనిన పిల్లల వడువున నున్నదఁట! అప్రయత్నముగనే యతని నోట నిట్టి హాస్యచ్ఛాయ గల వాక్యలు వెలువడుచుండును. ఇతరు లెంత యత్నించినను అట్లు చెప్పఁజాలరు.

రామకృష్ణుఁడు పాత్ర చిత్రణమునం దప్రతిమానుఁడు. అతని పాత్రలు పఠితలకు కొన్ని రోజుల వఱకు కన్నుల యెదుట మెదలుచునే యుండును. పుండరీకుఁడు భక్తశిఖామణి; పితృ సేవాతత్పరుఁడు. ''ఆపాద మస్తంబు నంటు నూనియఁగాచి'' (2-19) అనుపద్యమతని పితృశుశ్రూషా తత్పరతను దెలుపును. చతుర్థాశ్వాసమున నతఁడు యోగి పుంగవుఁడుగా కనిపించును. అతనిలో కుండలినీ శక్తి లలాట మధ్య సంజనిత సుధామయూఖ సుధఁ గ్రోలఁజాలినది. కుమారస్వామి స్కాంద పురాణమును రచించిన వాఁడైనను అగస్త్యుఁడడిగిన ప్రశ్నకు తనకు సమాధానము తోఁచుటలేదని గర్వరాహిత్యము ప్రకటించినాఁడు. ప్రకటించిన పితృభక్తియు వినయమును కుమారులందఱికిని శిరోధార్యము. పార్వతి ప్రౌఢ. ''విమల మయూఖ రేఖయు నవీన తరోత్పల పత్ర

మున్ బ్రహ్మ మఱియు నొక్కతివె యబలా! ప్రబలాద్భుతిఁ దాల్చె" నని శివుఁడు వ్యంగ్య గర్భముగ ప్రసంగింప నామె విభ్రమ శిథిలాంగి యయ్యుఁ గుచభార నితంబ కపోలగోపన క్రమకలనా కులాత్మయయి యతనిఁ గన్నులతో నదలించెను. రాధ సౌందర్య మూర్తి యయ్యు భక్తి ప్రవణమానస. ఆమె తపస్సుచే కృష్ణుని మెప్పించి యాతని వాల్లభ్యమును బొందఁ జాలెను. పాండు రంగఁడు దయా సముద్రుఁడు. అతఁడు కాపాడనిచో ప్రచండమూర్తియైన కాలభైరవునిచేత విద్యాధరుఁడు మడిసెడివాఁడే. రామకృష్ణుఁడు కృష్ణునిందు చల్దిచిక్కముతోడను, గచ్చకాయల జాలెతోడను, ఆలను దోలు పచ్చవెదురు తోడను గూడిన బాలమూర్తిగా వర్ణించెను. అతఁడు వడుగై సుశీలను బరీక్షించిన విధము తీవ్రమయ్యును హాస్యగర్భితమై యున్నది. సుశీల మహాపతివ్రత. క్షమా ధాత్రి. ఆమె భక్తి పాతివ్రత్యములకు మెచ్చియే కృష్ణుఁడనన్యలభ్యమైన తన దివ్య దర్శనమామె కొసంగెను. పుత్రునకుఁ జేసిన యుపదేశమామె హృదయ నైర్మల్యమునకుఁ దార్కాణ. ఆమె భర్త క్రౌర్య కాఠ్యములామెను పరీక్షించుటకై కృష్ణుఁడు కల్పించినట్టివి. తరువాత నాతఁడా దేవుని యనుగ్రహముచే మార్పు చెందెను. అయుతుని పట్టుదలయు, బ్రహ్మచర్య నిష్ఠయు నసాధారణములు. వివాహ మాడుమని గురువు చెప్పినప్పుడాతని మాట నిరాకరించినను అతఁడు నిర్దోషి. అగస్త్యుఁడాతని నడిగి కన్నెను తీసికొనిరాలేదు. అందుచే నతఁడాతని నాశ్రమము నుండి వెడలఁగొట్టుట మృదు హృదయులకు బాధ కలిగించును. కామధేను సేవా తత్పరుఁడై యతఁడు కొంతకాలము తపోదూరుఁడయ్యును వివేకియగుటచే వెంటనే తన లోపము తెలిసికొనెను. వాధూలుఁడు కోపశీలుఁడై ముందాతని శపించినను దరువాత నతఁడు నిష్పాపుఁడని యెఱింగి పశ్చాత్తప్తుఁడై శాప మోక్షము నెఱిఁగించెను. అగస్త్యుఁడు బ్రహ్మచే గూడ స్తుతింపఁ బడుటకుఁ దగిన మహిమ కలవాఁడు. కాని యతనికిఁ దన పంతము నెగ్గించుకొనవలెనను పట్టుదల యున్నది. ఇంద్రుఁ డాత్మపద భంగ భీరువు. కన్యాకుబ్జరాజ తనయయు నామె చెలికత్తెయును యౌవన గర్వముచే క్రిందు మీఁదెఱుఁగక వర్తించి తత్ఫలితము ననుభవించిరి. రామకృష్ణుఁడు నిగమ శర్మ పాత్రను అతని అక్క పాత్రను అమృతముగ చిత్రించెను. నిగమశర్మ చేయని పాపము లేదు. యమదూతలు "లలనాధరోష్ఠ లాలాజలా విలముగఁ గ్రోలె మద్యము పేరి కొలమునెల్ల" (2-106) అని అతఁడొనరించిన కొన్ని పాపములు పేర్కొని

మిగిలిన వానిని చెప్పలేక 'యితర పాతకములు చేసెనెన్నియేని' అని యా పాపముల పట్టిక నితర శబ్దముతో పూర్తి చేసి యుండెను. అతఁడు రాత్రిక పురుషార్థమునకుఁజిక్కి తన వంశమును గాని, తల్లిదండ్రులనుగాని, యిల్లాలినిగాని, చదువు సంధ్యలనుగాని లెక్కచేయక యెన్నో దుష్కృత్యముల నొనరించెను. అక్కమాటలు విననట్లే విని యాతఁడామె సొమ్ములు గూడ తీసికొని యిల్లు వెడలెను. ఈ విధముగ నాతఁడు మొదటి నుండియు హృదయ హీనుఁడుగా కనపించును. అంతవఱకును మఱుఁగనపడియున్న యాతని మానవత్వము చండాల కాంతయు బిడ్డలును అగ్ని లోఁబడి మరణించినప్పుడు అగ్నిపర్వతము వలె ప్రేలి కరుణ రసమును ప్రసరింపఁజేసెను. అతఁడెంత దుష్టుఁడైనను పూర్వవాసనా బలముచే పరమ పదమున విష్ణు పార్శ్వచరత్వము పొందఁగాలెను. ఇంక నాతని యక్క తమ్ముని మందలించిన విధమపూర్వము. ఆమె భర్తతో బిడ్డలతో వచ్చి రూపు చెడియున్న యిల్లంతయు చక్కగ సవరించి తమ్ముని లాలించి ఎన్నో విధముల హితోపదేశము గావించెను. ''తమ్ముడా! నీవు యజ్ఞము చేయుచుండఁగ నేను పూజ్యురాలనై వేది నలంకరింతు'' నని పలువురితో చెప్పుచుందునని యామె తెల్పునప్పుడు పాతకుల హృదయము కరఁగి తీరును. ఆమె వేశ్యల కపట నాటకము వర్ణించి చెప్పెను. హరి కౌస్తుభమైన తెచ్చియిచ్చెదనను వాగ్దానము చేసెను. ''విప్రకన్యామణులన్ సహస్రమైన వరియించి రమించరాదె'' అని ఆమె అనఁగూడని మాటగూడనని చూచెను. ఈ విధముగా నామె నయము ప్రియము వ్యక్తమగునట్లుగ తమ్ముని బోధించి ఉపలాలించెను అతఁడు మాటినట్లు నటించి పూర్వపు మార్గమునే అనుసరించెను. రామకృష్ణుఁడు తెల్పలేదుకాని యది యామె హృదయ నిర్వేదము గావించియుండును. ఈ విధముగ రామకృష్ణుడు పాత్రలను చిత్రించిన విధము అనన్యసాధారణమును, అద్భుతమునై యున్నది.

రామకృష్ణుని వికట కవితాప్రభ అతని పాండిత్యమును కప్పిపుచ్చినది. సంస్కృతమును దెనుఁగుగను తెనుఁగును సంస్కృతముగను జేయఁగల చతుర మతి యాతఁడు. శైవవైష్ణవ పురాణావళి నానార్థము లాతనికి కరతలామలకములు. పెద్దన, భట్టుమూర్తి, ధూర్జటి మున్నగు విద్వత్కవులను గూడ నదరఁగొట్టినన నాతఁ డెంతటి పండితుఁడై యుండవలయును? కేవల పండితుఁడే

కాదు: అతఁడు యోగశాస్త్ర విజ్ఞాన సంపన్నుఁడు కూడను. కుండలినీ శక్తి షట్చక్రభేదన మొనరించి సహస్రార చక్రమును జేరుట యాతఁ డెఱుంగును. అతఁడు మొదట శైవుఁడు. వైష్ణవ మతమునవలంబించిన పిమ్మట కూడ నాతని నావాసన వదలలేదు. అతని కావ్యమందలి అగస్త్యుఁడు పరమ శైవోత్తముఁడు. వైష్ణవశేఖరుఁడైన పుండరీకుఁడు భస్మోద్ధూళన పాండురాంగుఁడు. చివరికి తపస్సుచేయు రాఘవుఁ గూడ నాతఁడింత విభూతి నలఁది యుండెను. పౌండరీక క్షేత్రపాలకుఁడు కాలభైరవుఁడు. నిజమున కాతఁడు శైవవైష్ణవ భేదమునంతగా పాటించినట్లు కనఁబడదు. శివుఁడు మూర్తిత్రయైక నియంతయయ్యును దనుజ రిపు ప్రసాదజనిత ప్రతిభానిధి; వైష్ణవోత్తముఁడు. పాండురంగ క్షేత్ర మహాత్మ్యము చెప్పిన వాఁడతఁడే. రామకృష్ణుఁడు కావ్యారంభమున వినాయకుని విడిచినను శివపార్వతులను స్తుతించుట మానలేదు. వేసవిని వర్ణించు సందర్భమున నతఁడు "వ్యావహారిక సత్యత్వంబు ప్రకటించు ప్రపంచంబు చేత వంచితులగు నెఱుక లేని కుటిల కరణి హరిణంబులు మరీచికా వీచికాపాన వివశంబులై దిశలఁ బరిభ్రమించె" నన్నాఁడనియు, నది అద్వైతులే కాని విశిష్టాద్వైతులాడ వలసిన మాటలు కావనియు శ్రీమాన్ అనంతకృష్ణశర్మగారు తెల్పియున్నారు. అతఁడు కవిస్తుతిలో వాల్మీకి వ్యాసులను ప్రత్యేకముగ పేర్కొని తెలుఁగు కవులనందఱి "నన్నయభట్టాది కవుల" నను సమాసమున నిఱికించివైచెను. ప్రత్యేకముగ వారిని నుతించుట అవసరమని యాతనికి తోఁచియుండదు.

రామకృష్ణుఁడు తన కావ్యమున సమకాలిక పరిస్థితుల నందందు సూచించియుండెను. నిగమశర్మ కథ యందలి గాలి గంగల జాతర యిందు కొక నిదర్శనము. వ్యసన పరాయణులైనచో భ్రష్టులైన అగ్రవర్ణములవారు కూడ నెట్టి దుష్కృత్యము లాచరింతురో అతఁడా కథలో వివరించినాఁడు. "భ్రష్టస్య కావాగతిః" అను అనుభవజ్ఞుల మాటకు నిగమశర్మ పరమ నిదర్శనము. కవి సామాన్య బ్రాహ్మణ గృహస్థ జీవితమును "తలఁగడు గంగ మర్దనము, ధౌతపటావరణంబు" (8-8) పద్యమున చక్కఁగా వర్ణించి నాఁడు. నిగమశర్మ దిన వెచ్చమునకుఁ దన మేనఁగల సొమ్ము బచ్చింటఁ గుదువ పెట్టెను. మిండ వడ్డీకి నోర్చి మృత్యురూపములైన సాహుకారులచే ఋణ గ్రాహి యయ్యెను. స్త్రీలు పసుపు లేకుండ నప్పుడు స్నానము చేసెడి వారు కారు. స్నానమునకు పసుపాడుట యనియే పేరు. పసుపారోగ్య

దాయకమే కాక రోమహరము. పుండరీకుఁడు తండ్రి యుపాసనాగ్ని వెలిఁగించి ఆతనికి విష్ణు సహస్రనామ పారాయణముఁ దోడ్పడుచుండెను. అప్పటి వైష్ణవ బ్రాహ్మణులు సంధ్యా వందనమైన పిమ్మట విష్ణుసహస్రనామ పారాయణము తప్పక చేయుచుండెడివారు. రామకృష్ణుఁడు ఋతువులను వర్ణించు సందర్భమున నప్పటి యాచారములు పెక్కు సూచించెను. నిగమశర్మ కథలో-

"అతఁడు కళింగోద్భవుఁడగు
కతముననో, వ్రేలఁ జూపకసుగంధక, యో
గ్యతమ స్వీకారమునకు
నితరుండై యుండె మునికులేశ్వర వింటే" 3-17

అని యొక్క పద్యము వ్రాసెను దీని వలన అప్పటి రాజకీయ పరిస్థితులవలన విజయనగర సామ్రాజ్య వాసులకు కళింగోద్భవుల యెడ నెంతటి 'గౌరవ' ముండెడిదో తెలియుచున్నది. రామకృష్ణుఁడు బహురాజాస్థానములందు మెలఁగిన వాఁడగుటచే నందలి యాచారములన్నియు నెఱుఁగును. కుమారస్వామి కైలాసమున కరిగినప్పుడు వాహనము దిగి తత్పూర్ధ రసవిధవన విహారాసక్తమైన సైన్యము 'నోహో! నిలు' మని నిల్పెను. అతఁడు తండ్రియే కదాయని శివుని కడకు వెంటనే పరుగెత్తక కంచుకులచే తన రాక నెఱింగించి, యతని యనుమతి వడసెను. తరువాత నీడియం బెడలించి, నీరు పుక్కిలించి యుమిసి, బంగరు వ్రాఁత హొంబట్టువలె వాటు సడలించి కటిస్థలిని జుట్టి, సేవకునిచేత నున్న కానుక తానే గ్రహించి, అంగుళి సంజ్ఞచే సంయముల ముందు లోనికి పంపి, తరువాత తానరిగి తండ్రికి మ్రొక్కెను. పిమ్మట నతఁడు తండ్రికి దివ్య ముక్తామణిని కానుకగా నిచ్చెను. ఆ ముత్యము చరిత్ర చాల విస్తృతమైనది (1-202). దానిని శివుఁడు శిరమునను చెవిపైని ధరించెను. రాజాదుల దర్శనమునకు వట్టి చేతులతో పోరాదను సంప్రదాయమున్నది కదా! అది యిప్పటికిని ఇంకొక విధముగా సాగుచునే యున్నది.

పాండురంగమహాత్మ్యమునందు నిగమశర్మాదుల కథలన్నియు క్షేత్ర మాహాత్మ్యమును తెలుపునట్టివే. క్షేత్ర మాహాత్మ్య గ్రంథములు ఆయా క్షేత్రముల యొక్కయు, తీర్థముల యొక్కయు మహిమను, స్వరూప స్వభావములను వర్ణించునవగుటచే కొంత నీరసములుగా నుండుట కవకాశమున్నది. కాని ప్రతిభావంతులైన మహా కవులు వట్టి క్షేత్ర మహాత్మ్యములను కూడ రసవన్మహా కావ్యములుగ తీర్చిదిద్దఁ గలరు. అందుకు వారి భావనా మహిమయు, రచనాచమత్కారమును కారణములు. తెలుఁగున మొదట క్షేత్రమాహాత్మ్యమును

వ్రాసిన వాఁడు ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ. శ్రీనాథుఁడు, ధూర్జటి, రామకృష్ణుఁడు తరువాతి వారు. వీరు ప్రబంధోచితములైన సరస వర్ణనములచే వట్టి శుష్క గ్రంథములలో గూడ కావ్యతా సౌరభము గుబాళింపఁజేసినారు. వారి గ్రంథములఁ జదువుచుండ నేదో మహత్తర విషయము చదువుచున్నట్లే యుండును గాని వట్టి మహిమలను చదువుచున్నట్లుండదు. రామకృష్ణుని రచన యందు శ్రీనాథుని ప్రభావము చాల గోచరించును. అతని యందే కాదు, తరువాతి ప్రబంధ కవులు పలువురాతని పదభాండారమునుండి సుందరములైన పదములను పదబంధములను ఎరవు తెచుకొన్నట్టివారే. 'సూత్రవతీదేవి సొబఁగు పాలిండ్లపై, మలుపచ్చి గంధపు వలపుతోడ'; 'ధరణీధరముఁ దాల్చు దన చేవయంతయు, భుజపరిఘంబుల బొంకపఱచి' (1-9), 'గోర్వెచ్చ చమురంటికొనిరి మస్తకములు, అలకమాడిరి నిశామిళిత వారి', 'దినవెచ్చమునకునై తన మేనఁగల సొమ్ము కొమరికి బచ్చింట కుదవ వైచు' (8-16) మున్నగు పద్యములలో శ్రీనాథుఁడు తొంగి చూచుచున్నాఁడు. సిగ్గు వాసిన కటి, పొగలేని ముమ్మరములు, వాలారు చూపులు, కొంగు బంగారము, నిఱుపేద నడుము మున్నగునవి ఆంధ్ర వాఙ్మయమునకు శ్రీనాథుఁడు ప్రసాదించిన పదబంధాలంకారములే. శ్రీనాథుని వలెనే పెద్దనను, తిమ్మనను, భట్టుమూర్తిని, రాయలవారిని తలపించు పద్యములు పాండురంగ మహాత్మ్యములో పెక్కు గానవచ్చును. కుమారస్వామి కానుకగా నిచ్చిన ముత్యము శివుఁడు శిరమందును చెవియందును, పార్వతి 'కుచాళిగర్భమునఁ గేలను' వహింప నది కాదు డెందములనేవి యభిలషించిరో ఆ రూపమును ధరించెనని రామకృష్ణుఁడు వర్ణించెను. ఇది పారిజాతాపహరణమునందలి 'అళినీలాలక! నీవు నీపతి' అను పద్యమును స్మృతికిఁ దెచ్చుచున్నది. రాయలవారివలె రామకృష్ణుఁడు పెక్కు సంస్కృత వాక్యములను తెలుగు పద్యములలో చొప్పించుచుండును. ఒక పద్యము కొంచెమించుమించుగ సంస్కృతమయమైనట్టిదే గలదు (4-108). "ప్రహ్లాదనారద పరాశర పుండరీక" అను భక్తుల పట్టికను దెల్పు శ్లోకమునతఁడు "సుకకర్మంది, హిరణ్య దైత్యసుతు" (4-104) అను పద్యమునందనుసరించెను. "మాద్రికి మీరు నంచ వెలిమావు పయిన్ మురువైన తోడుచే, భద్రము నమ్మచే (1-8)" అను పద్యమునందు వలె ప్రతి విశేషణము తరువాతను విభక్తిప్రత్యయములు చేర్చుట రామకృష్ణుఁడు శ్రీనాథుని నుండి నేర్చుకొన్నదే. "పద్మ మొత్తో యనంగ లింగమును కట్టి కుడుగ" అను ఆముక్తమాల్యదయందలి పద్యమును చూచియే తెనాలి రామకృష్ణుఁడు "కదిసి మొత్తో యనంగ లింగమును గట్టి జంగమన సంగనలఁ గూర్చు జనకుఁగాక" అను పద్యమును వ్రాసియుండెను. భావనా పటిమ

యందును, పద ప్రయోగమునందును సమాసములు కూర్పునందును రాయలవారికిని ఇతనికిని చాల సామ్యములు కన్పించును. ఇతరులనుండి తెచ్చికొన్న యిట్టి పదములు కాక రామకృష్ణుడు తాను స్వయముగ వాడిన సుందర పద బంధములును కొన్ని కలవు. పిల్లి శీకము ప్రాసంగు పిత్తువంటి నెలపాలు గొలను, పీను మీసమువంటి యొంటి ఇందెము తనకుం బోదు నాకుంబోదని కాలీచవడం బరింపుదు, కంపలంబడ్డ కాకి, పదు పదుకకు చెప్పక, చుక్క తెగిపడిన చందము మున్నగునవి యిందుకు తార్కాణములు. "పదము దిపిచిన కస్తూరి, ప్రోలియందు, పాయంబారిన కూడు, సిర్వట్టు మడుంగు, గళిత మణియగు సొమ్ము, నైకానంబడియె, దుర్విదగ్ధుండు గౌరవదూరుండగుచు (3-22)" అను పద్యము నందలి పదములన్నియు రామకృష్ణుని స్వయం సృష్టులే.

రామకృష్ణుని వ్యక్తిత్వమంతయు నతని భావస్వాతంత్ర్యమునందును కల్పనా కౌశలమునందును గానవచ్చును. అతడు పెక్కు చోట్ల ఈ భావము నాదే యై యుండవలెనని యనుకొని వ్రాసినట్లు వ్రాయును. "మారుతాహతిరాలు నారికేళ ఫలాళి గని జల్లించు పుండ్రేక్షురసము" మున్నగు పద్యములలోని కల్పనలు స్వతంత్రములై అతిసహజములుగ నుండును "ఇట్టివి సృష్టించుటలో నొక్క రాయలు తప్ప రామకృష్ణునితో పోటికి నిల్చువారెవ్వరునులే" రని శ్రీనారాయణాచార్యుల వారు చెప్పిన మాటలో నెంతో సత్యమున్నది. వెండి కొండ అతని దృష్టిలోకి గోరాజము; చంద్రశేఖరుడు దాని మూపురము. దాని చెంతంబాఱు అచ్యుత చరణాబ్జ మరందధారయైన గంగ యాగోవునకు గంగడోలు. రామకృష్ణునిపై సంస్కృత మహాకవుల ప్రభావము పెక్కుచోట్ల కానిపించును. 'పద్మినీ పద్మాత పత్రంబు శిధిల పత్రాగమై రాయంచ యాశ్రయించె' (1-188) అను పద్యము సంస్కృత నాటకములలో సంకాలతములందు కాల సూచనకై రచింపబడు శ్లోకములను తలపించుచున్నది. 'చదువుల షట్టి నిండ్లు శమ సంపద యిక్కలు పుణ్యలక్ష్మికిన్ మొదలి దివాణముల్'(1-109) అను పద్యము సంస్కృత కవి యెవరో వ్రాసినట్లున్నది. "పాపట తెలువున... ప్రథమోద బిందుపటలము నిగిడెన్" (4-27) "ప్రకృతి మధురంబులకు వేషరచనలేల" (5-150) "నిమ్నాభిముఖమైన నీటినెవ్వాండోపు..." (5-229) మున్నగునవి కాళిదాసుని కనుకరణములు.

రామకృష్ణుడు సందర్భాను గుణముగ రచనను మార్చుచుండును. ఒక్కొక్క చోట అందములైన తెలుగు పలుకులను కుప్పవోయును. 'గంగ కాటుక కొండ గప్పు నొప్పిదము దలొత్త నావులపాలనోలార్చి' (2-109) మున్నగు పద్యము లిందుకు నిదర్శనములు. నిగమశర్మ పిష్టపాత్ర చరిత్ర

మును పొందినప్పుడు రామకృష్ణుఁడు వ్రాసిన 'ఉత్తాలఫణి భుగ్గరుత్తాల వృంతాని లాచాంత మర్మాంబువయ్యె మేను'. (8-10) అను పద్యమును, 'కఠిన కంఠీరవాక్షత నఖక్షత జరత్ కరిశిరశ్శుక్తి శార్కరిలతలము' (8-88) అను పద్యమును అతని సంస్కృత భూయిష్ఠమైన రచనకు నిదర్శనములు. అతని పదముల కూర్పు ఒక వైలక్షణ్యముతో కూడియుండును. 'దామోదరుఁడు యశోదా స్తన్యమానెడునని మ్రొక్కు విరుగుత్రిసరి భ్రమింప' (5-299) అన్న పద్యమున మధుమద విహ్వలలైన కన్యల ప్రలాపములు చక్కఁగ వర్ణింపఁబడినవి. 'అలమి గుడి మ్రింగు వానికి తలఁపు లప్పడములు కాకుండునె' (5-229). 'బీదబలిసి బందికాఁడగు, విధంబున' (5-289) 'ఈరు దివియ పేను రాకున్నె'. 'బండి మీఁదఁ బోవుచున్నాఁడు' (4-126, 127) 'మఱుఁగు సగము మైలయు సగమే' (5-220) అనునవి రామకృష్ణుఁడు విరివిగా వాడిన లోకోక్తులలోఁ గొన్ని మాత్రమే. ''కాళరాత్రీశుఁడగు నీకుఁ గడిఁది తమము పుండరీకాక్షుఁడగు నీకు భూరితమము సత్కృపాంభోధియగు నీకు సత్త్వభృతియు ననుగుణంబులు మూర్తిత్రయై కనిరయ (2-197) అను పద్యమతని సాభిప్రాయ పదప్రయోగమునకు మచ్చుము.

రామకృష్ణుఁ డచ్చటచ్చట వాడు శబ్దార్థాలంకారములు సుందరములై యతని లోకపరిశీలనమును, పాండితీ ప్రకర్షను చాటుచుండును. ''ఫలుకుం దొయ్యలి మోవి కాంతికెనయౌ బాగాలు, నయ్యింతి వెక్కుల బోలుం దెలనాకులు'' (1-29) ''మును మీనగుటఁ బట్ట మునులు వైచిన బత్తివలఁ బోలెఁ జిక్కుమోఁడలఁ దలిర్పు'' (2-14) ''మధుర మదిరా రసామోఘ మైత్రి నలరు పొలఁతి నెమ్మోము వంపాను భోగివలె'' (4-248) మొన్నగునవి యతని యుపమాన ప్రయోగ సౌందర్యమునకు నిదర్శనములు. మూఁడవ దానియందలి భోగి శబ్ద ప్రయోగ మద్భుతము. ఇచట నుపమేయము భుజంగభర్త. భోగి భుజంగశబ్దములు రెండును కొంచె మించుమించుగా రెండర్థములందును సమానములే. నిగమశర్మ యక్క చేటికానీత పీఠికాసీన యగుచుఁ బద్మకర్ణికఁ గొలువున్న పద్మవలె నుండెనఁట. ఇచ్చటి యుపమ యామె తీవిని పవిత్రత్వమును ప్రదర్శించుచున్నది. రామకృష్ణుఁ డర్థాంతర న్యాసములెన్నో వాడుచుండును. అవి యతని లోకానుభవమునకు నిదర్శనములు ''సంపదలపై మఱియున్ జనియించు సంపదల్'' (2-7) ''భాగ్య మొకవేళ నేని ప్రాపించుఁ దనుదాన పుణ్యలక్ష్మి నిధియుఁ బోలెఁ బుడమ'' (4-258) అనునవి వానిలో రెండు మాత్రము. ఇందు రెండవది యుపమాలంకార సంబద్ధమై యత్యంత రమణీయమ్ముగా నున్నది.

అంతరాయాంధకారంబు లలమికొనిన
సరఁచు నిజ ధైర్య సూర్యోదయంబు చేత
దాన వారిన గుఱిచేసి తనకుఁ దోడు
నాకుఁ దోడని నమ్మి సుశ్లోకుఁడతఁడు 2-29
కలి హిమవేళ శోభనపుఁ గుమ్మవిరుల్ సకలంబుఁ ద్రుల్చి భూ
వలయవనంబుఁ గప్పికొని వర్తిలి కార్యపుటీఁద పర్వఁగా 2-65
భార్య పాలిండ్లు రిక్తకుంభములు, రోయి
వెలఁది చనదోయి నిండు కుండలు,
తరుణి ఫాలంబు చవితి చందురుఁడు, వేశ్య
నుదురు వానికిఁ బ్రతిపదిందుండునయ్యె 3-11

అనునవి అతని రూపకములకు దృష్టాంతములు.

పూవుఁ దేనియఁ దడిసిన మావిచిగురు
మీఁదనంటి చలించు తుమ్మెద తలిర్చు
సమయమగుటయు నసినెయ్యి సమరిమరుఁడు
త్రుప్పుపోఁదోము నీలంపుఁ దునకయనఁగ 1-182

మావి చిగురు పూతేనెచే తడిసినది. తుమ్మెద యా తేనెను గ్రహించుటకుఁ గాని దానిని విడిచి వెళ్ళుటకుఁ గాని సమర్థము కాక యచ్చటనే యుండెను. ఆ చిగురు మన్మథునికి బాణము. అతఁడు విరహులపై దాడి వెడలుటకు సమయమగుటచే తన ఆయుధమునకు చమురు రాసి దానికి పదును పెట్టుటకు తోము నల్లరాతి ముక్కయేమో యన్నట్లు తుమ్మెద యుండెనని యుత్ప్రేక్ష. ఇందలి కల్పన యపూర్వమై యొప్పారుచున్నది. ఇట్టివే రామకృష్ణుఁడెన్నో యుత్ప్రేక్షలను వాడియుండెను. అతఁడు శ్లేషను వాడిన సన్నివేశము లనేకము లున్నవి. ఆ శ్లేషలు సుకుమారములై పఠితల కెట్టి క్లేశమును కలిగింపక పరమ రమణీయములై యుండును. అవి తఱచుగా నుపమలతోఁ గూడి యానందము కలిగించుచుండును. నిగమశర్మ అక్క తండ్రి నబ్ధితోడను తమ్ముని చంద్రునితోడను పోల్చెను. శ్రీలాలిత్యము, నిత్యశుద్ధి, గుణోత్సేకము, ఉద్వేలస్ఫూర్తి అనునవి ఆ యిరువురికిని అన్వయించును.

సర్వ తీర్థ ప్రవేశ ప్రశస్త మతికిఁ
గాంచిఁ దవులుట దన కర్హమంచు నాకొ
తవులు పడి యుండె వరుణ దంతావళంబు 5-810
పడఁతి యురిఁ జేసి మెడఁ జుట్టు పసిడిఁ రచన

రశనయని యింకొక ఇందు కాంచి యనఁగా కంచిక్షేత్రమని యొక యర్థము. రశనయని యింకొక యర్థము.

హరిభక్తియు గురుభక్తియు
నురు రక్తియుఁ బూవు గాఁగ యోగీంద్ర శిఖా
భరణము ముక్తామయతా
స్ఫురణము భువన ప్రశస్తముగ జిగిమీఱెన్ 2-18

ఇచట పుండరీకుఁడు-యోగీంద్ర శ్రేష్ఠుఁడు. యోగీంద్రునకు శిరము సందలి ఆభరణము-అను రెండర్థములు నున్నవి. తదనుగుణముగా ముక్తామయత్వమను పదము ముత్యములతో నిండియుండుట, విడువఁబడిన రోగము కలవాని తనము అను రెండర్థముల నొసంగుచున్నది.

ఒకఁడు నిరూఢ కృష్ణరుచి, యొక్కఁడు నిర్మల మానస ప్రియుం
డొకఁడు ప్రయత్నయోగ్య ఫలుఁ, డొక్కఁడు దనాద్యత బంధకంచుకుం
డొకఁడు రసానుకూలమతియుక్తుఁడునై విలసిల్లి రింతి పు
త్రకు, లిలనెట్టి వారలకుఁ దప్పునె తొల్లిటి జన్మ వాసనల్ 4-214

ఇది సుశీల యైదుగురు పుత్రుల వర్ణనము. పూర్వ జన్మమున వారు వరుసగా కాకి, హంస, చిలుక, సర్పము, మధుకరము నై యుండిరి. ఆ పూర్వ వాసన యిందలి విశేషణములలో ధ్వనించుచున్నది. ధ్వని కావ్యమున కాత్మ కదా! "బహుళ ధ్వని పరీతఁబగు సత్కవిత్వంబు వోలె" యని రామకృష్ణుఁడే యొక్కచో (3-76) సత్కవిత్వ లక్షణము చెప్పియున్నాఁడు, ఇట్టి ధ్వనిమంతములైన వాక్యము లాతని కవిత్వమునందు పలు పట్టుల గానవచ్చును. "కలుగకుండిన నేమి కడిమి పువ్వుం దావి ననిచిన మరువ మెంతటికి నోపదు" (4-42) అను శరద్వర్ణన మందలి పద్య మత్యంత హృద్యము.

రామకృష్ణుని కర్థాలంకారము లందువలెనే శబ్దాలంకారము లందును కించిదాసక్తి కలదు. అతఁడను ప్రాసములను, యమకములను, అంత్యాను ప్రాసములను అందందు వాడుచుండును. వచనములలో నవి మఱింత యధికముగా గోచరించును. లిన యాలిని దనయాలిని (3-128) ఇల్లాలి నిల్లాలితాకార నొల్లనైతి; దాలఁబలచవె సంతోష పటుపవైతి (3-88) అనునవి యమకమునకు నిదర్శనములు. "సిలలంబు, భక్తానుకూలలంబు, హరిదంత చేలలంబు, నవనీత లోలము" (4-187) అను పద్యము నందంత్యాను ప్రాసము కలదు. ఇంక ననుప్రాసములు కుప్పతెప్పలుగాఁ గలవు. ఈ యలంకారము లన్నియు ననుప్రయత్న సిద్ధములగుటచే రామకృష్ణుని ధారాశుద్ధి చెప్పుటకు ఆటంకములు కాలేదు.

పాండురంగ మహాత్మ్యము నేడెనిమిది పెద్ద వచనము లున్నవి. అవి ప్రాయికముగా వర్ణనాత్మకములును, శ్లేష శబ్దాలంకార భూయిష్ఠములునునై,

కొన్ని చోట్ల సంస్కృత సమాసములతోడను, కొన్ని చోట్ల తెలుగు పలుకుల లాలిత్యముతోడను గూడి యొప్పుచున్నవి. ప్రథమాశ్వాసమందలి (147) వచనము కుమారస్వామి నగస్త్యుడు పూజించిన విధము తెల్పుచు శ్రీనాథుని వచనముల శైలికి పుడికి పుచ్చుకొనుచున్నది. తృతీయాశ్వాసమున నొక వచనము నిగమశర్మ అక్క పుట్టింటికి వచ్చి దానిని సరిదిద్దిన విధమును వర్ణించుచున్నది (24). అందే పాలకడలి వర్ణనము శ్లేషోపమలతోఁ గూడి బాణుని వచనమును తలపించుచున్నది. రాధాదేవి వర్ణన మతి దీర్ఘమయ్యు నామె సర్వాంగ సౌష్ఠవమును ప్రకటించుచు నద్భుతముగా నున్నది (8-170). ప్రబంధ యుగమున స్త్రీ వర్ణనమును వచనమున కావించుట యరుదు. చతుర్థాశ్వాసమున వేసవి వర్ణనమున్నది. ఇందు రామకృష్ణుడు మల్లియల పెల్లు కన్నడ కవితావితానంబునుం బోలె షట్పదవృత్తవిలాస భాసురంబై యుండెనని తెల్పెను. కన్నడమున పలువురు కవులు షట్పదీ వృత్తము నభిమానించిరి. రామకృష్ణుడా షట్పదులను గూడ చదివి యుండును. షట్పద మనగా తుమ్మెద యను అర్థము కూడ నున్నది. అందే కలబాలకృష్ణుని వర్ణనము (4-118) సంస్కృత సమాస భూయిష్ఠమై అత్యంత ప్రౌఢముగా నున్నది. శుక వర్ణనము (4-238) వృత్త్యనుప్రాస భూయిష్ఠమై దాని యుద్దీపనమును కన్నులకు కట్టుచున్నది. "సజ్జన వితరణంబులంగతి మహిత భాజన నిహితంబులు సనురక్త వధూహృదయంబుల పగిది నతి స్నేహపిచ్ఛిలంబులు" (4-179) అనునది రామకృష్ణుని వచన రచనకు చిన్న యుదాహరణము.

రామకృష్ణుడు ఛందోవైవిధ్యము నంతగా ప్రదర్శించి యుండలేదు. కాని చతుర్థాశ్వాసమున పుండరీకుడు కృష్ణుని నుతించు సందర్భమున మాలిని, భుజంగ ప్రయాతము, స్రగ్విణి, లయగ్రాహి, తరలము మున్నగు వృత్తములను వాడియుండెను. ఇచ్చటనే యొక దండకము కూడ నున్నది (4-77). ఇవి నగణద్వయముతో నారంభించు భాగములతో కూడియున్నవి. పృథ్వీ, స్రగ్ధరాది వృత్తములు క్వాచిత్కముగా కనిపించును. పెక్కుచోట్ల నొకే వృత్తమునో, పద్యమునో రామకృష్ణుడు పుంఖానుపుంఖముగా వ్రాయుచుండును. సీసము లందరికి ప్రీతి హెచ్చు. శ్రీనాథునివలె నతడు సీసగమనమున నెంతో వైవిధ్యము ప్రకటించెను. విశ్వనాథ కవి సమ్రాట్టు రామకృష్ణుడు సురారామీగజమని తెల్పుట యీ సీసములను జూచియే. చిత్ర కవిత్వము జోలి కతడు పోయి యుండలేదు.

రామకృష్ణుని పద ప్రయోగము విచిత్రముగా నుండును. అతఁడందఱును సామాన్యముగా వాడు పదములను వాడఁడు. అందుచే అతఁడు స్వీయ ముద్ర వ్యక్తీకరించెను. కద్రూజాంగదుఁడు (శివుఁడు), బ్రహ్మ గర్భుఁడు, గాంగేయుఁడు కాసూధరుఁడు (కుమారస్వామి), కొమ్ముతేజీ (ఎద్దు), వాకగాల్పుఁడు (శివుఁడు), ఉత్పలము (బాలకము), ఉగ్ర శత్రువు (మన్మథుఁడు), ఆదికపి (ఆదిదేవుఁడు), వీణాముని (నారదుఁడు), బ్రాటిగట్టు (విప్రుఁడు), వార్మణి, నీటికెంపు (కౌస్తుభము), ముల్లకాసికత్యము (జాలె సంచి), ఫలాయతనము (స్వర్గము), గోచికట్టు (బ్రహ్మచారి), రాతికొడుకు, పరుణ దంతావళము (కప్ప), ముయ్యేడు (పరిపూర్ణత), అనునవి వానిలో కొన్ని. శ్రీనాథుని వలె నతఁడు పాణింధమ శబ్దమును ప్రీతితో వాడుచుండును. పసిగాపు వయసాలె (గోపతరుణి) గొనబుం బ్రాయపుఁ దేజీ కూన (యువకుఁడు) తొలుకారు కలఁకపులుఁగు మావురావుత్తు = (బ్రహ్మ) చక్షుశ్శ్రోత్ర కన్యలు (నాగకన్యలు) మందప్రోయాంధ్ర కూరిమి మ్రానిపండు (కృష్ణుఁడు) అనునవి అతని వింత ప్రయోగములు. వ్యాకరణమును బట్టి స్వతంత్రము లనిపించు, కొల్నిలో; కుచరలు; అచ్చళాగ; కొన్గినిసి; నుయిదాఁ దేవానికిన్; సుధామత్తల్లులు; చతుర్ముఖ వంచిత ధూర్తకీర్తి; దినవెచ్చము; వ్రాయస ప్రవృత్తి; కందాళయప్ప; కూడాఁడుబూమీ; కంచంత; వసుమతి నుండే తెంచెన్; కావుకావనుట; వెండిన్ ((వెండియున్) బచ్చింట పంటి ప్రయోగము లతని కావ్యమునఁ గలవు, వీనిలోఁ గొన్ని పూర్వ కవి ప్రయుక్తములై ప్రౌఢ వ్యాకర్త యంగీకరించినవే.

ఈ విధముగా రామకృష్ణుఁడు పాండురంగ మహాత్మ్యమున తన కవితా కౌశలము నంతను లెస్సగా ప్రకటించి యిహ పరములు రెండును సాధింప జాలెను. అతని భావనాశక్తి అపూర్వము; పద ప్రయోగ నైపుణ్య మప్రతిమానము; ధారాశుద్ధి అమోఘము; పాండిత్య మఖండము, రచనలో నతనికున్నంత ఆత్మ విశ్వాసము పూర్వ కవులందే యెందఱిలోనో కనిపింపదు. అందుచేతనే అతడు వేదాద్రిచే,

ఉభయంబు స్త నగంబు సేతువు హిమవ్యూహంబునుం జుద్దిరా
విదితంబైన మహిన్ మహాంధ్ర కవితా విద్యా బలప్రౌఢినీ
కెదురేరీ, సరసార్థ బోధ ఘటనా హేలా పరిష్కార శా
రద, నీరూపము రామకృష్ణ కవి చంద్రా! సాంద్ర కీర్తీశ్వరా.

అని యనిపించి ప్రశస్తినందెను.

—: 0 :—

యువభారతి

భారతీమిత్ర పథకం

ప్రతి సంవత్సరం రూ.10/- చందా చెల్లించి సాహితీమిత్రులుగా పరిగణించబడేకంటే, ఒకేసారి "నూటపదహార్లు" అందించి శాశ్వత సభ్యులుగా చేరి యావజ్జీవితం యువభారతినుండి సదుపాయాల నందుకోగలరనే ఉద్దేశంతో రూపొందించబడినదే "భారతీమిత్ర" సభ్యత్వ పథకం.

భారతీభూషణ పథకం

వదాన్యులయిన సాహితీబంధువులు తమ సహాయసహకారాలను పెద్దమొత్తంలో అందించి యువభారతి కార్యక్రమాలకు ఊపిరిని, ఉత్సాహాన్ని అందించి ప్రోత్సహించేందుకు యువభారతి "భారతీభూషణ" పథకాన్ని ప్రారంభించింది. భారతీభూషణులుగా చేరి యావజ్జీవితం యువభారతి అన్ని ప్రచురణలను ఉచితంగా పొందండి.

యువభారతి భారతీమిత్రులుగా లేక భారతీభూషణులుగా చేరండి!

మీ స్నేహహస్తాన్ని అందించండి.

యువభారతి
సాహితీ సాంస్కృతిక సంస్థ
5 కింగ్స్‌వే, సికిందరాబాదు-3